

Національна академія наук України
Інститут української мови

ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ БЮЛЕТЕНЬ

Випуск 26

ВИДАВНИЧИЙ ДІМ ДМИТРА БУРАГО
КИЇВ – 2017

УДК 811.161.2'373'374

ББК Л 43 Лексикографічний бюлетень: Збірник наукових праць

Заснований у 1951 р.

Відновлений у 2004 р. випуском 10

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Є. А. Карпіловська (*відповідальний редактор*), О. О. Лукашанець (Білорусь),
Р. Драгічевич (Сербія), С. Я. Єрмоленко, К. Г. Городенська, С. О. Соколова,
Л. П. Кислюк, З. Г. Козирева, О. М. Тищенко, Л. В. Мовчун, І. А. Самойлова,
Т. В. Цимбалюк-Скопненко, Л. І. Дідун (*відповідальний секретар*)

Рецензенти

Л. А. Халіновська, канд. філол. наук (Інститут української мови НАН України)

Л. О. Андрієнко, канд. філол. наук (Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні
НАН України)

До друку схвалила вчена рада

Інституту української мови НАН України

(протокол № 10 від 19 листопада 2020 р.)

ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ БЮЛЕТЕНЬ. Зб. наук. праць / Відпов. ред.
Л 43 Є. А. Карпіловська. – Вип. 26. – К., 2017. – 184 с.

ISBN 966-02-3450-3 (серія)

ISBN 978-966-489-624-2 (вип. 26)

Збірник висвітлює питання, пов'язані з історією лексикографії, методикою й технологією укладання словників різних типів, аналізом українського словникарства, лексикологією, фразеологією, а також із проблемами структурного, семасіологічного, комунікативного аналізу мовного матеріалу як підґрунтя його кодифікації й параметризації у словнику.

Для науковців, учителів, редакторів, аспірантів і студентів-філологів.

ISBN 966-02-3450-3 (серія)

ISBN 978-966-489-624-2 (вип. 26)

Інститут української мови НАН України, 2017

Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017

ЗМІСТ

ЛЕКСИКОЛОГІЯ, ФРАЗЕОЛОГІЯ І ЛЕКСИКОГРАФІЯ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Зінаїда Козирева

Лексикографічне відтворення колірних назв
у мовотворчості Євгена Свєрстюка..... 7

Лариса Мовчун

Обрії слова в мовосвіті Оксани Забужко..... 29

Ірина Самойлова

Лексика публіцистики І.М. Дзюби як джерело для розвитку синонімічних
відношень у сучасній українській мові..... 37

Наталія Сніжко

Структура та призначення «Неолексикона Олеся Гончара» 48

Оксана Тищенко

Словник мови творчої особистості: принципи укладання
реєстру (з прози Ю. Андруховича) 57

Тетяна Цимбалюк-Скопненко

Тавтологізми та порівняльні конструкції в текстах Пантелеймона Куліша
(на матеріалі драми «Байда, князь Вишневецький» та роману «Чорна рада») ... 74

Лілія Дідун

Фразеологізми із семантикою інтенсивності на позначення
відчуттів людини..... 83

Марія Вергальюк

Варіанти у складі біблійних фразеологічних одиниць 91

СЛОВНИКОВІ МАТЕРІАЛИ

Лариса Мовчун

Словник римових асоціацій 100

Олександр Скопненко,

Тетяна Цимбалюк-Скопненко

Матеріали до «Словника фразеологічних синонімів перекладів
Миколи Лукаша» (продовження) 118

Валентина Титаренко

Паспортизація запозичень у словнику іншомовних слів староукраїнської мови (На матеріалі північноукраїнських пам'яток XVI–XVII ст)140

РЕЦЕНЗІЇ

Лідія Гнатюк

Рецензія на *Український лексикон кінця XVIII – початку XXI ст.: словник-індекс*: у 3-х т. (К.: Видавничий дім Дмитра Бурого, 2017)152

Ольга Сухомлин (Ольхова)

Додатковий том «Словника української мови»: комунікаційні ремарки.....158

ЮБІЛЕЇ

Юлія Вознюк

Галактика Слова (до 90-річчя від дня народження доктора філологічних наук Галини Макарівни Гнатюк).....165

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ КОНСУЛЬТАЦІЇ

Зінаїда Козирева

Вантаж, а не *груз*, *вантажити*, а не *грузити*170

Лариса Мовчун

Чи є синонімами терміни *домоволодіння* і *домогосподарство*?.....171

Юлія Романюк

Чисельність і *число*, *кількість* і *кілька*.....173

Наталія Сніжко

Найменування осіб жіночої статі у сучасній українській мові: поради до нормативного вживання174

Оксана Тищенко

Закінчення чи *сплив терміну*?.....176

CONTENTS

LEXICOLOGY, PHRASEOLOGY AND LEXICOGRAPHY: THEORY AND PRACTICE

Kozyreva Zinaida

Lexicographic reproduction of color terms in the writings
of Yevhen Sverstyuk..... 7

Larysa Movchun

Expansion of word horizons in the language
world of Oksana Zabuzhko..... 29

Iryna Samoilova

The vocabulary of journalism by I.M. Dziuba as a source for the development
of synonymous relations in the modern Ukrainian language..... 37

Natalia Snizhko

The structure and key function of the interpretive
«Oles Honchar's Neo-Lexicon» 48

Oksana Tyshchenko

Dictionary of the Language of Creative Personality: Principles
of Glossary (from the Prose of Yu. Andrukhovych) 57

Tetyana Tsybalyuk-Skopnenko

Tautologisms and comparative constructions in the significant
texts of Panteleimon Kulish (on the material of the drama
«Bayda, prince Vyshnevetsky» and the novel «Chorna rada»)..... 74

Lilia Didun

Phraseologisms with semantics of intensity
on the designation of human sensations 83

Mariia Vergalyuk

Variants within biblical phraseological units 91

DICTIONARY MATERIALS

Larysa Movchun

Rhyme Associations Dictionary 100

Oleksandr Skopnenko,

Tetyana Tsybalyuk-Skopnenko

Materials for the «Dictionary of phraseological synonyms
of translations by Mykola Lukash» (continuation) 118

Valentyna Tytarenko

Vocabulary unit of borrowings in the dictionary of foreign words in Old Ukrainian language (on the material of north-Ukrainian monuments of the XVI–XVII centuries)	140
---	-----

REVIEWS**Lydia Hnatyuk**

Review of the Ukrainian lexicon end of XVIII - beginning of XXI century: dictionary-index: in 3 volumes. (Kyiv: Dmytro Burago Publishing House, 2017)	152
--	-----

Olha Sukhomlyn (Olkhova)

Additional volume of the «Dictionary of the Ukrainian language»: communication trailers	158
---	-----

ANNIVERSARIES**Yuliia Vozniuk**

Galaxy of the Word (to the 90th anniversary of his birth Doctor of Philology Halyna Makarivna Hnatyuk)	165
---	-----

LEXICOGRAPHIC CONSULTATIONS**Zinaida Kozyreva**

<i>Cargo, not cargo, load, not ship</i>	170
---	-----

Larisa Movchun

Are the terms household and household synonymous?	171
---	-----

Julia Romaniuk

<i>Quantity and number, quantity and several</i>	173
--	-----

Natalia Snizhko

Names of females in modern Ukrainian: tips for regulatory use.....	174
--	-----

Oksana Tishchenko

<i>Expiration or expiration?</i>	176
--	-----

ЛЕКСИКОЛОГІЯ, ФРАЗЕОЛОГІЯ ТА ЛЕКСИКОГРАФІЯ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Зінаїда Козирева

УДК 811.161.2'374.822

Лексикографічне відтворення колірних назв у мовотворчості Євгена Сверстюка

У системі виражальних засобів Євгена Сверстюка важливе місце посідають кольори і слова, передусім прикметники, з відповідною семантикою. Значний інтерес для лексикографії становить розмежування в колірних словах прямого і переносного (символічного) значення. Відштовхуючись від загальнонародної семантики цих прикметників, автор творчо переробляє їх згідно зі своїми естетичними і світоглядними принципами. Розробка колірних назв засвідчує особливу естетичну виразність категорії прикметника загалом [Гусарова 1995]. Своєрідність слововживання на позначення кольорів, підпорядкована певному ідейно-художньому задуму письменника, зумовлює появу в слові нових значень і відтінків значень, які, не відриваючись від загальнолітературних, гармонійно їх доповнюють і збагачують [Качаева 1969]. Як наслідок, маємо цілком своєрідне авторське вживання колірних прикметників, вжитих у творчості письменника не тільки в прямому, номінативному, але й в образно-символічному значенні [Лилич 1962]. Виводячи хроматичні прикметники за рамки основного значення, письменник використовує їх як для створення образів, так і для розкриття внутрішнього світу героїв. Символіку кольорів, вживану в публіцистичних творах, нерідко пояснює сам автор: *Очевидно, п'ятирічне засвоєння цього світу (як на традиційну гулагівську міру – «дитячий термін») лягло художникові [Опанасу Заливасі] маревом сіро-зелених барв на душу і значною долею відкрило ракурс бачення життя – і в «малій зоні», й у «великій зоні»* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 230). Завдання цієї статті – розглянути все багатоманіття семантики колірних назв у публіцистиці Є. Сверстюка.

Особливе місце в колористичній палітрі митця посідає прикметник *сірий* та його похідні – *сіренький*, *сіруватий*, *сірість* тощо як за частотністю вживання, так і з огляду на ідейно-художню значущість цього епітета. Тут і *сіра атмосфера буднів у страшній історії нашого народу* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 78), і *сірі плями, нумери кримінальних справ – і нічого не написано так, щоб можна було вчитатись* (23), і *бунт проти пролетарської некультурності й сірости* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 748), і життя, яке *перетворює «засвічену молодість» на сіре ніщо* (597). Пор. ще низку колірних похідних, тісно пов'язаних з емоційною характеристикою людини: *Навіть коли чоловік був на війні й вернувся з пораненнями і орденами – це не змінювало стилю сірости. Сама війна брудна і сіра, хоч як її малою у кінофільмах...* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 316). Слова, що входять у смислове поле сірого кольору, – найбільш багатофункціональні і семантично місткі. Розмежування естетичних значень з ідеологічною і зображальною спрямованістю у публіцистиці Є. Сверстюка не спостерігаємо – навпаки, увага автора зосереджена на концептуально важливих ділянках образу світу, де природа стає тлом для відтворення мертвотного існування людей: *Згушена сірість буднів, наче на дні кратера, звідки втекло сонце* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 521); *Деся у передсвітанкову сірість він приходить сам, без клацання замків, без варті, і дивиться мені в лице своїм важким поглядом* (597). Прикметник *сірий* вжито у публіцистичних творах Є. Сверстюка передусім у своєму первісному значенні на позначення сірого кольору – «середній між білим і чорним; барва попелу» (СУМ, IX, 229); на позначення кольору одягу: *Пригадується, я теж ходив у сірій шинелі, аж поки мені одна дівчина не порадила залишити ту побляклу одежину в селі...* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 702). Пор. також у значенні іменника: *Зманіжені й вередливі, вони звикли, щоб хтось задовольняв їхні забаванки з першого погляду, і не дивуються навіть тоді, коли чоловік у сірому виймає з кишені осідланих коней і чемно подає до панських послуг* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 408). Становлення зображального естетичного значення у яскравій метонімічній образності прикметника на позначення сірого кольору відбувається через низку метонімічних зміщень: *А той [юнак] не встояв, зачувши про невичерпний Фортунатів гаманець,*

і, засліплений золотом, навіть не встиг збагнути, навіщо сірому чоловікові здалася чужа тінь і навіщо самому берегти свою тінь (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 408), де *сірий чоловік* означає «в одязі такого кольору». Як засвідчують контексти, естетична ускладненість епітета розвивається від прямого значення («у *сірій шинелі*») через субстантивацию і метонімічне значення («у *сірому*») до символічного. Звертає на себе увагу своєрідність авторського вживання прикметника для характеристики людини: позитивної (*А тепер у всіх дзеркалах бачила маленьке й тендітне створіннячко в чорних мереживцях із величезними сірими очима* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 584) і негативної: *маленькі сірі очі* майора-карателя на зоні, які обмалювали ув'язнених (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 173). Створюючи образ великої узагальнювальної сили – імперії, автор вдається до опису представників влади в сірих тонах (*сірих набурмосених творців кон'юнктури* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 223)). Показовим у цьому плані є естетичне значення метонімічних епітетів, вжитих за принципом синекдохи – перенесення зорової характеристики окремих деталей на весь образ: *Совєтська епоха плодила маски, під якими скіли людські долі – люди без біографії! Народився, вчився в школі, навчався в інституті, служив в армії, влаштувався на роботу, одружився... А далі – щораз більш схожі й зім'яті обличчя. І на кожному – сірий одяг* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 315), аж до узагальненого образу цілої епохи – *епохи сірої мжички* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 608); *Епоха любила одягатися так, як у Кремлі вождь: у сірій шинелі, в чоботях, у круглому кашкеті...* (315).

Контексти засвідчують поширення значення *сірий* з кольору одягу на увесь вигляд людини, де окрім кольорової ознаки з'являється переносне значення. Так постійним епітет *сірий* виявляється у Євгена Сверстюка при описі ув'язнених, де він має номінативне значення, але гранично символізоване і експресивно насичене, майже зовсім позбавлене колірних ознак: *У кузові було 30 стрижених, промерзлих у сірих робах зеків* (Є. Сверстюк, світлі голоси життя, 2014, 618). *Темно-сірі* зеківські силуети, наче нічні сови, палаючими очима пронизують темінь ночі, повної і непроглядної (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 230). На перший план тут висувається не засвідчене академічними словниками значення

«позбавлений індивідуальності» (пор. у СУМ: «нічим не примітний, невиразний; безлиций» – IX, 229). Розклад особистості у Є. Сверстюка виявляється побічно: чесніші гинуть фізично, слабші – морально. Деградацію творчої особистості автор зображає опосередковано, через характеристику його творів. При цьому засвідчені в СУМі два відтінки значення («бідний за змістом» і «позбавлений яскравості, виразності, оригінальності» – IX, 229) у Є. Сверстюка втілені в одному словосполученні – *сірі газетні віршики*: *Сяйво молодого генія Тичини так високе, що дальша доля його самого і його пізніші «сірі газетні віршики» зникають у цьому сяйві* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 211). Манеру деяких письменників засвідчити свою лояльність до режиму Є. Сверстюк означає словосполученням *писати сірим по сірому* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 759). Нерідко автор вдається до колірної паралелі між морально здрібнілою людиною і дрібною тваринкою: *Мене було звільнено з роботи без пояснення мотивів – у сірій манері тих мишок, що проскакували в декани й ректори* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 704). Значення *сірий* тут практично не пов'язане з кольором, а відіграє лише допоміжну роль, підсилюючи знижене значення – «нікчемний, дрібний». Великого емоційного значення набуває прикметник *сірий* при створенні пейзажів (*Слова захвату низу лише драматизували самотність один на один на крутому схилі під сірим небом* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 512), образному вживанні, які набувають великого ідейного навантаження: *на свіжих гілках пообрубаних дерев густо посідали ворони і радять раду над ними світом, укритим снігом сірим* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 230); *В маленьких камерах, що у бік Святої Софії, крізь ґрати на маленькому віконці під стелею було видно клаптик неба і вранішню зорю. Це було найрадіснішим моментом наших сірих світанків* (214); *Сіре тло цієї веселки життя творить цісарський палац з його вічними клопотами на грані фінансового краху й соціального розкладу* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 377).

Слово *сірий* може виступати в переносному значенні, пор. алегоричну форму пейзажного опису в «Блудних синах України», де *сірий* колір стає синонімом *загрозливого, небезпечного*, перетворюючись на символ приреченості: *Мати і хлопчик у білому, поруч корова-годувальниця з*

телям. Місяць за горою посріблів весь цей сумирний згармонізований світ, який стоїть і наче чекає... лиха. І була б неприродною іділія, якби не постать, яка мусіла десь тут бути: **сірий** вовк з сусіднього пагорба налагодився накрити одним стрибком все це сумирне щастя (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 231). Як бачимо, експресія прикметника **сірий** негативна і пов'язана лише з неприємними асоціаціями.

В українській культурі білий колір як символ світла і чистоти, який захищає від темних сил, протистойть чорному, а в творчій палітрі Є. Сверстюка ще й сірому (*Не диво, що при спробі повернутися до правди звичайна напівправа збагачується фактами, які, зрештою, і раніше притишено сиділи у свідомості...* **Білі** плями стають **сірими** плямами (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 81). Білий колір вжито як у своєму прямому, номінативному значенні (*Навесні вони [дружина і дочка Є. Сверстюка] готувалися до тієї неділі, коли приїде Іван Бенедиктович [Бровко] на білому авті й запросить їх на конвалії* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 714); *В Опанаса Заливахи є відома картина в кількох варіантах – «Покрова»: смутна Богоматір великим білим покривалом у своїх **білих** руках захищає голови малих світу сього* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 231); *Мав відраду уявляти Тебе в **білому** зекмундірі...* (150); *...метафізичні зустрічі на **білому** папері німецьких видань, де нас називали «драй ес» – Сверстюк, Світличний, Стус* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 588) і в образних порівняннях (*У весняні свої літа літала всюди І упала, як **білий** птах, мені на груди* (715), так і в переносному (*Нині 60-річчя процесу Спілки визволення України (СВУ), що його серед **білого** дня вчинено більшовиками над тими, хто був славою і совістю української землі* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 33), репрезентуючи зв'язок білого з мотивом чарівного (*Жіночий образ у нього [Бориса Мозолецького] віддзеркалюється у світлі **білих** лілей, заплетених у коси, а давнє кохання виростає і виідеалізовується в зірку полів* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 465), як у позитивному з позицій автора (*З народньою церквою властям було важче боротись, ніж з казенною, що успадкувала старий послух. Чекісти обстежували парафії УАПЦ і встановлювали, що там священниками служать кілька сотень старшин українського війська, десятки діячів колишніх соціалістичних партій українських, десятки офіцерів старої армії і навіть*

офіцери з **білих** армій... (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 35]), так і негативному контексті (*Свобода наша має свою специфіку і свою назву: гласність. Власне, вона починається з поступового знімання печатей – відкриття білих плям* (41); *Лесів написав тільки те, що прорвалося як стогін. Наче з безодні білого мовчання він снить невимовну правду свого часу і свого краю* (226).

Прикметник **білий** автор використовує також для творення складних слів: *Часто мені ввижається – у снах, у думках, у мріях – білоштанний і бронзоліций – виступом сягнутим пливеш у марево обрію літнього – над спеченим шляхом степовим* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 152).

Фразеологізм *біла ворона* зазвичай вживається для характеристики того, хто не схожий на інших, якого відкидає суспільство за цю його несхожість. Увійшовши в мовлення з дикої природи, де чорні ворони можуть забити на смерть свого родича-альбіноса, оскільки білий колір впадає в око хижаку і в небезпеці опиняється решта представників виду. Є. Сверстюк творчо переосмислює це словосполучення, наголошуючи на несхожості як позитивній ознаці моральної вищості (*Але задумайтесь: у нас зовсім нема іншої зброї, крім моральної. Якщо не будемо вищі морально – нас і не помітять.. Ми можемо перемагати тільки тією силою, якої у них нема: силою білої ворони, яка не каркає і не краде* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 55); *На кожному кроці перед нами стояв вибір: або приєднатися до солдатів ідеологічного фронту, або залишитися білою вороною, на яку кидають болото, примовляючи: «то за відповідальність і свою честь», а то «за посольство перед людством», а то «за увагу й повагу читача»* (174). При цьому він вдається до образного протиставлення білому не тільки чорного, а й сірого: *Терті життям, гартовані в чергах, знані й переслідувані захисники рідного слова, може, зроду не бачили того орла – навколо то каркають чорні ворони, то цвірінькають щось сіренькі горобці* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 54). Взагалі характерною особливістю творчої манери Є. Сверстюка є широке вживання кольорних прикметників для творення зоометафор, пор.: *У тюремні ночі світ зовсім інший, ніж у тюремні дні. Видимість здрібнює. А тут тіні виростають, і замість метушливих сірих мишок з'являються голоси* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 597).

Прикметник *чорний* у Є. Сверстюка вжито тільки в негативному плані. У прямому значенні цей колірний прикметник трапляється рідко: *Тут, у чорних наметах 7 × 21 м по 60 осіб, на нарах у два ряди вони почали рахувати години, дні, роки* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 618); *Невеликий, горбатий Підгорецький і здоровенний чолов'яга Верхоляк, двоє старих солдатів УПА (Української повстанської армії), які відбували свої 25-річні строки, перешли мою чорну табірну форму – куртку, штани й картуза – таким чином, щоб вона виглядала навіть полюдському, не так принизливо* (687), ще раз вжито при згадці про *чорні дула автоматів* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 113) та як прізвисько наглядача у зоні – *чорний вовк* (154). Решта контекстів зі словом *чорний* малюють страшну і безнадійну картину життя, як його бачить письменник: *Чорна година* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 36); *Їх прапор, як чорна діра, свище негативними гаслами* (14); *Чорна діра з прапора переноситься в душу, і вітер часу вимітає «на смітник історії» честь, порядність, національну гідність* (там само); *Велике закаламучення чорних сил відчувалося у 1972 році, особливо під час зміни П. Шелеста на В. Щербіцького* (150); *Ленін для Олексія [Братка] був реальним утіленням чорної енергії – геній тероризму* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 701).

І якщо *білий* традиційно символізує у Є. Сверстюка колір надії і мрії людини, то *чорний* – навпаки – колір безнадії і розпуки: *Чорні сотні затягували деморалізований і денационалізований елемент* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 116). У публіцистиці Є. Сверстюка майстерно використано протиставлення цих двох кольорів: *Всі ми втішились на цій конференції, коли зачули в доповіді академіка Русанівського слова про «ерозію совісти» – нарешті почуємо каяття з перших уст за ті чорні списки заборонених слів і букв, за те мовчазне яничарство* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 58); *То правда, що народ наш віками утримуваний в чорному тілі і гартований* (62); *Там я відчув глибоко стривожену душу ідеаліста, замисленого над нашою чорною затоптаною нивою, де вже не видно слідів розіллятої крові* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 658), *І мовчить забута світом Україна, яка стала відома по всій землі в імені чорного полину – Звізди Полин – Чорнобиль...* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 67); *Чорне мовчання і чорне*

слово олжі над обдуреним, заляканим народом – то диявольська емблема Слова (67); Над **чорним** слідом смерти знов стає зверху Бог і починає вічне диво народження світла (68); **Чорна** зона знесилення, відчуження від себе (102); **Чорні** сили(150); **Чорні** ями мовчання (153); **Чорні** роботи (213); **Чорний** рік (154); **Чорний** навколишній світ (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 663); За вісім років раніше він [Василь Симоненко] писав: «У тридцять смерті в очі подивлюсь», Але за два роки - він уже мчав проти вітру на **чорному** коні (457); Мов **чорна нитка**, тягнеться те внутрішнє роздвоєння в характерах російських інтелігентних людей аж до наших днів. ..Тургенєву судилася ця **чорна нитка** вже змалку, коли він покинув лютий поміщицький світ своєї матері й почав з дев'яти років учитись у німецькому пансіоні (434) та ін. Пор. також алегоричний образ чорної павутини на позначення того, що повністю обплутує, цілковито підпорядковує собі: Відповідальність була зведена до звітності перед начальством і підсвідомо – до очікуваної звітності перед КГБ, куди можуть викликати будь-кого і будь-коли (ніхто не знав, де починається та **чорна павутина** і де вона закінчується, хоча всім було ясно, що починається десь у Москві, а закінчується десь на порозі твоєї хати (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 481).

Кольори червоної гами посідають особливе місце як найбільш яскраві і виразні порівняно з переважними в природі голубим, зеленим і ахроматичними тонами [Язикова1969: 130]. Червоний колір, виступаючи стосовно решти кольорів гами родовим позначенням («який має забарвлення одного з основних кольорів спектра, що йде перед оранжевим; кольору крові та його близьких відтінків» – СУМ, XI, 296), в контекстах може набувати і позитивного, і негативного забарвлення. Прикметник **червоний** вжито як у номінативному, колірному (Київський університет повитий підозрілою легендою про «революційність» (за яку його нібито зафарбували в червоний колір). ..**Червоні** колони [університету] стояли твердо на своїм (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 708); Загорілось **червоне** світло: небезпечно! (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 237); На місце скинутого в річку Коноплянку білого орла несли в Чорницю аж два **червоних** прапори: один – із чорною свастикою, другий – із серпом і молотом (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 1993, 618); Уже повісили червоний прапор із чорною свастикою в Луцьку, Києві [Києві], Харкові

(619), так і в переносному значенні, де колір виступає засобом емоційно-психологічної (*Жіночий силует на тлі **червоного** сонця чи то вихору в очах – вибивається із загальної тональності, як тривожний крик птаха* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 229) та соціально-політичної характеристики (*Я бачив принишклих «патріотів», ...**червоні** лави на все згідних наперед «трудящих»* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 604). У публіцистиці Є. Сверстюка з червоним кольором пов'язане все негативне, відстале, загрозливе, виражене словосполученнями: *А тим часом падіння влади Антихриста в Європі почалось уже після поразки фашизму. Саме тоді настала хвиля клерикалізації Німеччини, Польщі... Нарешті та хвиля захоплює і пустелі **червоної імперії зла*** (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 75); *Але на спустошеному війною і **червоною мітлою** західньому і східньому березі деє під уламками залишився скорб – пісня і молитва матері* (31); *Стався замах на Тичину як поета в жахливому 1933 році, коли смерть з косою стала **червоним диктатором** України* (198); *Там майже все живе було придушене **червоним** катком* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 760); *Я не вважав і не вважаю, що після стількох років після **червоного терору** – хоч якими жахливими були його методи й масштаби – варто покарати або саджати в тюрми злочинців, які доживають свої останні роки* (688).

Прикметник *червоний* найвиразніше демонструє «кольорову» диференціацію політичних поглядів. Цілком конкретно через колірне зіставлення здійснена автором ідеологічна установка – через зоровий контраст провести паралель між комуністами (*червоними*) і фашистами (*коричневими, брунатними*): ***Червоні** розуміють **коричневих** з півслова* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 72); *Мовчать волинські ліси про свою легенду морального й духовного опору **червоним** і **коричневим** демонам* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 615); *Розважливі батьки й діди докоряють своїм синам і онукам: «Дурні ви зі своїми ржавими гвинтівками [гвинтівками] й гранатами [гранатами]. Нині цілий світ тремтить перед тим Гітлером і Сталіном, а ви хочете воювати проти них обидвох разом». ...А «дурні», озброєні трофейними автоматами і вже гарматами, витримували війну і проти **брунатних**, і проти **червоних** «вишволителів» десяток років(340); ...їх [**червоних**] не судять, як судили **коричневих**, і їх не поставили на коліна для сповіді* (616). Символічного

значення набуває в авторському тексті поєднання цих кольорів, вжитих у прямому значенні: *У 14 років я писав на стіні хати червоно-рудю фарбою «Смерть Гітлеру й Сталіну!»* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 515). Нерідко червоний колір виступає засобом непрямого протиставлення ворогуючих сторін: *(Червоні війська були російськомовними і кричали не «слава», а «ура»* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 205).

Велике різноманіття семантики прикметника *зелений* в мові творів Є. Сверстюка, вжитого автором як у прямому, номінативному, так і в образно-символічному значенні. Нейтральна номінативність прикметника *зелений* - «один з основних кольорів спектра – середній між жовтим і блакитним» (СУМ, III, 553) використана письменником для характеристики предметів з природним зеленим кольором, а також предметів або речей, пофарбованих у зелений колір (*Волиняк Іван Денисюк дивним чином схопив її [Олени Теліги] образ і зберіг його у дитячому спогаді, коли ясна пані в зеленому капелюшку гостювала літо в його селі Залісах у родині Штулів* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 302); *І зелену куфайку геть витіснив синій капрон* (742), зокрема коли йдеться про картини художників (*А тут у вітрині сальону навпроти оперного театру якісь зелені акварелі, які здалеку ввечері нагадують Чюрльоніса. З цієї вічної зелені визирає дивний кінь і великими очима дивиться у вічність* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 232). Вжитий для характеристики кольору трави, листя дерев, прикметник *зелений*, залишаючись в межах номінативного значення, набуває нового стилістичного забарвлення – залежно від контексту, з додаванням якого-небудь означення для підсилення колірної ознаки (*Милує око в доробку Заливахи майже ідилічна світло-зелена, наскрізь музична картина більшого розміру – «Щедрість»* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 231); *Найпростіший образ «Купе» – «столипінський» вагон, з якого в темно-зелених барвах цілий букет стрижених голів, очі горять спогадами про волю і жагою життя* (230). Символічне значення слова *зелений* з'являється тоді, коли воно зберігає свою колірність не тільки як позначення кольору, а передусім як характеристика внутрішнього змісту якогось предмета чи явища: *Але горизонт вимагав більшої культури мови – більшої, ніж дозволяв інститут мовознавства АН УРСР і зелено-зелений словник* (Є. Свер-

стюк, Блудні сини України, 1993, 28); *Те, що Раїса Лиша з її яскравим поетичним і малярським даром досі залишається майже в «невідомих», мені здається показником нашої збідненої, спустошеної культури, заповненої пересічністю та сурогатами, які розгортаємо нині, як кучугури снігу, пробиваючись до вічно **зелених** аксіом...* (207). Пор. **зелений** у складі стійких словосполучень: *Безпринципність і суспільна байдужість відкриває **зелене світло** для наполегливих балакунів* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 43); *За всієї відмінності сприймання феномену духа французом Шарденом, українцем Вернадським і звичайним селянином, який у зв'язку із **зеленими святами** знав, що Святий Дух зійшов на простуватих рибалок і митників та дав їм силу апостолів – за всієї відмінності вони однаково розуміли головне: Дух дає нам силу, сенс і перспективу* (47).

Прикметник *жовтий* («який має забарвлення одного з основних кольорів спектра – середній між оранжевим і зеленим» – СУМ, II, 540) у творах Є. Сверстюка вжито лише в образно-символічному значенні: фразеологізм, що відображає сучасні реалії і представлений універсальним для всіх мов словосполученням *жовта (бульварна) газета* на позначення поширюваних за досить низькою ціною видань друкованої преси, що спеціалізуються на чутках, сенсаціях (часто удаваних), плітках про життя відомих людей; синонімічна назва – *жовта (бульварна) преса*: ***Жовта газета** не проти залучити серйозного автора і серйозний матеріал* (Є. Сверстюк, На полі честі, 2015, 342). Назва уперше з'явилася в пресі в 1897 р. Усі версії щодо походження жартівливої назви пов'язані з кольором: згідно з однією з них це колір газет, що друкувалися на жовтому папері і розпалювали конфлікт, що призвів до іспано-американської війни; інша версія пов'язує назву з коміксом «Жовтий малюк» (Yellow Kid), який розвінчував ура-патріотичну істерію в японському суспільстві під час китайсько-японської війни 1895 року). Автор творчо переосмислює і експресивно поглиблює загальноновживану назву на позначення продажно́ї, угодівської, низькопробної журналістської продукції словосполученням *жовта калюжа*: *Я тримаю в руках газету з портретом Солженицина і боюсь розгорнути, щоб не упасти в безодню. ..До якої ж «свободи слова» ми дійшли, коли отак серед білого дня можна обплювати велике ім'я!... І купати його в **жовтій калюжі*** (Є. Сверстюк,

Світлі голоси життя, 2014, 683). Отже, маємо цілком своєрідне авторське вживання прикметника *жовтий*. Відштовхуючись від загальнонародної семантики цього прикметника, автор творчо переробляє її згідно зі своїми естетичними і світоглядними принципами.

Матеріали дають змогу виділити передусім пряме, номінативне значення слова *голубий* і його синоніма *блакитний*. Словники визначають пряме, номінативне значення цих слів: *голубий* «який має забарвлення одного з основних кольорів спектра – середнього між зеленим і синім; кольору ясного неба; світло-синій, блакитний» (СУМ, II, 118), *блакитний* «небесно-голубого кольору; голубий» (СУМ, I, 196). Стилистичні різновиди прямого вживання цих слів варіюються в межах утилітарно-побутового і поетичного вираження. У плані побутового використання цих слів сверстюкова манера суголосна зі звичним для літературної мови вживанням (*Боса на снігу, в блазенькім голубім платті, вона [Надія Світлична] йде поміж голих дерев із проліском у руці...* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 609). Поетичний план вираження надає прикметнику образності, що споріднює його з уживанням у переносному значенні (*У тихому сосновому лісі ми зупинились на галявині і стали, як зачаровані: поляна була вся блакитна і наче співала до неба. Розквітлі незабудьки застелили геть усю поляну суцільним килимом* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 713). Прикметник *голубий* засвідчує одночасне функціонування у номінативному і образно-символічному значенні: *Голуба бабуса – ..скам'яніла упокорена пам'ять, а її голуба онука дивиться на світ великими очима надії* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 233). Пор. у переносному значенні: *Поетові [П.Г. Тичині] цей переступ, цей перехід з голубого храму соняшних кларнетів до залізного плуга та до зеленої вегетації в опустілому світі був чужою піснею, в якій він у компанії бадьоро підтягував не своїм голосом* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 196). Упродовж історичного розвитку слово *голубий* віддалилося від своєї первісної етимологічної форми, що пов'язувала його з кольором оперення птаха – голуба, утвердивши в сучасній свідомості зв'язок з кольором ясного неба [Трифонов 1962: 142]. Проте навіть ужитий для характеристики кольору неба, зірок, цей прикметник, залишаючись у межах номінативного значення, набуває нового стилістичного забарвлення – поетичного – залежно від контексту: *Бо то зовсім*

інше свято, інше уявлення про себе, коли зібрати докупи всі дивоцвіти, що заясніли під **голубим** небом Поділля (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 634); *На Становому плоскогір'ї в холодні бурятські ночі зорі такі великі, що здається – вони гріють. Як циганське сонце. В пустелі велелюдного міста вони блякнуть, але **голубе** мерехтіння залишається* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 10), з додаванням якого-небудь означення для підсилення колірної ознаки: *Деся мені вчувається, як у сусідній камері ПКТ (нас посадили нарізно) він [Йозеф Менделевич] чистим голосом наспівує Давидові псалми і затихає на оклик наглядача: «Менделевич, это вам не синагога». І згадується прощальна усмішка його **ясноглубих** очей: було передчуття, що нас розкидають* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 113). Контексти засвідчують приклади поступового набуття прямим значенням слів *голубий* і *блакитний* переносного опоетизованого значення. Символічне значення слова *голубий* з'являється тоді, коли воно зберігає свою колірність не як позначення кольору, а як відчуття, сподівання чогось прекрасного і радісного: *Але що станеться з Тичиною? „А все ж ... відректися від тебе не можу”, – благально простягне він руки до своєї Мадонни – „мій **Цвіте Голубий!**»* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 42). Блакитний колір засвідчений тільки іменником *блакить* у значенні «блакитний простір неба»: *Перед заграбованим тюремним віконцем уперше відкрився в'язневі на світлому клаптику **блакиті** вічний символ хреста* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 604).

Прикметник *синій* («який має забарвлення одного з основних кольорів спектра – середній між голубим і фіолетовим» – СУМ, XI, 182) вжито у прямому значенні (*Звичайно, належало б **синіх** квітів* – Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 537) та як частина складних назв: *синьо-сірий* – синій з сірим відтінком (*І коли б навіть у нас не залишилося портрета Грабовського, ми відтворили б його величний образ з жандармського протоколу: «Голова велика, продовгувата; обличчя чисте; очі синьо-сірі; ніс прямий; голос тихий; мова поривчаста; хода швидка»* – Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 210) і *синьо-жовтий* на позначення гами кольорів державного прапора незалежної України (*Найзавзятіші приходили у вишиваних сорочках, із **синьо-жовтими** прапорами* – Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 37).

У пейзажних описах трапляється колірний прикметник сизий «темно-сірий із синюватим полиском; сіро-голубий» (СУМ, IX, 162): *Про щось марить сизий козацький степ – той, що був у ковиловім сні, той, що є в димах великого міста, той, що буде?* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 208).

У прямому, номінативному значенні прикметник *рожевий* («світло-червоний» – СУМ, VIII, 598) у публіцистичних творах Є. Сверстюка трапляється дуже рідко – в описі природи («*А материнка у вас є?*» – запитую. «*А от же вона – рожеві квіточки*» – Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 763; *Деся за Києвом зупинив авто біля незайманого рожевого луку. Квітучий луг у надвечірньому промінні, здавалося, молився невидимому Богові* – 713). У переносному значенні прикметник *рожевий* має кілька значень: 1) «нічим не захмарений, який містить у собі тільки приємне, радісне, світле; райдужний» (СУМ, VIII, 598): *Західня інтелігенція, спадкоємиця гуманістичних традицій, набула інфантильно рожевого кольору і з симпатією поглядала на Москву, яка систематично винищувала народ голодом та класовою війною і рішуче зборювала «абстрактний гуманізм»...* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 48); 2) схильний прикрашати, ідеалізувати що-небудь; сповнений романтичних ілюзій. | Образно. *Рожевий Захід співчував «грандіозному большевицькому соціальному експериментові»* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 235); 3) ліберальний, співчутливий до комунізму. «*Боротьба за мир*», «*квітуче життя при соціалізмі*», «*дружба народів*» – із цих мозаїчних стереотипів ліпилися пропатандистські кліше для «прогресивної» преси цілого світу. І не слід забувати, що той світ був прокомуністичним, «рожевим». По суті невелика кількість советологів добре відчувала фальш і розуміла, як майстерно обсновано павутиною людські уми (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 753). Авторський колірний дієслівний неологізм *зарожевлювати* має значення «подавати що-н. негативне у прикрашеному вигляді, приховуючи недоліки; представляти що-н. непривабливе як приємне, радісне, світле; ідеалізувати» Він [Стендаль] виводив образи героїв, приречених на лицемірство й пристосовництво, він витворив майже точні етичні форми такої поведінки, але як письменник Стендаль ніколи не показував безсовісності й аморальності за гарною ширмою, ніколи сантиментально не *зарожевлював*

егоїзму, легкодухости чи пристосовництва, яке усвідомлює себе як мало не громадянську добродішність (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 416). Привертає увагу підсилювальна функція колірного прикметника *рожевий*, оригінально вжитого автором зі словом *ман*, де останнє позначає філософську категорію суспільного буття як повсякденності, несправжнє буття: *Якби зібрати апологетичні просоветські публікації навіть відомих авторів на Заході, то сьогоднішній читач не повірив би своїм очам. Через рожевий ман пройшли Герберт Велс, Ромен Роллан, Бертран Рассел, Анрі Барбюс* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 443). Прикметник *водянисто-рожевий* вживає автор у переносному значенні, коли йдеться про що-небудь невиразне, малозрозуміле, розпливчасте: *Оскільки повнозвучне і повнозначне слово несе талант, а талант винищувано з жорстокою послідовністю, то мертва епоха будівництва комунізму культивувала водянисто-рожеве слово і блудливо-догідливу думку* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 41).

Помаранчевий колір трапився в словосполученні на позначення подій на київському Майдані Незалежності 2004 р.: *У свідомості багатьох українців імена Томаса Масарика і Вацлава Гавела є найтеплішими світилами на горизонті ХХ століття. ..Ми пережили Празьку весну 1968 року як спалах творчих сил і навіть надію на гуманізацію Негативного Принципу. ..ваша Оксамитна революція стала для усіх святом і прелюдією незалежності України, а також, певною мірою, і Помаранчевої революції* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 448).

Нижче подаємо лексикографічно оформлені колірні найменування у творчості Є. Сверстюка.

білий: *біла ворона**, схв. Той, хто різко виділяється серед інших, несхожий на оточення своєю високою моральністю, силою духу – позитивна оцінка такої незвичайності. *Але задумаймося: у нас зовсім немає іншої зброї, крім моральної. Якщо не будемо вищі морально – нас і не помітять. ..Ми можемо перемагати тільки тією силою, якої у них немає: силою білої ворони, яка не карає і не краде* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1989), 55); *На кожнім кроці перед вами [в'язнями] стояв вибір: або приєднатися до солдатів ідеологічного фронту, або залишитися білою вороною, на яку кидають болото, примовляючи: «то за відповідальність і свою честь», а то «за посольство перед людством», а*

то «за увагу й повагу читача» (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 174). – У СУМ: *несхв.*; «про того, хто виділяється серед інших чимсь незвичайним». / (У мовлення вираз увійшов з дикої природи, де чорні ворони можуть забити на смерть свого родича-альбіноса, оскільки білий колір впадає в око хижаку, а тому в небезпеці опиняється решта представників виду). **Біла книга** [з англ. *whitewater*]. Збірник документів і матеріалів, звіт або довідник, що подають певну проблему і способи її розв'язання. *Нас заохочували шукати винних. Але чи були в нас спроби створити всупереч усьому білу книгу про жидів, що рятували українців і про українців, що рятували жидів... Адже це головне, що мало б залишитись у пам'яті від минулого* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 122). **Біле мовчання**. Алюзія до перифрази, якою називають край вічної мерзлоти, снігів, безлюддя – Арктика, Антарктида, Крайня Північ – як безодня мовчання білого снігу й льоду. *Ярослава Лесіва довго возили кримінальними етапами – він був чи не найбільш самотнім і забутим. ..Табори суворого режиму – політичні й побутові, тюрми, етапи, безнадійно довгі голодівки й знову фальшиві звинувачення та безсоромні суди цілковита сваволя каральних сил. І дно злочинного світу. Є у Лесіва такий вірш: Мовчання – золото, притакують молоти. В цих чотирьох словах – уся епоха! Цю епоху він важко пройшов – по самому дну Хтось може написав десятки томів жалів і прощань. Лесів написав тільки те, що прорвалося як стогін. Наче з безодні білого мовчання він снить невимовну правду свого часу і свого краю* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1988), 226). Пор. рос. белое безмолвие. **Білі плями**. Недосліджені, невивчені питання, проблеми; незнана земля – лат. *terra incognita*. Свобода наша має свою специфіку і свою назву: *гласність*. Власне, вона починається з поступового знімання печатей – відкриття **білих плям**. ...**Білих**, сірих і чорних **плям** відкривається щораз більше (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 41). – Первісно – білі плями – незнані території – на географічній карті.

білєсенький, -а, -е, *перен.* Дуже чистий, непорочний. *Розплачувалися за гріхи тих, що «правдою торгують і Господа зневажають», не лише їхні внуки, а мільйони білєсеньких душ-пташок («Великий льох»), непорочних у своїй простоті* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 133).

білоштаний, -а, -е. Одягнутий у білі штани, у білих штанах. *Ще одна листівка [від Василя Стуса] – підсумок першого року на Колимі. «..Часто мені ввижаєшся у снах, у думках, у мріях – білоштаний і бронзоліциий – виступом сягнистим пливеш у мареву обрію літнього – над спечним шляхом степовим»* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 152).

бронзоліциий, -а, -е. У якого золотисто-коричневий колір обличчя, що нагадує колір бронзи; з обличчям кольору бронзи; засмаглий. *Часто мені ввижаєшся – у снах, у думках, у мріях – білоштаний і бронзоліциий – виступом сягнистим пливеш у мареву обрію літнього – над спечним шляхом степовим* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 152).

водяністо-рожевий, -а, -е, *перен.* Про що-небудь беззмислове, пусте та водночас вигадане, нереальне, фальшиве. **Водяністо-рожеве слово, перен.** Нечітке, беззмислове, сповнене примарних обіцянок. *Оскільки повнозвучне і повнозначне слово несе талант, а талант винищувано з жорстокою послідовністю, то мертва епоха будівництва комунізму культивувала водяністо-рожеве слово і блудливо-догідливу думку* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 41).

зелено-зелений, -а, -е. Який має зелений колір палітурки і недосконалий за змістом. *В колі шістдесятників треба виділити нашу славу когорту перекладачів на чолі з Григорієм Кочуром і Миколою Лукашем. Вони нібито мали законне право проносити образи, ідеї та віяння Заходу – під гаслом розширення культурного горизонту радянської людини. Але горизонт вимагав більшої культури мови – більшої, ніж дозволяв інститут мовознавства АН УРСР і зелено-зелений словник* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 28).

найчорніший, -а, -е, *перен.* Тяжкий, безнадійний, позначений розгулом беззаконня, слабкістю влади. *Вся безбожна система в найчорніші дні агонії зовні дотримувалася Божих понять, лише намагалася наповнити їх іншим змістом...* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 103).

рожевий*, -а, -е, *перен.* 1. Який містить у собі тільки приємне, радісне, світле; нічим не затьмарений, сповнений щастя й благодаті. *Нарешті всюди перевірені євреї в 1949 році штрикнули вождя в саме серце й продемонстрували цілковиту ненадійність у справі побудови «рожевого» Ізраїлю* (Є. Сверстюк, На полі чести, 2015, 105). 2. Схильний прикрашати, ідеалізувати що-небудь; сповнений романтичних ілюзій.

Образно. **Рожевий** Захід співчував «грандіозному большевицькому [більшовицькому] соціальному [соціальному] експериментові» (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (2007), 235). **3.** Ліберальний, співчутливий до комунізму. «Боротьба за мир», «квітуче життя при соціалізмі» [соціалізмі], ..«дружба народів» – із цих мозаїчних стереотипів ліпилися пропагандистські [пропагандистські] кліше для «прогресивної» [прогресивної] преси цілого світу. І не слід забувати, що той світ був прокомуністичним, **«рожевим»**. По суті невелика кількість советологів добре відчувала фальш і розуміла, як майстерно обсновано павутиною людськи уми (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (2001), 753).| у знач. ім. **рожевий**, -ого, ч., перен., ірон. Той, хто все ідеалізує, прикрашає; ідеаліст, романтик. Я твердо переконаний, що між традиціоналістами, між справжніми сповідниками юдаїзму і християнства – а це підтвердила наша попередня моральна домовленість із сіоністами в таборах – завжди більше спільного, ніж між **рожевими**, які нібито розмовляють однією мовою. Бо в основі справжності [справжності] мають лежати Абсолюти (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 121). – У СУМ: без лапок; радісний, світлий.

світло-зелений, -а, -е. Зелений зі світлим відтінком (про колір). Милує око в доробку Заливахи майже ідилічна **світло-зелена**, наскрізь музична картина більшого розміру – «Щедрість» (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 174).

синьо-жовтий, -а, -е. Гама кольорів державного прапора незалежної України. Найзавзятіші приходили у вишиваних сорочках, із **синьо-жовтими** прапорами (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 37).

синьо-сірий, -а, -е. Сірий з синім відтінком (про колір). І коли б навіть у нас не залишилося портрета Грабовського, ми відтворили б його величний образ з жандармського протоколу: «Голова велика, продовгувата; обличчя чисте; очі **синьо-сірі**» (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 210).

сіро-зелений, -а, -е. Який має забарвлення з поєднання сірого і зеленого кольорів. Очевидно, п'ятирічне засвоєння цього світу (як на традиційну гулагівську міру – «дитячий термін») лягло художникові маревом **сіро-зелених** барв на душу і значною долею відкрило ракурс бачення життя (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 230).

тёмно-сірий, -а, -е. Темніший за сірий, майже чорний (про колір). Це *темно-сірі* зеківські силуети, наче нічні сови, палаючими очима пронизують теміль нощі, повної і непроглядної (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 230)).

червоний: червона імперія; червона імперія зла, несхв. Про комуністичний СРСР як велику державу, яка несе воєнну загрозу світові. Для нас, українських шістдесятників, звичних говорити і писати загально-визнані істини про Російську імперію, а підтекстом викривати *червону імперію*, звичних словами клясиків бити сучасну неправду – позиція російських націоналістів здавалась наскрізь фальшивою! (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 127); А тим часом падіння влади Антихриста в Європі почалось уже після поразки фашизму. Саме тоді настала хвиля клерикалізації Німеччини, Польщі... Нарешті та хвиля захоплює і пустелі *червоної імперії зла* (75). – Англ. Evil empire – літературний вираз, що став політичним кліше завдяки американському президенту Рональду Рейгану, який у 1983 р. публічно у виступі у Флориді перед Національною асоціацією євангелістів США назвав СРСР «імперією зла» і «центром Зла в сучасному світі» та оголосив своїм завданням боротьбу з ним. Колірний прикметник червоний пов'язаний з державним прапором СРСР – червоним полотнищем з серпом і молотом. Червоний прапор – релігійний і військово-політичний символ, здавна відомий українцям, корінним жителям Київської Русі, один з історичних символів українського народу. У XIX – XX ст. став одним з основних символів революційної боротьби, також більшовизму, соціалізму, через що на ставлення до нього стали впливати політичні уподобання людей: для одних він став символом свободи й звільнення від рабства, для інших – символом насильства, геноциду, смерті. **Червона мітла, зневажл.** Про комуністичний режим у колишньому СРСР з його репресивним апаратом. Але на спустошеному війною і *червоною мітлою* західньому і східньому березі деє під уламками залишився скарб – пісня і молитва матері (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 31). **Червоне світло.** Перепони, затримки для здійснення чого-небудь. Мисливці на переляканих зайців і лисиць потрапили тут на неподатливий опір людської гідності. ..Загорілось *червоне світло: небезпечно!* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 237). **Червоний Месія, несхв.** Про владу біль-

шовиків, які видавали себе за рятівників, визволителів. *Якийсь душевний надлам чується уже раніше, – скажімо, в наближенні **червоного Месії*** (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 202). – У перекладі з гебрайської мови месія – помазанник. У християнській традиції йому відповідає давньогрецьке Христос. Посланець Бога на землю для порятунку людства, Спаситель. **Червоний млин, перен.** *Про радянську владу як систему, що подібно до млинових жорен, перемелювала людські життя, подрібнювала або знищувала таланти. Кожна сім'я мала свою біду та свою історію, і то важку.* **Червоний млин** перемелював долі (Є. Сверстюк, На полі чести, 2015, 82). **Червоний прапór.** У СРСР: прикріплене до держака або шнура полотнище червоного кольору як державний символ, символ пролетарської революції. *Коли ж повернутися до його [Михайла Зерова] згадок про зустріч зі смертю, то щоразу та смерть була з **червоним прапором!*** (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 249). / (Символ революційної боротьби, лівого руху, соціалізму й комунізму). **Червоний терóр.** Ізоляція і знищення більшовиками своїх потенційних противників у період громадянської війни 1918 – 1922 рр. *Ленінський декрет 5 вересня 1918 року про червоний терор був декретом над усіма декретами* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 20). || Про репресії проти різних верств суспільства за Радянської влади. *Епідемія соціалістичного опрощення і «**червоного терору**» уможливила прийняття частиною інтелігенції навіть большевицько-ідеологічного шантажу й «революційної законності»...* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 48). **Червоні партизани, авт.** Учасники збройного повстання у 1944 р. частини армії Першої Словацької республіки проти вермахту й уряду першого президента Йозефа Тисо під час Другої світової війни. *Бог милував його [Михайла Ореста-Зерова] і під час зустрічі з **червоними партизанами** у Словаччині 1944 року. Вони забрали у нього цигарковий папір, на якому були записані переклади Вергілієвої «Енеїди», якимось дивом передані Миколою Зеровим із Соловецького табору, а самого вирішили про всяк випадок розстріляти. Куля пройшла по черепу, контужений упав, а потім на сирій землі опритомнів і попрямував далі на Захід* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 249). – Йозеф Тисо (1887-1947) – римо-католицький священик, теолог, президент Першої Словацької республіки (1939-1945). Повішений за співробітництво з нацистами.

чорний: чорна діра. Те, що не викликає схвалення, низьке, підступне, підле. *Чорна діра з прапора переноситься в душу, і вітер часу вимітає «на смітник історії» честь, порядність, національну гідність. Він інтегрує їх в «ідейність і беззавітну відданість», а ці дешеві заміники моралі нічого не вимагають від особи, крім послуху і вгадування* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 14). **Чорна робота.** Некваліфікована, найчастіше фізично важка або брудна робота. *У всіх побутових ситуаціях вона [Алла Горська] вирізнялася з гурту і брала на себе найважчу чорну роботу* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (2006), 294); *Коротко – етапи його [Василя Стуса] життя. ..Військова служба – стройбат на Уралі – три роки. ..Різні чорні тимчасові роботи – сім років* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 213). **Чорний світ.** 1. Важке, безпросвітне, безрадісне життя. *На чорний навколишній світ Лесів дивиться очима тих добрих синів гір, що все бачили і не можуть змалитися до дрібної мсти або темної розпуки* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1988), 226). 2. заст. Люди, які належать до нижчого, непривілейованого стану, недворянського походження; простолюд. *Велика затишна хата біля церкви.. – тут 1769 року народився в сім'ї якогось канцеляриста майже «дворянський» хлопчик Іван [Котляревський]. ..Ми не знаємо і не знатимемо, як перелітали через цей високий тин вісті з чорного світу, в якому доконували гетьманську Україну* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 56). **Чорні списки*.** Перелік чого-небудь небажаного, що підлягає забороні. *Всі ми втішились на цій конференції, коли зачули в доповіді академіка Русанівського слова про «ерозію совісти» – на решті почуємо каяття з перших уст за ті чорні списки заборонених слів і букв, за те мовчазне яничарство. Та де там! Самі деклямації!* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1989), 58). – У СУМ: таємні списки революційно настроєних людей.

ясно-голубий, -а, -е. Голубий з ясним відтінком (про колір); світло-голубий. *Десь мені вчувається, як у сусідній камері ПКТ (нас посадили нарізно) він [Йозеф Менделєвич] чистим голосом наспівує Давидові псалми і затихає на оклик наглядача: «Менделєвич, это вам не синагога». І згадується прощальна усмішка його ясноголубих очей: було передчуття, що нас розкидають* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, с. 113).

Джерела

Є. Сверстюк, Блудні сини України – Сверстюк Євген. Блудні сини України. – К., 1993. – 256 с.: іл.

Є. Сверстюк, Світлі голоси життя – Сверстюк Є.О. Світлі голоси життя. – К.: ТОВ «Видавництво «Кліо»», 2014. – 768 с.

Є. Сверстюк, На полі чести – Сверстюк Євген. На полі чести. – К., 2015. – 368 с.: іл.

Література

1. Гусарова Н.П. Белій цвет в произведениях К.Г. Паустовского // Словоупотребление и стиль писателя. – Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1995. – С.141 – 148.

2. Качаева Л.А. О прямом и образном употреблении прилагательного *жёлтый* в прозе А.И. Куприна // Вопросы теории и истории языка. – Ленинград: Изд-во Ленинградского ун-та, 1969. – С. 130 – 137.

3. Лилич Г.А. О слове *серый* в творчестве М. Горького // Словоупотребление и стиль М. Горького. – Ленинград: Изд-во Ленинградского ун-та, 1962. – С. 120 – 135.

4. Трифонова С.В. О прямом и образном употреблении слова *голубой* у М. Горького // Словоупотребление и стиль М. Горького. – Ленинград: Изд-во Ленинградского ун-та, 1962. – С. 136 – 147.

5. Язикова Ю.С. Красный цвет в окуровском цикле М. Горького // Вопросы теории и истории языка. – Ленинград: Изд-во Ленинградского ун-та, 1969. – С. 130 – 137.

Kozyreva ZINAIDA

Lexicographic reproduction of color terms in the writings of Yevhen Sverstyuk

In the article the words indicating colors are examined as an important part of Yevhen Sverstyuk's means of expression system. Special attention is paid to the originality of color-related terms and expressions used both in literal and figurative meanings. The use of such lexical tools is strongly determined by the writer's unique artistic concept along with his peculiar aesthetic principles and world outlook, which is specially noted in the article. In addition, color terms are presented in the form of dictionary entries.

Key words: language creation, color names, color palette, metonymy, symbolization, context.

Обрії слова в мовосвіті Оксани Забужко

Наприкінці 2019 року швейцарська газета «Tages-Anzeiger» обрала 20 найкращих романів ХХІ століття. До списку, у якому є твори нобелівських лавреаток Світлани Алексієвич, Ольги Токарчук і всесвітньо відомої Джоан Роулінг, потрапив і роман Оксани Забужко «Музей покинутих секретів».

Постать української письменниці – знакова в українській літературі кінця ХХ – початку ХХІ століття. Вона неабиякий авторитет в українській спільноті, лідерка суспільної думки сучасності. Опитування громадян віком від 15 до 59 років, проведене соціологічною службою Центру Разумкова в жовтні 2018 року в усіх регіонах України, крім її окупованої частини, виявило, що з-поміж сучасних українських письменників найбільш відомими є Ліна Костенко, Сергій Жадан, Юрій Андрухович та Оксана Забужко¹.

Мова Оксани Забужко, прозаїка, публіцистки, блогерки, критика, перекладачки, поетеси і філософа, є своєрідним екстрактом сучасної української мови. Це ідіолект інтелектуалки, яка вільно орієнтується на всьому обширі українського слова – від найглибших шарів застарілої і книжної лексики до стихії територіальних і соціальних діалектів.

Багатство поетичної і прозової мови О. Забужко спонукає дослідників активно вивчати авторську мову (на рівні лексики, граматики, словотвору, синтаксису), її поетику та ідіостиль, а також концепти індивідуально-авторської картини світу письменниці (Г. Гайдученко, Я. Голобородько, О. Гоменюк, Т. Должикова, Т. Зубова, О. Зозуля, Л. Клепун, В. Корольова, О. Кудряшова, М. Кульматицька, В. Сорока, І. Сушинська, Ю. Грибовська, Л. Ткач та ін. [1; 2; 3; 4; 6; 8; 11; 12; 13; 14; 16]). Широкий спектр досліджень лексики письменниці, зокрема в центрі уваги науковців опиняється запозичені, okazionalnі, жаргонні, ненормативні, емоційно-експресивні одиниці.

¹ <https://bykvu.com/bukvy/104907-kakikh-sovremennykh-otechestvennykh-pisatelej-znayut-ukraintsy-issledovanie>

Лексикографічні методи опрацювання лексики О. Забужко дають змогу точнішого виявлення, фіксації та глибшого якісного аналізу лексичних інновацій, які засвідчують невинні процеси оновлення сучасного лексичного фонду української літературної мови та показують роль у цих процесах окремої мовної особистості.

Мовна особистість Оксани Забужко була сформована на зламі епох, а її мовотворчість сама стала процесом зламу стереотипів – мовних, гендерних, культурних, соціально-політичних.

«У рабстві народ вироджується» [Забужко, Польові...: 96], – раз у раз повторює Оксана Забужко в романі «Польові дослідження з українського сексу», наче домагається, щоб читач хоч за третім чи за п'ятим разом зрозумів страшну силу цієї короткої фрази. «Ми ж були вродливим народом <...>, – пише Забужко, – відкритозорим, дужим і рослявим, самовладно-міцно вкоріненим у землю, з якої нас довго видарили з м'ясом, аж нарешті таки видерли, і ми розлетілися, розтрусилися по всіх широтах» [Забужко, Польові...: 100]. Рука історії було вже поставила крапку і зазмерла: може, це буде кома, а може, так і залишиться чорна масна крапка. У рабстві, безперечно, вироджується й мова. Пропущена кризь дистилляційний апарат русифікації, українська мова епохи радянської України не могла вдовольнити авторку. «Рабство є інфікованість страхом», зокрема страхом порушити спокій гладенького плеса вистоялої (чи застоюлої?) мовної норми. Цю норму письменниця збудує всіма мовними засобами, починаючи від графічних (своєю неприхованою симпатією до літери *г*, яку вона робить органічною в нашому письмі, уживаючи і в давно засвоєних словах: *агресивний, генетичний, легенда, ігнор, егоїзм, галерейний, сигнал, граніт, жаргон, ігуана, колета* – і в словах, що тільки-но з'явилися у мовленні: *стрінги, гламурний, пірсінг*), граматичних засобів (гарячою прихильністю до таких критикованих форм на **-уч(ий) / -юч(ий)**: *пофоркуючий голос, підтакуючі охання, вибулькуюче запитання, спитуючий погляд, засинаюче листя, сутеніюче небо і сутеніючі аеровокзали, обволікаюча присутність, каструюча метера; личко, виплигує назовні чорними очиськами; письменники, вжиткуючі з того вміння*) і закінчуючи синтаксичними засобами (розгалужені речення-тексти, що охоплюють кілька друкованих сторінок і можуть складатися з понад сотні слів – це фірмовий знак Оксани Забужко).

Пошуки власного слова спонукають письменницю до певного еклектизму. Мовний еклектизм Забужко – літературна мова з кованими вкрапленнями (навіть не вкрапленнями, а потужними впорскуваннями), просторічна і жаргонна еквілібристика на межі дозволеного, материковий і діаспорний варіант української мови, підводна течія англійської і вихлюпи польської та російської, а ще суржикові пасажі в прямій мові героїв (– *У Нінки, сусідки, кошелек був пропав, то вона на Вітьку напалася. Ну, що нібито він украв. А він обидився. На роботі випив яду, прийшов додому, каже жінці: «Валю, я буду вмирати». Кинулись скору визивать...* [Забужко, Музей...: 684]) з конкретною художньою метою – усе це відчайдушні вияви лінгвальної свідомості носія й активного будівничого київського койне зламу епох. Це невтоленна жага авторки утвердити нову мову, творену на могутніх плечах українського літературномовного кодексу – зі знанням кодексу і зухвалим поведженням із цим знанням. Лексичні норми, як основний раціон, були засвоєні письменницею, але вона розбавила кошерне українське меню своїми стравами, присмачила чужими прянощами – і все це відьомське вариво кожному, хто його куштує, інсталює в мозок урешті-решт одну думку, запитання-вигук: «Хто скаже, де *наш* Єрусалим, де його шукати?»

Кожен текст Оксани Забужко – це польові дослідження своєї мовної особистості, намагання через занурення у власну свідомість осмислити перспективи живого українського слова. І ті жмені варіантів, які авторка жбурляє перед читачем, є своєрідним запрошенням читача до співтворчості, спільного формування мови ХХІ сторіччя. Літератор Володимир Єшкілев визначив мову Оксани Забужко як ненароджений стиль, що не спромігся до виформування в 90-ті, коли «падіння «залізної завіси» відкрило забагато протолочених культурницьких стежок». Письменниця, на думку Єшкілева, відчула, що «наша звужена манкуртами лексика аж пищить як прагне до розширення» [5].

Уся різножанрова сукупність творів Оксани Забужко репрезентує евентуальну українську мову. Невипадково лейтмотивним словом роману «Музей покинутих секретів» є запозичений термін-неологізм *дейдрімінг*, який сама письменниця й витлумачує: *Дейдрімінг – по-нашому можна перекласти як сон наяву. Чи сон із розплющеними очима. Сон у свідомому стані* [Забужко, Музей...: 305].

Якою ж мірою цікавий для лексикографа занадто індивідуалізований мовосвіт Оксани Забужко? Пригадаймо слова видатного мовознавця Л. В. Щерби: «слід мати на увазі, що те, що часто вважають індивідуальними відмінами, насправді є груповими відмінами..., і здаються індивідуальними відмінами лише на фоні «загальних мов» [17: 34-35]. Якщо простежити художній стиль Оксани Забужко в динаміці, від «Польових досліджень з українського сексу» до «Музею покинутих секретів», можна помітити, що лексика письменниці і лексика сукупного українського літературного тексту сьогодення, як у сполучених посудинах, вирівнюється, тобто дедалі менше контрастує із сучасною актуальною лексикою і коефіцієнт виходу за нормативні рамки в ній не перевищує той, що загалом притаманний художньому стилю, адже саме в художньому тексті народжуються й зазнають стратифікації неолексеми. Тож завдання лексикографа – дібрати й описати лексичні одиниці, які характеризують ідіолект митця, та оцінити їх у плані перспективності для розвитку лексичного фонду української літературної мови.

Новотвори Оксани Забужко мають 2 головні джерела:

- власне український лексичний ресурс (неологізми та неосемантизми);
- іншомовний лексичний ресурс (переважно okazіоналізми)

Неосемантизми складають значно меншу частину від усіх новотворів:

обора, -и, ж. Відгороджена частина приміщення. *Все це відгороджено невисоким дощаним стояком, щось ніби шинквасом, – на нього можна просто з тої вузесенької **обори** подавати до кімнати.. ну хоч би вранішню каву* [Забужко, Польові..., с. 17] – у СУМ «загорода, загін».

глу́пий, -а, -е. Позбавлений сенсу. *У кухні з глумливо глупим бульканням скапує вода в раковину* [Забужко, Польові..., с. 18] – у СУМ «нерозсудливий, нерозумний».

Власне неологізми – це складні та афіксальні утворення різних лексико-граматичних розрядів.

Іменники:

кокаїнчик, -у, ч. Пом'якш. або ірон. до кокаїн. *Шеф не інакше як кокаїнчиком бавиться* [Забужко, Музей..., с. 296].

євронаворот, -у, ч. Надлишкове оздоблення, оформлення, яке імітує європейський стиль. *У ванній – радше бездоганно стильній, ніж розкішній: без скоробагацьких євронаворотів.. – ще пахло недавнім ремонтом* [Забужко, Музей..., с. 440].

Прикметники:

одвірний, -а, -е. Розміщений біля дверей; дверний. *Я чекала – дзвінка, якщо не одвірного.., – то бодай телефонного дзвінка* [Забужко, Польові..., с. 59] – омонім до історизму **одвірний** «сторож».

просянистий, -а, -е, *перен.* Схожий на просо, подібний до нього. *Живою на мить відчула себе у Франкфурті, при пересадці: наскочивши.. на двох поставлених правцем прикордонників, двох однаково рудих гевалів-німчурак в однаково просянистому, геть і по руках, ластовинні* [Забужко, Польові..., с. 60].

Дієслова:

уреготатися, -очуся, -очешся, *док.* Нареготатися досхочу. *От би тепер перечитати ту писанину – од самого стилю, либонь, уреготатись можна!* [Забужко, Польові..., с. 61].

розпоряднутися, -нуся, -нешся, *док.* Однокр. до розпорядитися. *«Листи повернеш», – розпоряднулася наостанці, шорстко й діловито* [Забужко, Польові..., с. 61].

Прислівники:

відьмацьки, *присл.* Як у відьмака. *Розі – сорокарічна дівчинка, мати дорослої дочки, і така ж маленька, худенька, як горобчик (крутозадий горобчик із відьмацьки зрослими на перенісці бровами).., змушена підшукувати собі якусь працю* [Забужко, Польові..., с. 69].

задокладно, *присл.* Дуже, занадто докладно. *Молодець, вона класна, Елен, кльова чувіха, як сказав би той чоловік, – може, тільки трошечки задокладно оповідає про себе* [Забужко, Польові..., с. 75].

Вигуки:

спочінь, *виг., військ.* Команда в УПА і в деяких інших організаціях на кшталт «Пласту», яка дозволяє рухатися або міняти положення тіла, не виходячи з лави. *Геть усе в ньому [Адріянові], одним поривом: ..і те, як стояв, по-хазяйському виставивши ногу вперед, – а добре ж стояв, холера, не мож було ним не замилуватися: хоч і по команді «Спочинь!», як і всі вони, але цілий із себе стятий, бачний, як має бути* [Забужко, Музей..., с. 496].

Новотвори на іншомовній основі Оксана Забужко переважно українізує, пристосовує до українських норм за допомогою українських афіксів і українських основ: *грандєсячий, віп-мужлан, кінг-сайзовий, по-юберменшівськи, ділітнути, анкорвуменши*.

Неологізми Оксани Забужко місткі, образні, з відчутним експресивним зарядом: *мистецтвогриз, жовтогарячогрудик, варяги-баблоруби, фотоклапоть; жолудево-лискучий, королевистий, південно-смаглявий, рябомережаний, грубоскловий, котусячий, атласно-чорноколготковий; окомпліментити, покотячішати*.

Своє прагнення до місткості слова Оксана Забужко реалізує за допомогою голофразису, спресовуючи словосполучення та фрази в одне слово-конструкцію. Такі утворення не завжди вдається витлумачити (**вже-семиденний**, -а, -е. Який народився, виник, з'явився сім днів тому. *Заселяється, залюднюється нововитворений світ двох, у їхньому випадку даний до рук майже готовим, вже-семиденним* [Забужко, Польові..., с. 72]). Найчастіше їхнім тлумаченням є внутрішня форма: *схвалення-й-заохота, мов-не-помічаючи, ніколи-доти-не-бачений, в-минулому-житті-фізика, як-же-ж-мені-жити-далі, тридцять-із-заком-років-не-чута*. Цікавими є спроби лексикалізації стійких сполучень слів: *і-так-далі, мов-скеля-непорушний, мовчати як-у-рот-води*.

Загалом можна оцінити лексику творів Оксани Забужко як таку, що містить чимало перспективних лексичних одиниць. Варто відзначити і фразовий потенціал письменниці:

як панотець кадилом зі сл. м а х а т и, р о з м а х у в а т и і т. ін. Завзято, енергійно. *Вона [Елен] глушить себе роботою, аби цього [старіння] не помічати, – розмахуючи вічною цигаркою, як панотець кадилом, життєрадісно верещить, що обожнює, просто обожнює візити до гінеколога* [Забужко, Польові..., с. 74–75].

на цього живця не купити кого. Неможливо кого-н. легко обдурити, ввести в оману чим-н. *Віра, мова й прапори мінялися в українських родинах ледь не щопокоління, ..це, схоже, й є єдина національна традиція, що й досьогодні лишається чинною – лягати під того, хто наразі найдужчий, так що на цього живця мене так скоро не купиш – хто там, як у Біблії, кого народив...* [Забужко, Музей..., с. 29].

Отже, попри наявність у творах письменниці варваризмів та жаргонізмів, ненормативної та обценної лексики, мовосвіт мовосвіт О. Забужко є потужним джерелом поповнення лексичного і фразеологічного фонду сучасної літературної мови.

Джерела

Забужко, Музей... – Забужко О. Музей покинутих секретів: роман. Київ: Комора, 2015. 832 с.

Забужко, Польові... – Забужко О. Польові дослідження з українського сексу: роман. Вид. 5-те. Київ: Факт, 2003. 176 с.

Забужко, Філософія... – Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст. Київ: Основи, 1993. 126 с.

Література

1. Гайдученко Г. Емоційно-експресивна функція okazіonalізмів у прозі Оксани Забужко. *Лінгвістика*. Вип. XXI. С. 200–204.

2. Голобородько Я. Резонансне слово Оксани Забужко в українській прозі. *Вісник Національної академії наук*. 2008. № 1. С. 45–50.

3. Гоменюк О. Концепт «війна» в індивідуально-авторській картині світу Оксани Забужко (на матеріалі збірки «І знов я влізаю в танк...»). *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2008. Vol. VI. P. 21–26.

4. Должикова Т., Зубова Т. Жаргонізми в мові творів Оксани Забужко. *Лінгвістика: зб. наук. пр.* № 2 (14). Луганськ: ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2008. С. 173–177.

5. Єшкілев В. Ненароджений стиль. URL: <http://thule.primordial.org.ua/mesogaia/style.htm>

6. Зогуля О. Багатокомпонентні okazіonalізми в поезії Оксани Забужко. *Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. праць*. 2010. № 30. URL: philolog.univ.kiev.ua/library/zagal/.../419_423.pdf

7. Кислюк Л. Сучасна українська словотвірна номінація: ресурси та тенденції розвитку: монографія. Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2017. 424 с.

8. Клепуц Л. Особливості емансипаційної функції ненормативної лексики у творчості Оксани Забужко і Анжели Картер. *Літературознавчі обрії*. 2010. Вип. 16. С. 247–252.

9. Колоїз Ж. Неузуальне словотворення: монографія. Кривий Ріг: НПП «Астерікс», 2015. 156 с.

10. Корольова В. Аксіологічна лексика української мови як засіб соціокультурної ідентифікації особистості. *Український смисл*. 2012. № 2. URL: <https://ukrsense.dp.ua/index.php/USENSE/article/view/53>
11. Кудряшова О. Метапоетика води в поезії Оксани Забужко. Літературний процес: методологія, імена, тенденції: зб. наук. пр. (філол. науки). 2011. № 3. С. 53–58. URL: <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5235/>.
12. Кульматицька М. Частка як елемент ідіостилю Оксани Забужко. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного унів. Серія: Філологія*. 2015. № 8. Т. 1. С. 34–36.
13. Сорока В. Сленг у творах Оксани Забужко та Юрія Андруховича. *Укр. мова та літ.* 1999. № 4. С. 5–6.
14. Сушинська І., Грибовська Ю. Структурно-семантична типологія запозичень з англійської мови у романі О. Забужко «Польові дослідження з українського сексу». *Культура народів Причорномор'я*. 2005. № 69. С. 201–214.
15. Таран А. Динаміка семантичної структури слова як спосіб оновлення лексикону. *У пошуках гармонії мови. До 80-ліття від дня народження чл.-кор. НАНУ, д. ф. н., проф. Н. Ф. Клименко*. Київ: Вид. дім Дмитра Бурого, 2020. С. 374–380.
16. Ткач Л. Літературно-писемна традиція як джерело лексико-стильових інновацій О. Забужко. *Урок української*. 2003. № 8–9. С. 20–23.
17. Щерба Л. Языковая система и речевая деятельность. Ленинград: Наука, 1974. 428 с.

Larysa MOVCHUN

Expansion of word horizons in the language world of Oksana Zabuzhko

The article deals with the analysis of the lexical and semantic component of Oksana Zabuzhko's individual style. The social and cultural background of the era of changing epochs, which formed the linguistic personality of the writer, is considered. These circumstances have led to the widespread use of foreign language interspersed, breaking language stereotypes and intensive individual-authorial language creation. The article proves the necessity of lexicographic description and research of Oksana Zabuzhko's neologisms, in particular occasionalisms, and neosemantisms.

Key words: language, Oksana Zabuzhko, neologism, occasionalism, neosemantism, dictionary.

Лексика публіцистики І.М. Дзюби як джерело для розвитку синонімічних відношень у сучасній українській мові

У теоретичній і практичній українській лексикографії є чималий досвід щодо дослідження синонімії української мови і створення синонімічних словників. У передмовях, вступних статтях до лексикографічних праць автори викладають низку положень щодо розуміння поняття синоніма, засад укладання тих чи тих словників, джерел добору синонімічного матеріалу. В енциклопедії «Українська мова» синонімами, з увагою до всіх мовних рівнів, визначено «слова (переважно однієї частини мови) або їхні окремі значення, а також стійкі словосполучення, афікси, словотвірні типи, граматичні форми, зокрема синтаксичні конструкції, що при повній чи частковій формальній відмінності мають тотожні або майже тотожні значення (з можливими відмінностями в стилістичній і граматичній характеристиках та в сполучуваності)» [5: 607]. Як свідчать дослідження, найбільшу зацікавленість виявляють до опрацювання лексичної синонімії. В наявних українських словниках синонімів предметом лексикографування переважно є лексичні (а також словотвірні) синоніми, меншою мірою – фразеологічні сполучення.

Для прикладу, в опублікованому 1960 р. лексикографічному довіднику «Короткому словнику синонімів української мови» за авторства П.М. Деркача, у Передмові (Про побудову словника і добір синонімів) С.П. Левченко як науковець, що доопрацював і здійснив редагування словника, наголосив, що оскільки цей словник призначено для школярів, то відповідно й лексику охоплено неповно. В цьому словнику розроблено близько 4279 синонімічних рядів. Залучено слова словникового складу сучасної загальнонародної української мови, діалектні слова, за винятком вузько діалектних або обласних, іншомовні слова, широко вживані в українській мові. Подано з відповідними позначками й застарілу лексику, рідковживані слова [2: 5]. Зазначимо, що 1975 р. у Нью-Йорку

під егідою Науково-Дослідчого Товариства Української Термінології, головним завданням якого було укладання англо-українських і українсько-англійських термінологічних словників, опубліковане друге видання, поправлене і доповнене, «Короткого словника синонімів української мови» П.М. Деркача. Членами редакційної колегії словника виступили: В. Волков, Н. Пазуняк, К.Т. Церкевич, Д.Б. Чопик і Н. Щербина, координатором був К.Т. Церкевич. Укладачі цього лексикографічного довідника аргументували перевидання синонімічного словника тим, що укладання українських термінологічних словників членами Товариства потребувало правильних українських мовних матеріалів, на підставі яких можна було б очищувати українську термінологію від російських впливів [3: VI]. У Передмові до 2-го видання зазначено, що під час переопрацювання словника за авторства П.М. Деркача члени редакційної колегії, крім сучасних [на час доопрацювання і видання праці – *І.С.*] радянських словників, послуговувалися здебільшого словниками Інституту української наукової мови при Всеукраїнській академії наук у Києві, опублікованими до 1930 р. [Там само: XI].

У Передмові до «Російсько-українського словника синонімів» зазначено, що джерелами добору синонімів слугувала художня, публіцистична, науково-популярна й навчальна література [4].

Своєрідним лексикографічним довідником із синонімів є «Словник українських синонімів» О.С. Вусика. Сам автор – письменник, який активно послуговувався, крім художніх творів, довідкових видань, записами живої розмовної мови. В одному синонімічному ряду автор поряд із окремими словами міг подавати словосполучення різної структури, фразеологічні звороти, приповідки, примовки [1].

Фразеологічні одиниці стали предметом лексикографування в «Словнику фразеологічних синонімів» за авторства М.П. Коломійця і Є.С. Регішевського.

1999–2000 рр. побачив світ академічний двотомний «Словник синонімів української мови», де відзначено, що джерелами для побудови синонімічних рядів слугували авторитетні словники української мови, лексична картотека Інституту української мови НАН України, мовознавчі дослідження синоніміки української мови [ССУМ 1: III]. У Передмові до словника викладено розуміння синонімів «як одиниць з тотожною або

максимально наближеною предметно-поняттєвою віднесеністю, що виступають у значенні тієї самої частини мови» [Там само]. У двох томах праці подано близько 9200 синонімічних рядів, до складу яких входять слова, їхні окремі значення, стійкі номінативні та граматичні словосполучення.

Вивчення парадигматичних зв'язків у лексичній системі як один із вагомих чинників розвитку словникового складу української мови привертає увагу дослідників вже тривалий час. Питання синоніміки на матеріалі художніх творів розглядали: М.М. Коцюбинського (Л.С. Паламарчук у монографії «Лексична синоніміка художніх творів М.М. Коцюбинського», Н.І. Бойко у статті «Синонімічні фігури повісті М.М. Коцюбинського «Фата моргана»», К.П. Дорошенко в праці «Мова і стиль повісті «Фата моргана» М. Коцюбинського: Стенограма лекції»), І.Я. Франка (Л.М. Полюга в монографії «Слово в поетичному тексті Івана Франка»), Івана Багряного (А.Г. Ярова у кандидатській дисертації «Дієслівна синоніміка в прозових творах Івана Багряного»), О. Гончара (І.П. Мамчич у статті «Прикметникова синонімія в романі Олеся Гончара "Циклон"», Л. Петренко – «Слово Олеся Гончара в Словнику синонімів української мови»), Валерія Шевчука (Г. Гримашевич і В.Свінцицька – «Прислівникова синонімія у творчості Валерія Шевчука»), І. Вільде (Т. Гульченко – «Дієслівні синоніми на позначення акту мовлення в оповіданнях Ірини Вільде»), Уласа Самчука (В. Олексенко і О. Рембецька – «Функційно-стилістичні особливості синонімів у творах Уласа Самчука»), Григорія Тютюнника (Л.Н. Бублик – «Лексико-семантична образність синонімії в романі Г. Тютюнника "Вир"»), І. Муратова (А.С. Божко – «Лексичні синоніми в поетичній тканині творів І. Муратова») та ін.

Лексика публіцистичних текстів знаних митців слова також становить неабиякий інтерес для вивчення парадигматичних відношень, зокрема й мовні одиниці публіцистики І.М. Дзюби. У пропонованій розвідці до уваги брали слова, не кодифіковані сучасними лексикографічними працями: «Словником української мови» в 11 т., «Словником української мови в 11 томах. Додатковий том» у 2 кн., однотомним «Словником української мови» за ред. В.В. Жайворонка.

Звернімося до прикладів авторських слововживань, які, вступаючи у парадигматичні зв'язки з іншими одиницями на підставі схожості семан-

тичної ознаки, можуть формувати синонімічну парадигму чи доповнювати фіксований синонімічний ряд. Фіксовані синонімічні парадигми взято зі «Словника синонімів української мови» у 2 т.

З урахуванням частиномовних розрядів розглянемо деякі іменникові, прикметникові і дієслівні одиниці.

Іменникові синонімічні ряди

У книжці І.М. Дзюби про творчість Ліни Костенко «Є епоха для поетів» натрапляємо на іменники, які формують двочленний ряд афіксальних синонімів: *позиціонування* і *позиціювання*. Ці іменники зі значенням «визначення місця, становища чого-небудь, характеризувannya чогось» вживані в контекстах: *А ось рефлексія переходить у чітку декларацію світоглядного і творчого позиціонування* [ДзП: 20]; *Тут же хотілося б звернути увагу хіба на кілька, може, й ненайголовніших моментів. Скажімо, саркастичне позиціювання людської можновладної пухи як суцільної марноти, що з неї невблаганно глузує саме життя* [ДзП: 21].

Функціонування слова *позиціонування* набагато ширше представлене в різножанрових електронних ресурсах порівняно зі словом *позиціювання*. Іменник *позиціювання* фіксовано в електронному Словнику.ua на порталі «Української мови та культури» з ремаркою *спец.* (як спеціальне слово з трьома термінологічними значеннями), а в інших текстах практично не вживано.

Слово *врозуміння* засвідчене в авторському тексті зі значенням «переконання в чому-небудь, повчання, доведене до потрібного розуміння чогось, до певного знання»: *Тему самостояння митця* [у поемі «Сніг у Флоренції»] *за найнесприятливіших обставин, тему творчої самодостатності генія Ліна Костенко розкриває з таким осягненням, що мало не кожен поетичний рядок звучить як афоризм філософської міри та універсального врозуміння* [ДзП: 65].

Цим іменником можна доповнити синонімічний ряд зі ССУМ: **настанова** (конкретні поради, рекомендації з боку старшого або досвідченішого, як слід правильно робити, поводитися в тих чи інших випадках); **напуття, напучення, напучування** (добрі побажання, повчальні слова, поради – звичайно перед відправленням у дорогу або початком якої-небудь справи, під час прощання); **навчання, наука** (те, що дає життєвий досвід, служить уроком на майбутнє) [ССУМ 2: 935].

Увагу привертають і компоненти, що входять до складу юкстапозитів. Наприклад, складне слово *розсіяння-вигнанство*: Так образно відтворивши в своєму патетичному закликові і масштаб трагічного українського **розсіяння-вигнанства**, і діапазон отієї сукупної української думки, Роман Рахманний засвідчує міру власної причетності до неї та суверенність свого голосу в ній [ДзУП: 757]. Слово *вигнанство* є словотвірним синонімом до іменника *вигнання* у значенні «стан, становище вигнання; заслання», і відповідно ним можна доповнити синонімічну парадигму: **заслання** (*покарання через примусове перебування в якій-небудь місцевості; місце, де відбувають кару*), **вигнання**, **вислання**, **висилка**, **поселення** [ССУМ 1: 561].

Прикметникові синонімічні ряди

Складні прикметники з другою основою **-томов(ий)** – *багатотомовий*, *двотомовий* – формують синонімічні ряди з поширеними і фіксованими в сучасних словниках словами *багатотомний*, *двотомний*: *Нарешті, дійшла черга і до багатотомового видання* [праць О.І. Білецького], *здійсненого Академією наук Української РСР протягом 1965–1966 рр.* *Це п'ятитомове видання стало великою подією в науковому та літературному житті не тільки України* [ДзКЛ: 523]; *В межах офіційної ортодоксії він* [очільник видавництва «Державне видавництво художньої літератури» О. І. Бандура] *намагався забезпечити видання української класики, впроваджував довготривалі багатотомові серії, підтримував перекладацькі зусилля* [ДзСР: 476]; *Бібліографія досліджень про нього* [М.Є. Салтикова-Щедріна] *нараховувала багато сотень позицій і включала не один десяток добротних книг монографічного характеру. Кілька разів видавано багатотомові зібрання творів* [ДзУП: 517]; *Велике враження справила і справляє його* [Івана (Джона) Фізера] *глибока й блиска передмова до «Координат» – двотомової антології сучасної української поезії на Заході, яку упорядкували Богдан Бойчук і Богдан Рубчак, а видрукувало тодішнє видавництво «Сучасність» (1969)* [ДзКЛ: 642].

Відзначимо, що слово *багатотомовий* фіксоване в «Російсько-українському словнику» 1924–33 рр. у статті з реєстровим словом *многотомный* і українськими синонімічними відповідниками *багатотомний*, *багатотомовий*. У публіцистичних статтях І.М. Дзюби спостерігаємо послідовне використання саме слова *багатотомовий*.

Прикметник *змирливий* має значення «який містить примирення»: *Слухав «Реквієм» Моцарта. На відміну від могутнього трагізму Вердієвого «Реквієму» (трагізм людської долі), Моцартів – не стільки трагічний, скільки змирливий і просвітлений, викликає енергію до життя і розкриття, самоствердження людини* [ДзСР: 293].

Це слово може доповнити синонімічну парадигму з домінантою *мирний*: **мирний** (схильний до злагоди, дружніх стосунків тощо), **миролюбний**; **сумирний** (сповнений покорі, незлобивості); **полюбовний** розм. (який ґрунтується на взаємній домовленості) [ССУМ 1: 827].

Іншомовний префікс **архі-** і питома основа **веле-** у прикметниках *архіскладний* і *велезмістовний* надають цим словам підсиленого значення. Пор. використання цих слів у фрагментах текстів: *Дифірамби жінці у Мішле* (кн. «Любов») фактично принижували її, пропонуючи поблажливе ставлення до неї як до істоти химерної. А Прудон у книзі «Про справедливість у революції і в церкві» змальовував «прекрасну статтю» у дуже непривабливих барвах. Так що люте жонофобство Отто Вейнінгера, обґрунтоване **архіскладною** філософською аргументацією (логічно невідпорною, якщо стати на його точку зору), виникло не на порожньому (філософськи) місці... [ДзСР: 250]; Воно [п'яти томове видання праць О.І. Білецького] спромоглося й повинне далі відіграти значну роль у плідному причащенні, зокрема літературної молоді, до принадного і благородного, до **велезмістовного** і надихаючого світу знань та розсудів Олександра Івановича Білецького [ДзКЛ: 523].

Прикметником *архіскладний* можна доповнити синонімічну парадигму:

складний (якого важко зрозуміти, засвоїти, розв'язати), **важкий**, **трудний**, **нелегкий**, **нерозв'язний**, **непростий**, **заплутаний**, **тонкий**, **головоломний** підсил., **проблематичний**, **хитромудрий** розм., **мудрий** розм., **премудрий** підсил. розм., **каверзний** розм., **мудруватий** розм., **хитросплетений** книжн. [ССУМ 2: 625]. Прикметником *велезмістовний* – синонімічну парадигму: **вагомий** (багатий змістом), **ваговитий**, **змістовний**; **авторитетний**, **солідний** (який спирається на визнані джерела, відбиває думки поважної особи) [ССУМ 1: 114–115]. Причому, з маркуванням позначкою *підсил.*, якою супроводжено, напр., слова *головоломний*, *премудрий*.

Увагу привертають і відантропонімі прикметники, утворені за допомогою суфіксальних засобів, відмінних від узвичаєних. Так, автор вживає відантропонімі прикметники *потебніанський* і *Володимировий* замість звичних *потебнянський* (від прізвища знаного українського вченого Олександра Опанасовича Потебні), *Володимирський* (у сполученні Володимирська гірка): *Тим часом виникла і недоввізі посіла (ненадовго) провідне місце в літературознавстві формальна школа.. «Формалісти» почали з атак на позитивізм і компаративізм, а потім напалися і на психологічну школу, насамперед на Потебню.., – хоча генетично вони.. багато в чому «походять» саме від Потебні (таким, зокрема, є їхнє вчення про різку конструктивну відмінність поетичної мови від прозової; ..у окремих учених, що вийшли з формальної школи, ..психологічний елемент, близький до **потебніанського**, завжди був помітний)* [ДзКЛ: 644]; – *А тебе Київ не давить? – Як оце гляну сюди (показує вгору по вул. Кірова, до гмаху Ради Міністрів) – давить. А сюди гляну (показує в бік Софії та над планетарієм, над **Володимировою** горою) – ні... легко!* [ДзСР: 287].

Використовуване в переносному значенні І.М. Дзюбою слово *розпливистий* є афіксальним синонімом до слова *розпливчастий*: *Зрештою, образ цієї жінки доволі **розпливистий** – у тому сенсі, що не уявляється якийсь конкретний біографічний персонаж і сюжет, швидше проглядається сукупність інтимних досвідів, провин, взаємних рахунків, непорозумінь, зусиль порозумітися і потреб утримати пекучу пов'язаність із чиеюсь (жіночою) долею* [ДзЧР]; *Ліна Костенко глибоко відчуває безмір часу, але цей безмір у неї не аморфний, не глевким **розпливистим** масивом. У ньому кристали життя, які його опрозорюють* [ДзП: 24]. У СУМі прикметник *розпливчастий* має переносне значення «позбавлений чіткості, ясності, конкретності; не досить визначений» [СУМ VIII: 769]. На підставі фіксації саме цього значення воно входить як компонент синонімічного ряду з домінантою *невизначений*: *невизначений (про почуття, думки, спогади, уявлення тощо – не зовсім усвідомлений, не чітко оформлений), нечіткий, неясний, невизначений, неозначений, розпливчастий (розпливчатий рідше), туманний, темний підсил. рідше* [ССУМ 1: 958]. І слово *розпливистий* може цілком увійти в цю парадигму. Також варто наголосити на фіксації аналізованого прикметника у «Словнику технічної термінології. Мірництво (Проект)» 1930 р. видання.

На прикметник *вичерпальний* зі значенням «який охоплює все в деталях, до дрібниць, усебічний; вичерпний» натрапляємо в контексті: *І такий сповнений сенсу та змінностей рух – у неозорім історичнім часі – великих творів минулого О.І. Білецький відчував як мало хто об’ємно й «інтимно». Цьому сприяла, крім величезної, немовби **вичерпальної** історико-культурної обізнаності та невичерпної ідеологічної чутливості, – ще й дивовижна повнота та відзивальність естетичного чуття, його невисипує й мимовільне пильнування, його свіжість і непередержаність* [ДЗКЛ: 525]. Прикметно, що це слово вживають Д.Чижевський у праці «Українське літературне бароко»: *По-друге, маємо не стільки перекладів, скільки цитат, переказів, окремих вказівок, а то й дуже далеких рефлексів читання античної літератури. Це все ставить зовсім інші завдання перед дослідниками. І напевно чи можна буде дати якийсь хоч би почасти **вичерпальний** огляд, поки не буде зібраний весь матеріал* [litopys.org.ua], а також Улас Самчук у творі «Плянета Ді-Пі»: *Ентузіязм і енергія Юрія Володимировича не **вичерпальні**, а тому маємо великого розміру, ілюстровану публікацію, коли не конче «спокійного й поважного» типу, то не позбавленого культури, вибору всього найкращого, що ми могли в цих умовах зі себе видушити* (Бібліотека української літератури. – www.ukrlib.com.ua).

Прикметник *вичерпальний* є словотвірним синонімом до прикметника *вичерпний* і може входити до розгалуженої синонімічної парадигми: **грунтовний** (який характеризується повнотою, глибиною), **глибокий, повний, вичерпний, широкий, розширений, розгорнутий, розгорнений, поглиблений; докладний, ретельний, детальний, деталізований, скрупульозний** (який здійснюється з урахуванням усіх деталей); **усебічний (усебічний), всесторонній (усесторонній)** (який розглядає, охоплює щось з усіх боків); **солідний, фундаментальний, капітальний, монументальний** (про дослідження, видання і т. ін.); **проникливий** (який передає суть чого-небудь) [ССУМ 1: 392].

Дієслівні синонімічні ряди

На дієслово *змирювати* зі значенням «терпимо ставитися до чогось; примиряти» натрапляємо в контексті: *Коли ж говорити про культурну політику саме в СРСР, то «глобальність» її завдань і масштабів, претензія на успадкування кращих традицій світової культури, заклик до використання національних джерел творчості та багато чого іншого створювали ілюзію великого культурного простору, яка багатьох мистців до певної міри «змирювала» з суворою регламентацією їхньої творчості і «затушковувала» реальну культурну ситуацію* [ДЗУП: 233]. Також це дієслово фіксовано в Генеральному регіонально анотованому корпусі української мови: *Уявою, не даючи фантазіям змирювати себе з реальністю* (Єшкілев Володимир, Усі кути трикутника. Апокриф мандрів Григорія Сковороди, 2011). Воно може цілком поповнити синонімічну парадигму з домінантою *мирити*: **мирити** (відновлювати, встановлювати мирні стосунки між кимсь; змушувати терпимо ставитися до когось, чогось), **примиряти**, **примирювати**; **розводити**, **розмиряти**, **розбороняти**, **рознімати** (відновлювати мир, згоду між кимсь, примушувати припинити суперечку); **замирювати** (**замиряти**), **поєднувати**, **погоджати** розм. (*припиняти ворогування, сварки між кимсь*) [ССУМ 1: 826–827]. Пор. вище розглядааний прикметник *змирливий*.

І.М. Дзюба вдається до використання дієслова *рукомеслувати*, оповідаючи про події в романі «Маруся Чурай» Ліни Костенко: *На Полтаву налягають вороги, а «немрущий дід» Галерник.. не хоче ховатися за стіни фортеці, із цілковитою зневагою до смерті й ворогів живе як собі жив неподалік од міста.., **рукомеслує** й далі, і димок з його хати у балці – як поетичний образ немирущості, невикорінимості залюбленого в працю українського люду...* [ДзП: 47–48]. Між цим дієсловом і фіксованим в «Словнику української мови в 11 томах. Додатковий том» *рукомеснити* простежуємо парадигматичні відношення. Слово *рукомеснити* має значення «ремісникувати» [СУМД: 357]. Прикметно, що в цій лексикографічній праці подано й інші слова словотвірного гнізда: *рукомесний, рукомесник, рукомесництво*, марковані позначкою *розмовне*. Пор. фіксовані в СУМі іменник *рукомесло* зі значенням «ремесло» [СУМ VIII: 906], дієслово *ремісникувати* зі значенням «займатися ремеслом» [Там само: 503].

Дієслово *зுவажуватися* набирає значення «зосереджуватися, спрямовувати увагу, думки, зусилля на що-небудь», на що вказує контекст: *А втім, і в цій праці [перечитуванні чужих рукописів] він [О.І. Білецький] умів знаходити і втіху, і сенс, і навіть – не без підстави – стверджував в «Автобіографії», що вона допомагала йому зуважуватися на літературній процесі, скласти про нього повніше й слушніше уявлення* [ДзКЛ: 522]. Разом зі словом *зосереджуватися*, яке має значення «спрямовувати, звертати на кого-, що-небудь свою увагу, свої думки, зусилля і т. ін.» [СУМ III: 691] дієслово *зуважуватися* становить двочленний дієслівний ряд.

Отже, вживані І.М. Дзюбою в публіцистиці мовні одиниці дають підставу для дослідників парадигматичних відношень у лексичній системі сучасної української мови вносити певні зміни в структурування синонімічних парадигм з подальшим відображенням у синонімічних словниках.

Джерела

- ДзКЛ** – Дзюба І.М. З криниці літ: тритомовик. Т. II. – К.: Обереги: Гелікон, 2001. – 848 с.
- ДзП** – Дзюба І.М. Є поети для епох. – К.: Либідь, 2011. – 208 с.
- ДзСР** – Дзюба І.М. Спогади і роздуми на фінішній прямій. – К.: Криниця, 2008. – 928 с.
- ДзУП** – Дзюба І.М. Україна у пошуках нової ідентичності. – К.: Україна, 2006. – 848 с.
- ДзЧР** – Чорний романтик Сергій Жадан. (Спроба апології) (ж. «Харків. Lit», квітень-червень, 2017, № 9 – [nemaloknig.com / read-376863](http://nemaloknig.com/read-376863)).
- ССУМ** – Словник синонімів української мови: В 2 т. / А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук та інші. – К.: Наукова думка, 1999–2000.
- СУМ** – Словник української мови: в 11 т. – К.: Наукова думка, 1970–1980.
- СУМД** – Словник української мови в 11 томах. Додатковий том: у 2 кн. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017.

Література

1. Вусик О.С. Словник українських синонімів: Понад 1500 синонімічних гнізд. – Дніпропетровськ: Січ, 2000. – 424 с.
2. Деркач П.М. Короткий словник синонімів української мови / Доопрацювання і відповідальна редакція Левченка С.П. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1960. – 211 с.
3. Деркач П.М. Короткий словник синонімів української мови / Доопрацювання і відповідальна редакція Левченка С.П. – Друге видання, поправлене і доповнене / Редакційна Колегія: В. Волков, Н. Пазуняк, К.Т. Церкевич, Д.Б. Чопик і Н. Щербина. – Нью-Йорк, 1975 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: diasporiana.org.ua
4. Російсько-український словник синонімів / Н.П. Башнякова, Г. П. Вишневецька, М. М. Пилинський, Л. О. Родніна та ін.; За ред. М. М. Пилинського. – К.: Освіта, 1995. – 265 с.
5. Тараненко О.О. Синоніми // Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), Зяблюк М.П. та ін. – 3-є вид. зі змінами і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2007. – С. 607–610.

Iryna SAMOILOVA

The vocabulary of journalism by I.M. Dziuba as a source for the development of synonymous relations in the modern Ukrainian language

The article deals with the development of synonymous relations in the lexical system of the modern Ukrainian language. The lexicon of publicistic texts by I.M. Dziuba is considered, which can be a component of the paradigmatic series – synonymous on the basis of the existence of a similar semantic feature. The synonymic series from the academic Dictionary of synonyms of the Ukrainian language in 2 volumes are given, which can be supplemented with one or another unit from publicistic texts. Attention is paid, in addition to the journalism of I.M. Dziuba, to other Ukrainian texts where the analyzed words function. This is one of the factors in confirming that the words can be a full-fledged components of the synonymous series.

Key words: publicistic text vocabulary, synonym, synonymous dictionary, synonymous series, journalism by I.M. Dziuba.

Структура та призначення «Неолексикона Олеся Гончара»

У системі активної розбудови теоретичних засад сучасної української лексикографії та практичного наповнення її джерельної бази новими лексичними одиницями й ілюстративним матеріалом «Неолексикон Олеся Гончара», укладений за матеріалами «Щоденників» письменника, посідає вагомі позиції.

Тритомне видання «Щоденників» О.Т. Гончара, яке хронологічно охоплює період 1943–1995 рр., наповнює сучасний український лексикон тисячами нових слів, значень та словосполучень, серед яких вагому частку складають індивідуально-авторські новотвори (*Будівничий Всесвіту, народ-красолоб, людина-орел, людина-легенда, океанно-чистий, ясномовний, березнево, великодньо, респектабельно*) [2]. У щоденникових записях Олеся Гончара багато запозичень, якими письменник користувався ще в далекі 50–60-і роки ХХ ст., а до словників деякі з них потрапляють лише зараз (*автобан, авіакомпанія, агрокультура, велорикша, джип, фольксваген, кадилак, еспресо, електроорган, скансен, рок-н-рол, уїк-енд, хепі-енд, о'кей*).

Глибокі узагальнення письменника про шляхи розвитку України у світовому полікультурному просторі знаходять відтворення у системі образно-виражальних засобів та нових стійких сполученнях слів (термінологічного та фразеологічного характеру). «Щоденники» письменника наповнені влучними висловами, метафорами, епітетами, афоризмами (*високість українського слова; розумовий процес; мовний плацдарм; щаблі приниження; національне самоїдство; дамоклів ядерний меч; українці – нація поетів; суверенітет – ось наша найвища поезія*), а також неперевершеними Гончаровими перифразами: *наш український Сократ* (Г. Сковорода); *найспівучіша пісня нашої літератури* (П. Тичина); *рідкісної краси голос* (Д. Гнатюк); *істинно українське середовище* (Тернопіль); *талант, що од Бога* (Н. Матвієнко).

Багатство мовних та концептуальних надбань письменника заслуговує повномасштабного лексикографічного відтворення. Тому особливо **актуальним** є створення універсального тлумачного словника новотворів, у якому у відповідних рубриках постають особливості ідіостилу письменника, динаміка мовного й суспільного розвитку, традиції та інновації національного світосприймання, концептуалізації та категоризації дійсності.

Метою нашого дослідження є систематизування зібраного в електронній картотеці лексичного й ілюстративного матеріалу для наповнення тематичних рубрик створюваного словника. Вирізняльними для ідіостилу письменника постають рубрики: 1) нові найменування людини-діяча; 2) нові найменування чиновників; 3) нові найменування засад української духовності; 4) нові образні вислови письменника; 5) нові порівняльні звороти; 6) система оцінної лексики письменника; 7) стійкі сполучення слів термінологічного характеру; 8) нові фразеологічні одиниці; 9) епітети; 10) перифрази; 11) афоризми та ін. Передбачаємо, що окремою рубрикою постануть деякі історизми, зокрема слова, які були актуальними в роки Другої світової війни та епоху радянського тоталітаризму (*політінспектор, гебітскомісар, обшукувач-комсомолец*). Таким чином, тлумачний словник міститиме не тільки авторські новотвори, а й ту лексику, яка не охоплена сучасними словниками, але важлива для моделювання авторської й загальноукраїнської концептуалізації дійсності [3; 6–8].

При укладанні тлумачного словника новотворів Олеся Гончара використовуємо систему базових дефініцій та функціонально-стилістичних ремарок, які застосовані українськими лексикографами в одинадцятитомному «Словникові української мови» (1970–1980) та новому Додатковому томі до цього словника (2017) [4–5]. У межах тематичних блоків реєстрові одиниці подаємо за алфавітом, ілюстрації наводимо за хронологією. Для з'ясування новизни слова чи словосполучення використовуємо реєстри «Словника української мови» в 11-ти томах (1970–1980) та зведеного словника «Український лексикон кінця XVIII – початку XXI ст.: словник-індекс» (2017) [9]. До реєстру неолексикону Олеся Гончара вводимо також ті лексичні одиниці, тлумачення яких ідеологічно застаріли в 11-томному СУМі, та ті, які не проілюстровані у новому

Додатковому томі до 11-томного «Словника української мови» (2017). Скорочення *ГЩ* використовуємо для позначення джерела дослідження – «Щоденників» Олеся Гончара [2].

Застосування принципу хронологічного упорядкування цитат у словнику Олеся Гончара важливе для відтворення креативності письменника та його глобального світосприймання, а також для формування основ системного дослідження динаміки авторського й загальномовного словотворення. Створюваний неолексикон засвідчує, зокрема, що від початку творчої діяльності Олесь Гончар активно використовує вищий і найвищий способи порівняння прикметників та прислівників, що говорить про глибину концептуальних і мовно-виражальних засад його світосприймання. У щоденникових записах 1943 року зафіксовано прикметник *найвищий* і прислівник *жалкіше* (*Наші дівчата заслуговують найвищої похвали від майбутніх істориків цієї війни* (ГЩ, 1943, I, 15). 1946 роком датовано слова *виразніше*, *гіркіше*, 1954–1956 – *дурніший*, *босіший*, *веселіший*, *найганебніший* і т. д.

Лише деякі прикметники й прислівники вищого й найвищого ступенів порівняння, засвідчені у «Щоденниках» О.Т. Гончара, представлені в найновіших словниках, отже, можемо вважати їх авторськими новотворами (*найшляхетніший*, *найконсервативніший*, *найповнокровніший*, *найліхійший*, *найобдертіший*, *наймерзенніший*, *найуніверсальніший*, *найінтелектуальніший*, *найзолотіший*, *наймальовничіший*, *найзапекліший*, *найвразливіший*, *найчемніший*, *найнестерпніше*). До реєстру 11-томного Словника української мови було введено лише кілька слів цієї категорії. Більшість з них проілюстровано цитатами з творів Олеся Гончара [6]. Нині за матеріалами створюваного словника матимемо змогу з'ясувати потужність цього типу деривації та його вагомість для дослідження закономірностей нового українського мовомислення. Лише вільна й творча людина з широким світосприйманням й глобальним мовомисленням може глибоко аналізувати особливості багатовимірної структури Всесвіту та наповнювати скарбницю рідної мови численними новотворами: *Людина перебуває в «золотій середині», між найбільшим і найменшим (мікросвіти і атоми). А також за віком: між одnodенкою-комахою і черепахою, що живе 300 літ. Чи по висотно-глибинній шкалі: кондор в Андах живе на шеститисячній відмітці, риби заселяють глибини до 7 тисяч метрів...* (ГЩ, 1975, II, 240).

Різномасштабне систематизування лексичного та цитатного матеріалу «Щоденників» Олеся Гончара сприяє з'ясуванню особливих рис творчої індивідуальності, зокрема виявляє улюблені слова і вислови. Так, у першому томі «Щоденників» Олесь Гончар часто вживає форму *найніжніший*, а розбудова автором словотвірного гнізда з коренем *ніж-* увиразнює поетичне та високогуманне авторське світосприймання: *Трави цвітуть – гармонія найніжніших барв, васильки синіють, степовий горошок яскравіє, мов рубіни гранчасті, блідо-рожева степова рожка, сисаріки, деревій...* (ГЩ, 1953, I, 156); *Найніжніші акварелі виставила на огляд людям сама природа* (ГЩ, 1961, I, 274); *Найніжніша, світла зелень берези – образ весни...* (ГЩ, 1967, I, 421); *В парку. Молода мати колише дитину на руках, обличчя сяє ласкавістю, голос повен ніжності найніжнішої* (ГЩ, 1967, I, 421); *Гори сивих гранітів, гори кольору Колізею і стародавніх руїн... А небо над похмурістю цих гір – італійське, ніжно-блакитне...* (ГЩ, 1967, I, 415); *На тлі темної важкої зелені сосен – раптом рожевий цвіт персика! Ніжний-преніжний... Як наша Леся* (ГЩ, 1973, II, 144).

Систематизування словотворчих надбань письменника виявляє активне використання ним уже на початку першого тому «Щоденників» словотворчих елементів *не-* та *анти-* (*нелютий, нешумливий, несонячний, антиалкогольний*), а також у наступних томах (*нелюдина, неукраїнський, нетабірний, несправжньо, антипоетичний, антиукраїнський, антижиття, антиприродність, антиреволюція*), що характеризує письменника як людину нового мислення, чия творчість спрямована на розбудову демократичних засад суспільства та посилення гуманістичних позицій людства. Вагомість давніх словотворчих елементів *не-* та *анти-* у розбудові сучасного мовомислення підкреслюють автори ідеографічного словника [1].

1943 роком датовано також вживання письменником слів з основою *напів-* (*напівмарячи, напівзагадуючи*). У наступні роки групу таких слів поповнюють *напівсила, напівусмішка, напівсутинь* та ін. Активне використання словотворчого елемента *все-* є вирізняльною особливістю ідо-стилю Олеся Гончара, яка підкреслює всеосяжність розуму письменника та його глибокий гуманізм (*Сила Всевишня, всепоглинаюча любов, вселюдскість, всевисокий, всеохопний, всепланетний*).

Осново- та словоскладання є провідними способами авторського словотворення. На особливу увагу заслуговує категорія складних назв кольорів та їхніх відтінків: *небесно-блакитний, оливково-сріблястий, світло-золотистий, попелясто-бурий, червонясто-жовтий, густо-червоний, чавунно-чорний, океанно-сивий*. Такі кольороназви вартують введення до загальномовних словників, в тому числі й тлумачних, адже вони відтворюють невичерпні можливості національного світосприймання й увиразнюють специфіку української культури.

За матеріалами «Щоденників» Олеся Гончара вибудовується об'ємна група відтопонімичних прикметників (*батумський, бахчисарайський, бериславський, бомбейський, броварський, дарницький, далматинський, євпаторійський, ірпінський, каліфорнійський, ломівський, лохвицький, козельщанський, коктебельський, кончівський, сухівський, тернопільський та ін.*), яка увиразнює країнознавчу палітру письменника і має бути обов'язковою частиною загальномовних словників. Заслуговує уваги прислівникова система Олеся Гончара: *по-чичиковськи, по-орлиному, по-папужиному, мелодраматично, неврастинічно, влазливо та ін.*

Систематизований матеріал виявляє вагомий внесок Олеся Гончара в розбудову оцінних засобів мови (позитивно й негативно забарвленої лексики). Рубрика «Оцінні назви людей» (*діяч-кар'єрист, доповідач-опоганювач, партінквізитор, україножер, невіглас-чиновник, тиран вусатий, вороги-наклепники, доморощені герострати, літрекетири, компартійні поганці, кати-людомори, упирі 37-го року, биті спекулянти, сталінські гауляйтери, опоганювачі святинь, сміливці-демократи*), а також система складних прикметників та прислівників, що відтворюють особливості людського сприймання дійсності (*радісно-містичний, болісно-напружений, іронічно-застережливий, вкрадливо-інтимний, тривожно-погрозливий, здивовано-весело, легко-недбало*), посідають вагоме місце у словнику новотворів письменника.

Окрему категорію слів складають найменування історичних епох та періодів радянського тоталітаризму (*антична епоха, татарщина, азіатщина, валуєвщина, сталініщина, єжовщина, брежнєвщина, епоха тоталітаризму, епоха войовничого атеїзму, атомна ера та ін.*). Систематизування такої лексики увиразнює глибокі історичні знання письменника й засвідчує його розуміння складних суспільних явищ: *У нас така*

жорстока історія! Може, навіть, жорстокіша, ніж будь-де... Велика Руїна, татарщина, кріпаччина... А там сталініщина, єжовщина... Очевидно, це формує відповідні характери, а це найгірше. Спустошення відкриває шлях бездуховності (ГЩ, 1980, II, 404). Часто вживаними у «Щоденниках» письменника постають сполучення слів з домінантою «розгул» (розгул цинізму, розгул сучасної валуєвщини, розгул аморальності, розгул насильства). Під домінантою «голодомор» постають численні роздуми письменника про спланований радянською владою геноцид: 33-й рік, цей нечуваний голод, він підірвав здоров'я нації (ГЩ, 1963, I, 318); Ніколи не зникне з народної пам'яті трагедія голодомору, цей нечуваний за масштабами злочин, вчинений тоталітарним режимом проти українського народу (ГЩ, 1993, III, 487); Найбільше знищено було Україну не в громадянську війну, не збройно, не бандами муравйових та комісарів Троцького, – незрівнянно глибшого удару завдано було по українству в роки «великого перелому» та голодоморів, коли тотальному руйнуванню було піддано все наше село, цей живильний ґрунт нації, коли ліквідації (суцільної) зазнали церква, мережа «Просвіт», українська наука й культура, коли в крові нечуваного терору захлинулось наше Розстріляне Відродження... (ГЩ, 1994, III, 518).

Найповніше у неолексиконі Олеса Гончара представлена лексика на позначення духовних цінностей українського народу та універсальних гуманістичних істин (духовна культура, духовне добро, духовне життя, духовне ядро нації, духовний потенціал, духовна вершинність літератури, духовна унікальність людини). 1968 роком датоване унікальне визначення Олеса Гончара ідеалу духовної краси: *Ісус Христос, цей тесляр із Назарета, молодий мислитель, зостається ось уже 2000 літ ідеалом духовної краси. І що знала історія могутніше за його наскрізь гуманне вчення* (ГЩ, 1968, II, 9). 1983 роком датовано духовну настанову Олеса Гончара для сучасного й прийдешніх поколінь: *Є речі, які не дають народів руйнуватись. І на першому місці тут духовна спадщина, культура нації, згуртованість, віра, мова, яка єднає і живить, – надто ж серед молоді, – углиблює благородне почуття людської і національної гідності* (ГЩ, 1983, II, 563).

Виділяємо стійкі сполучення слів, які письменник часто вживає на позначення найвищих духовних цінностей, констант української культури, серед яких:

а) назви музеїв письменників (*Тарасів день. Приїхало багато гостей з республік і кілька українців зарубіжних. Показували їм **Музей Шевченків**, зворушливо було, коли студенти з Латвії, Молдавії, Азербайджану читали переклади з «Кобзаря» на рідних мовах* (ГЩ, 1982, II, 504); *А сьогодні якраз пишу Ігорю Золотуському з приводу розтіяної тяганини довкола **гоголівського музею-заповідника**, цієї, омріяної багатьма, гоголівської Ясної Поляни на Полтавщині...* (ГЩ, 1980, II, 436); *У Чорнухах відвідали **Музей Сковороди*** (ГЩ, 1980, II, 413);

б) назви місць, пов'язаних з життям та творчістю письменників (*Сильне враження лишилось від поїздки по **Шевченківських місцях**. Вражає глибину любові народу до свого поета. Знаходить для себе ця любов найрізноманітніші, найнесподіваніші вияви: то вона у вишивці на рушнику, то в якомусь переказі, то в прометеній, обсадженій квітами стежині до матеріної могили...* (ГЩ, 1982, II, 524); *Їдемо на Диканьку й Шишаки – по **гоголівських місцях*** (ГЩ, 1981, 481); *Здається, поїду у Венецію на **Гоголівський конгрес*** (ГЩ, 1976, II, 256);

в) урочистих заходів з нагоди вшанування пам'яті представників духовного ядра нації (*У президії довелося сидіти з П. Ю. Шелестом, була цікава розмова: про .. **Шевченківське свято поезії*** (на зразок Пушкінського): *щоб зробити його 22.05 як свято народне, з приїздом люду з областей, з пароплавами з Києва, з запрошенням поетів із братніх республік, щоб «на всіх языках» лунало слово поезії на Канівській горі в цей день* (ГЩ, 1971, II, 94); *Тарасів день. Вийшла ухвала, згідно з якою, здається, знов має відродитись традиційне Шевченківське свято, що було якось непомітно зникло* (ГЩ, 1981, II, 455); *Вчора відбувся **Франківський вечір** в театрі ім. Франка (125-річчя від дня народження). Бурхливо вітала публіка молодого білоруса-поета (виступав рідною мовою), Отара Баканідзе – читав переклад з Франка грузинською і завершив слово по-українськи – овація... Концерт почався «Вічним революціонером». Всі встали, стояли до кінця* (ГЩ, 1981, II, 485) та под.

Словосполучення *Тарасів день, Шевченків день, Шевченківське свято* Олесь Гончар вживає як синоніми. Поряд з ними часто вживаними є *Шевченківська премія, Товариство імені Т.Г. Шевченка* та под. Словосполучення, що відтворюють найвищі духовні цінності українського народу, мають стати надбанням загальномовних словників.

Отже, «Неолексикон Олесь Гончара» посідає вагоме місце в системному лексикографічному опрацюванні творчої спадщини видатного письменника-гуманіста. Це новий тип словника, який охоплює ту частину мовотворчих надбань письменника, які представлені у тритомному виданні «Щоденників», і вкрай необхідні для системного дослідження закономірностей розвитку мови і суспільства та наповнення реєстру академічних тлумачних словників новою лексикою. Тематичне систематизування лексики увиразнює провідні ідеї мовотворчості письменника, нове глобальне мислення українців та утворює константи української культури.

Література

1. Активні ресурси сучасної української номінації: Ідеографічний словник нової лексики / Є. А. Карпіловська та ін.; відп. ред. Є. А. Карпіловська. Київ: ТОВ «КММ», 2013. 416 с.
2. Гончар Олесь. Щоденники: у 3-х т. / упор. В. Д. Гончар. Київ: Веселка, 2002–2004. Т.1–3.
3. Гриценко П. Ю. Авторська лексикографія: Тарас Шевченко. Українська слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія. Леонідові Сидоровичу Паламарчукові / Інститут української мови НАН України; відп. ред. І.С. Гнатюк. Київ: КММ, 2012. 488 с.
4. Словник української мови в 11-и томах. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
5. Словник української мови в 11-и томах: Додатковий том: у 2-х кн. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017.
6. Сніжко Н. В. Неолексикон Олесь Гончара: лексикологічний та лексикографічний виміри. Українська мова. 2017. № 2. С. 98–109.
7. Сніжко Н. В. Олесь Гончар: концептосфера «Україна і світ». Національна ідентичність в мові і культурі: зб наук. праць / за заг. ред. А.Г. Гудманяна, О.Г. Шостак. Київ: Талком, 2018. С. 174–181.

8. Сніжко Н. В. Нова джерельна база української лексикографії в системі інтегральних лінгвістичних досліджень. Людина. Комп'ютер. Комунікація: зб. наук. праць / за ред. О.П. Левченко. Львів: Видавництво Львівської політехніки. 2017. С. 47–52.

9. Український лексикон кінця XVIII – початку XXI ст.: словник індекс: у 3-х т. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017.

Natalia SNIZHKO

The structure and key function of the interpretive «Oles Honchar's Neo-Lexicon»

The article is devoted to the problems of systematic lexicographic processing of the many thousands of lexical items of the outstanding Ukrainian writer-humanist, public figure academician O.T. Honchar. In the interpreted neo-lexicon the vocabulary of the three-volume edition of «Diaries» by Oles Honchar is presented, among which we distinguish thematic blocks: new names of persons; a new Ukrainian worldview; the peaks of Ukrainian spirituality; new figurative expressions; new comparative directions; new terminological combinations of words; phraseological units; epithets; periphrasis and others. We pay attention to the expressive word-formation and axiological peculiarities of the idiostyle Oles Honchar's, among which there is a strong development of the basic formulation of words, the creation of new adjectives and adverbs of the highest and the highest degrees of comparison, the formation of a new system of evaluative means of language and the establishment of the category of spiritual values of the Ukrainian people.

The dictionary is intended for macro-scientific studies of the development of language and society, the modeling of author's and general-world paintings of the world, the study of the writer idiolect and the discernment of the great contribution of Oles Honchar to the development of the global worldview and the establishment of the Ukrainian language in the multicultural world space.

Key words: Oles Honchar, neolexicon, explanatory lexicography, author's lexicography, spiritual values, language picture of the world, conceptual picture of the world, author's picture of the world.

Словник мови творчої особистості: принципи укладання реєстру (з прози Ю. Андруховича)

Авторський словник бачимо як проміжну форму фіксації лексики та фразеології на їхньому шляху до фундаментальних тлумачних словників: «саме з авторської лексикографії слід починати, бо саме студіювання мови окремого письменника, публіциста, мемуариста виводить нас на проблему слова поза словником» [2], тобто проблему того шару лексики, що з різних причин – ідеологічних, методологічних, естетичних, хронологічних тощо – не увійшов до словників, але потребує лексикографічної параметризації й наступного дослідження. І хоч під час укладання загальномовних словників фундаментального типу треба враховувати зсув впливу на формування літературних норм із мови художньої літератури на розмовну мову, мову ЗМІ, дослідження мови творчої особистості й створення авторських словників є досить актуальним.

На необхідності лексикографічного охоплення *позасловникової* лексики та фразеології (ще в українській лексикографічній традиції побутують терміни *лексика поза словником* або *присловникова лексика*) із середини ХХ ст. наголошували С.І. Головащук [3], П.Ю. Гриценко [4; 5] Г.М. Віняр [1; 9] та ін. Така проблема оприявилася в результаті порівняння живомовної стихії з реєстром корпусу авторитетних словників, що постали на основі давнішої традиції – опрацювання живої мови, мови з уст народу, яка завжди цікавила письменників і лексикографів². Тому все

² Див. записи Марка Вовчка, П.О. Куліша та ін., засади «Словаря російсько-українського» М. Уманця і А. Спілки (1893–1898), «Словаря української мови» за ред. Б. Д. Грінченка (1907–1909) тощо. Українські словникарі до п. п. ХХ ст. активно використовували зразки живої мови: це польові записи слів 40-х років ХІХ ст. Я. Михайловського, М. Шушка, Булгакова, Ольхова з різних регіонів України; записи А.Ю. Кримського з Київщини, С.Д. Носа – з Чернігівщини тощо (матеріали ввійшли до «Словаря...» М. Уманця та А. Спілки); матеріали М. Уманця й громади з різних куточків «Української, Галицької, Угорської Русі», зібраному з кінця 50-х – на початку 60-х років ХІХ ст. Це були й індивідуальні картотеки, і колективні праці, зібрані як фахівцями, так і всіма охочими, напр., за «Інструкцією до записування слів з народніх уст». Яскраво й потужно зразки живої мови використовували члени

нагальнішою постає потреба лексикографічного зрізу мовної ситуації з погляду незафіксованої лексики й фразеології.

Для означення таких одиниць послуговуємося терміном *лексикографічні інновації* – це слова та словосполучення, не зафіксовані у словниках певного типу та/або періоду. Мовознавчими чинниками такої інвентаризації мовного масиву українського узусу є: а) необхідність регулювання нормалізаційних процесів в українській мові; б) дослідження в усіх галузях мовознавства, насамперед, у лексикології, фразеології, словотворі, граматиці, зокрема для всебічного системного опису лексики, нової за різними ознаками її семантики, форми або спектрів функціонування в мовленні; в) створення фундаментальних словників мови.

Призначення Словника мови творчої особистості, або авторського словника (далі – Словник) – зібрати, систематизувати й описати нові явища української мови, насамперед *лексикографічні інновації* як підґрунтя для комплексного неологічного словника, а згодом – для фундаментального словника української мови, що дасть можливість зафіксувати потік стихійного мовного життя, продемонструвати факти народження нових одиниць, їхні зміни, входження до системи мови, явища всіх рівнів мови.

Спосіб опрацювання текстового ресурсу полягає у вибіркового розписуванні текстів: ідентифікуванні *лексикографічних інновацій* шляхом звіряння з одиницями СУМ, СУМД, СУМЖ. Цікавість становлять одиниці з іще не зафіксованим новим значенням, відтінком чи формою – неосемантизми, також суттєву увагу приділено тим одиницям,

КСЖУМ під час укладання РУС-1924 – 1933 [8]. Опертя на живу мову в академічному лексикографічному процесі в Україні головню завершилося в п. п. ХХ ст. разом зі згорненням українізації, а джерелом словників стали письмові тексти, тобто переважно книжна мова. Частково увагу до живої мови було повернуто до загальномовної лексикографії у 70-х рр. [7]. Одним з інструментів цього процесу було анкетування, звернене до пересічних мовців, яким пропонували обрати той чи той варіант: лексичний (базар – ринок), граматичний (центра(у), елемента(у)), словотвірний (рубка – рубання), акцентуаційний (завжди – завжди), правописний (панцер – панцир) тощо [6]. Сьогодні така практика повертається переважно в стихійній інтернет-лексикографії, поповнення ж академічної лексичної картотеки досі обмежується тільки друкованими джерелами, що, на нашу думку, потребує фахового перегляду

що зафіксовані, але бідно або зовсім не проілюстровані в попередніх словниках: напр., **луна-пáрк*** – У СУМ: без іл.

Для відстежування *поверненої* лексики залучено корпус словників кінця XIX – поч. XX ст., насамперед РУС.

Для вже кодифікованих лексем і ССС, у яких виявляємо *нові значення, форми* та ін., після назви відповідного словника стисло наводимо зафіксовані в ньому значення, форми написання, наголошування, функціональні обмеження та ін. для унаочнення відмінностей, на яких ми акцентуємо увагу в Словнику:

- астериск (*) – одиниця вже *зафіксована* й витлумачена в обраних для верифікації словниках, а в Словнику наведено нове, не зафіксоване досі значення, форма написання тощо;

- горизонтальна стрілка (→) – *повернена* з пасиву призабута (чи свідомио заборонена в часи деукраїнізації) мовна одиниця, зафіксована в словниках к. XIX – поч. XX ст., напр.: **пам'ятникóвий** →.... – У РУС...

До деяких слів, зокрема складноскорочених і латиницею, подано лінгвістичну або нелінгвістичну – історичну, культурологічну – інформацію про походження, вимову й написання [10].

ХАРАКТЕР МОВНИХ ОДИНИЦЬ.

Дібрані **лексикографічні інновації** різняться за такими параметрами: *новизна, межі одиниці, походження, ступінь узагальнення, стилістичне забарвлення, поширеність у мові, графічне оформлення*. Розгляньмо приклади кожного з параметрів:

а) *новизна*:

нові одиниці, серед яких інновації в широкому розумінні, напр.: **аніма́тор*** (з фр. *animateurs, animator* – той, хто надихає, той, хто оживляє), -а, ч., *соціол.* Фахівець, який стимулює та організовує соціокультурну активність населення у сфері дозвілля; організатор масових свят. // *перен.* Призвідник вітівок, бешкетів; заводій. *Поляки – це вічні аніматори, вони страшенно люблять замутити якусь авантюру. Того літа в Румунії мені видали півкнижки. Це був переклад перекладу – румунською з польської* (АЛІМ, (2005–2011) 2017, 54). – У СУМД: кінематографіст; актор; також **галу́áz, ес ба́н, шот, патла́тий***;

усталені одиниці, поширені в мові, але не зафіксовані в словниках: **фотошпалєри**, **воєнно патріотічний**, зокрема одиниці, мало або зовсім не ілюстровані в попередніх словниках: **луна па́рк**, **презерватів**; діалектні одиниці, напр.: **агра́фка**, -и, ж., *гал.* Дротяна заціпка з двох частин, яка, проколюючи тканину, зачіпається гачком зовні; шпилька, булавка (англійська). *Тут зауважив [Немирич] на одному з вішаків комплект з невеличким, прищипленим аграфкою до вилоги фрака, папірцем, на якому прочитав «Для пана Ю. Немирича»* (АР, (1992) 1997, 89). – У Гр, Нік.: пор.: аграф;

б) **межі одиниці**:

лексеми: **а́нгли***, -ів, мн., розм. Англійці. *Але в п'ятницю ми були в дорозі, тож лише увечері дізналися з телебачення про найсуттєвіше: дві сотні **англів** уже заарештовано.. Спек наростала і нагнітала липке спітніле очікування. **Англи** пороздягалися до пояса, демонструючи ластовиння, татуювання і жиркові складки* (АЛІМ, (2005–2011) 2017, 50). – У СУМД: германське плем'я; **Пра́світ**, -у, ч. Давній, доісторичний світ; правік, прадавнина. *Я підвищував і опускав голос, інтував патетично і саркастично, витягав з глибин **Прасвіту** і з власних кишень акторів та персонажів* (АЛІМ, (2005–2011) 2017, 30); зокрема аббревіатури: **УПА**, **СУНМ**;

сталі словосполучення та речення – фразеологізми, цитати, афоризми тощо: **Хтось Над На́ми**. Вища сила, Бог. *Ти.. змушуєш себе до силових вправ.., так ніби в цьому полягає останнє виправдання тебе і Москви, і, більше того, твого існування на світі. Існування, до речі, досить нікчемного, такого, що ним узагалі годилося б знехтувати **Комусь Над На́ми**, якби не кілька вдалих рядків у кількох загалом невеликих віршах, чого, ясна річ, зовсім недостатньо для великої національної справи* (АМ, (1993) 1997, 116). (Образ у системі авторських власних назв); також: **св'ято Воскреса́ючого Духу**; **місто на вініс, місто вразно́с**;

в) **походження**:

питомі одиниці: **знакува́ння**, -я, с. Позначення знаками, вираження у знаках; означення, мічення, маркування. *Літера, таким чином, виявляється базовою одиницею (елементарною частинкою, «атомом») **знакування** знання* (АЛІМ, (2005–2011) 2017, 5);

запозичені одиниці: **симфо-ро́к**, -у, ч. Рокова музика з елементами симфонічної або у виконанні симфонічного оркестру. *Я чудово пам'ятаю, що тоді [1977 р.] слухалося: передусім симфо-рок. Він саме переживав найкращі, хоч разом з тим і останні свої часи. І «Варшава» це, як на моє нинішнє вухо, саме він* (АЛІМ, (2005–2011) 2017, 56). – У СУМД: пор.: симфоджаз;

г) ступінь узагальнення одиниць:

апелятиви: **кнай́па** (з пол. *knapra*, від нім. *Kneipe* – пивниця, шинок, забігайлівка), -и, ж., діал. Заклад харчування, де подають насамперед спиртні напої; корчма, шинок, пивниця, гонделик, рідше – кав'ярня. *За останні тридцять-сорок років Шарлоттенбург, а з ним і Штутті, тобто Штуттгартер Пляц, де я живу, не лише постарів, але й відчутно збуржуазився, тож ніхто вже не просиджує в його **кнайпах** до ранку, дай Боже, щоб до півночі* (АЛІМ, (2005–2011) 2017, 34);

оніми: **Ді́ке По́ле**. У XVI–XVII ст. – незаселений степ між Дністром і Волгою; у різні часи – Великий Євразійський Степ, Велика Скіфія, Велика Тартарія, Степова Україна. || Історична назва нерозмежованих і майже не заселених причорноморських степів. – *Ваша Королівська Милосте, – звертаюся до нього сповнений шацунку, –.. Дикого Поля та Чорного Лісу Архисеньйоре, Козаків Донських, Бердянських та Криворізьких Гетьмане й Покровителю* (АМ, (1993) 1997, 118). (Територія взаємодії та боротьби кочового та осілого способу життя; сьогодні – сучасні Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Харківська та Херсонська області України);

г) стилістичне забарвлення:

нейтральні одиниці: **провока́тивно**, присл. З викликом, спричиняючи неоднозначну реакцію; виключно. *Галуззю для неї [енциклопедії] стала УАЛ, описана вкрай суб'єктивно і місцями навіть **провокативно** – через імена творчих осіб, назви часописів і видавництв, угруповань і серієвищ, а також через тенденції, тренди, банально кажучи – напрями, школи і течії, а небанально і на той час модно – через дискурси* (АЛІМ, (2005–2011) 2017, 6). – У СУМ: пор.: провокаційно;

стилістично й стилево забарвлена лексика й фразеологія – діалектна, просторічна, архаїчна, термінологічна та ін.: **вгáшений**, **гурт'яга**,

лягáвка, як-от: **енде́рівський**, -а, -е, розм. Прикм. до **енде́р**. *Але й Джо́нові Сті́лу не дано знати про.. запах її [Інге По́ль] зовсім не вишуканих перукарських (та ще й енде́рівських!) парфумів, що доводив до солодкого запаморочення досі нецілюваного борцовицького аса розвідки* (АКЮ, (1990–2018) 2018, 34); **манце́ніловий**, -а, -е, книжн. У якому ростуть манценіли. *Зорі в небесах робляться усе більшими, ближчими, можна навіть розрізнити на них якісь міста, казкові манце́нілові ліси, дивовижні палаци, колони, вежі* (АМ, (1993) 1997, 119). (Манценіли, або місячні дерева – міфічні тропічні дерева з Латинської Америки, які нібито викидають мандрівників у солодкий, але згубний сон; оспівані французьким поетом Шарлем-Юбером Мільвуа у вірші «Манценілі» («Le Mancenillier») на поч. XIX ст.);

д) поширеність у мові:

јузуальні одиниці – результат колективної творчості: **антидержавний**, -а, -е. Спрямований проти держави, державного ладу взагалі або проти чинної влади зокрема. *Але міліція в атаку не йшла, і так вони стояли двома стінами одні проти одних, і це тривало годинами.. При цьому студенти, звичайно, не мовчали і взагалі не стримувалися – вони співали, свистали, дерлися, провокували, пророкували і вигукували антидержавні гасла* (АЛІМ, (2005–2011) 2017, 59);

оказіональні – авторські інновації: **фантастично-алеманський**, -а, -е. Про те, що захоплює, зачаровує в алеманському діалекті. *У цій книжці Аарау зовсім не було б, якби його назва не починалася фантастично-алеманським подвоєним «а»* (АЛІМ, (2005–2011) 2017, 12). (Алеманський діалект німецької мови (або західно-південнонімецький, швабський) поширений на півдні Німеччини, на крайньому заході Австрії, Швейцарії, в Ельзасі у Франції, а також у деяких районах Італії);

е) графічне оформлення:

кириличне чи **латиничне** написання одиниць: **«Life»** (англ. – *життя*) [лайф], невідм., ч. Відомий ілюстрований журнал, заснований 1936 р. у США. *Джон Стіл, дописувач американського журналу «Life», у своєму нарисі про Сташинського називає його «чудовиськом у людській подобі»* (АКЮ, (1990–2018) 2018, 26). (Має спеціальні видання, присвячені видатним особистостям; багато фотографій журналу стали світовими шедеврами);

одиниці *із цифровими та іншими графічними* вкрапленнями: **лінія S1 (U2 та ін.)**. Гілка міського електротранспорту в деяких європейських країнах (пор.: **ес-б́ан**). *Потім я поїхав з Берліна, а рік тому приїхав до нього знову, але жодного разу вони [музиканти] мені не трапилися. І лише минулої п'ятниці (уперше за цілий рік!) вони раптово виринули – от тільки не на лінії S1, а на лінії U2, деє поміж Віттенбергплатц та Бюловитрассе* (АЛІМ, (2005–2011) 2017, 44).

Таким чином, виявлені інновації можуть бути запозиченими узуальними апелятивами або питомими okazіональними онімами, стилістично нейтральними або забарвленими, представлені одним словом або синтаксичною конструкцією.

З погляду ХАРАКТЕРУ ОНОВЛЕННЯ можемо скласифікувати дібрані інновації як *новотвори морфологічні, новотвори семантичні, новозапозичення, внутрішні запозичення, новоформи*; кожна з груп може демонструвати як узуальний (загальний), так і okazіональний (індивідуальний, авторський) мовотворчий потенціал в широкому стилевому та стилістичному діапазоні.

1. Новотвори морфологічні: нове слово, утворене в системі української мови – *актуалізовані, поширені, але ще не фіксовані* одиниці. Це запозичена та питома, загальна і власна лексика.

● **Узуальні:**

- загальноновживана нейтральна, як-от: **екошкóла** (скороч. від *екологічна школа*), -и, ж. Альтернативна освіта, яка надає максимально екологічні й сучасні умови для навчання й розвитку дітей; заклад такої освіти; зелена школа. *Поки ми від станції Груневальд йшли лісом у бік шосе, а потім через територію екошколи намагалися вийти до Чортowego озера, нас досить незле промило і знову просушило* (АЛІМ, (2005–2011) 2017, 46), а також **антидержáвний, во́єнно-патріотичний, багатокварті́рник, пів́о-во́ди, сепіюва́тий, рок-зірко́вий**;

- стилістично, емоційно забарвлена лексика: **переборзі́лий**, -а, е, жарг. Який став дуже, занадто зухвалим. *Зробити цей останній крок, щоб завалити ненависну браму, розігнати переборзі́ле патлате кодро, наприклад, газами, й чарівними гумовими паличками вмити навести лад у країні, вони [міліціанти] теж не мали права* (АЛІМ, (2005–2011) 2017, 59); **муйня́**, -і́, ж., вульг. 1. Щось негідне, неприємне. || Щось незначне,

неважливе. || Дурниці, вигадки, нісенітниця. || Будь-які речі, явища, ситуації тощо; фігня. *Знахабнілі і патлаті окулярники в татових джинсах і маминих ліфчиках умить надіставали б таких підсрачників [від міліції], після яких назавжди забуваєш про страйки, голодування, демонстрації та іншу революційну муйню* (АЛІМ, 2017, 59); **есесесерівський, відпірхати, бомж, баблo** та ін.;

- *термінологічна* лексика та ССС: **геопоетика**, -и, ж. Творчі способи взаємодії людини з географічним простором, з ландшафтними і територіальними образами й міфами для возз'єднання людини з природою й запобігання майбутній техногенній катастрофі (як протиставлення геополітиці). *Хтось дійшов би висновку, що мене вже тоді вполювала геополітика. Якщо її стріла була справді отруйною, то в мене при собі завжди є антидот – геопоетика* (АЛІМ, (2005–2011) 2017, 7), а також: **знкування, поняття-слово, постмодернізм*** тощо;

- *оніми* (перев. прецедентні): **Русь-Україна**→, ~сі~и, ж. Україна, українські землі. – *Ваша Королівська Милосте, – звертаюся до нього сповнений шацунку, – Володарю й Управнику Руси-України* (АМ, (1993) 1997, 118). – У РУС, УС. (Авт.: частина образу). (Із творів Михайла Грушевського; увиразнює підкреслює історичну, культурну, звичаєву, мовну і світоглядну спадкоємність сучасної України щодо стародавньої Русі); **попокатепетль**, -я, ч., зі сл. о. Ужито для висловлення сильних емоцій. *І що там за сирена така [співає в душовій]? Заліпити вуха милом, чи як? Але чим далі, тим сильніше відчуваєш, що піймався.. О ламбада, мадонна, кетцалькоатль, **попокатепетль!** Комуś не повірив би...* (АМ, 1996, 124). (від назви діючого вулкану в Мексиці – одного з найбільших у світі); також: **Великорoсія, Гoрбi, Потoцькi, Вишневецькi, Татомiри** та ін.

• **Оказіональні: золотовсміхнений**, -а, -е. Який усміхається, показуючи золоті зуби (див. **зуб: золоті зуби**). *Дівчина усміхається, вона має забагато золотих зубів, і ти зненацька розумієш, що найбільше в ній тобі сподобалися її джинси, а тому не надто жалкуєш, коли поїзд рушає, а золотовсміхнена Маруся так і залишається на пероні* (АР, (1992) 1997, 35), також: **недоконтинент, при-сгáрлюватися, серединність, міжність, автогеографія, автогеобіографія, Чортoпiль, Кофішoпiя** та ін.

Щодо *словотвірного* параметра: беремо до уваги всі типи узуальних та авторських похідних, зокрема:

- *юкстапозити*: **автор-чекіст**, ~а~а, ч. Письменник, пов'язаний із КДБ, який романтизує діяльність чекістів, кадебістів. *Між нами кажучи, я знаю, що її [вулиці Блюменштрассе] немає й бути не може. З нею приблизно так, як і зі Штірліцом – їх вигадав один не надто добросовісний автор-чекіст. А чекістам не можна вірити ні в чому, навіть у назвах вулиць* (АЛІМ, (2005–2011) 2017, 48). (Про Юліана Семенова – автора романів «Сімнадцять миттєвостей весни», «Петрівка-38» та ін., який нібито був співробітником КДБ); також: **чарівнік-екзот, бодісно-солідкий, буркотун-генерал, незручно-нестерпно, шматочки-зародки**;

- *абрєвіатури* (як окаяіональні, так і узуальні): **УАЛ, ТГШ** та ін., як-от: **ЗУНР** [зу-ен-єр] невідм., ж. Скорочення: Західноукраїнська Народна Республіка. *Живеш на сьомому поверсі, стіни кімнати завієив козаками й діячами ЗУНР, з вікна бачиш московські дахи, безрадiсні тополині алеї, Останкінської телевежі не бачиш – її видно з кімнат, розташованих по другий бік коридору, – але близька її присутність відчувається щохвилини* (АМ, (1993) 1997, 114). (Українська держава, що по-стала в результаті розпаду Австро-Угорської імперії, існувала фактично в 1918–1919 рр., формально – до 1923 року на території Західної України зі столицею у Львові);

- *відабрєвіатурні утворення*: **енкаведє** (від рос. скороч. НКВД – Народний комиссариат внутренних дел), невідм., ч. і с., іст., рад., рос., розм. Народний комісаріат внутрішніх справ; НКВС. *Можете [пси] тепер досхочу захлинатися своїм гавкотом, там, на березі, що, до води вам зась, шакали, гієни, я помісив би вас чоботами так, щоб усі тельбухи повилазили, людоджерси, ветерани енкаведе, персональні пенсіонери, гавкайте, гавкайте, скорше здохнете* (АР, (1992) 1997, 79). – У СУМД: пор.: НКВС, ч.

2. Новотвори семантичні (неосемантизми) – нові або актуалізовані, узуальні, але досі не фіксовані слова-значення:

• **Узуальні: ізгой***, -я, ч. Людина поза законом, витіснена із суспільства чи його певної групи; вигнанець. | Образно. *Серед них [літер] є, сказати б, найпопулярніші, є середньої вживаності, а є просто ізгой. Ця нерівність особливо загострюється, коли йдеться про початки слів,*

тобто про перші літери. Абсолютним **ізгоєм** у цьому сенсі є тридцять перша літера – Б (АЛІМ, (2005–2011) 2017, 5). – У СУМ: істор. знач.; ще приклади: **патл'ятий*** у знач. «із довгим волоссям – зачіскою, як у гіпі; волосатий (ознака «не такого», «інакшого», «дисидента»)» (У СУМ: з довгим, густим, скуйовдженим волоссям), нові значення та відтінки мають слова **візія***, **антидот***, **гліянець*** та ін.

● **Оказіональні** – нові або актуалізовані чи повернені: **громадянин***, **перемотло́шити*** у знач. «побити всіх або багатьох». .. – У СУМ: перетворити на мотлох; **перегра́ти***, -аю, аєш, док., кого, груб., діал. Переспати з усіма або багатьма. Однак і над ними [студентами-кавказцями] тяжіє стогін розчарування, бо всіх русявих не перемотлошиш, і всіх «мерседесів» не скупиш, і всіх манекенниць не **переграєш** (АМ, (1993) 1997, 127). – У СУМ: ін. знач., зіграти усе або повторно тощо.

3. Новозапозичення – адаптовані до системи української мови запозичення з іншої мови:

- **апелятиви**: **в'єлнес** (з англ. *wellness*, від *fitness* та *well-being* – добре самопочуття), -у, ч. Профілактична й оздоровча система фізкультури, здорового харчування, позитивного мислення. *Весь цей гай-тек, вай-фай, басейни, бари, фітнес, вєлнес* (АЛІМ, (2005–2011) 2017, 55); **кофішоп**, **симфо-ро́к**, **пéтинг**, зокрема адаптовані кирилицею латиничні звукові абрєвіатури: **ес-ба́н**, **вай-фа́й**, **есемéс**;

- **оніми** (кириличні відповідники), зокрема апелятизовані: **кра́йслер-імпєріа́л** (з англ. «*Chrysler Imperial*» – Крайслер величний, досконалий), -а, ч. Престижний легковий автомобіль компанії Крайслер, який виготовляли в середині та наприкінці ХХ ст. (Від прізвища засновника компанії Волтера П. Крайслера); **«Дже́тро Талл»**, **Маріє́нштат**, **Жолі́бож**, **«Шльонськ»** та ін.

4. Внутрішні запозичення:

- **активізована архаїчна, історична лексика** і СССР, завдяки яким Ю. Андрухович вибудовує перехрестя вертикального й горизонтального часу, перехрестя епох: **тріє ца́рі тріє ца́рі**, *нар.-поет.* Компонент колядки або різдвяної драми XVII–XVIII ст. *Нас провадило передчуття чуда, котре от-от має статися. Нас провадила самотня зоря у високому небі над Берліном, нас провадили ангели, що саме в цю мить озвалися з видимих і невидимих вершин світу дзвінками лютеранськими голосами.*

Нас провадили **тріє царі**, що тої ж миті спеціально для нас обернулися трьома бомжами: кельт, перс, негр (АЛІМ, (2005–2011) 2017, 40). (Авт.: поєднання висок. та низьк. стилів). (У колядці: *Тріє царі, де йдете? Гляда-ти Дитятка Царя Спаса всього світу, Божого Ягнятка; у вертепі: Шед-ше тріє царі Ко Христу со дари*); також: **зегзіця-лебедіця, аріанство, інфаміс, Рес Публіка, «презентація трупа», християнські ягнята** та ін.;

- діалектна та регіональна лексика як визначальна ознака мови Ю.І. Андруховича і зразок внутрішнього запозичення: **кобіґа**, -и, ж. Дівчина, жінка. *Сусіди казали про них, що професор Євген Малик живе з двома кобіґами – старша варить йому їсти, а з молодшою він спить* (Ю. Андрухович, Таємниця, 2007, 11). (Авт.: діал. як риса ідіолекту); ще – **звар'ювати, кна́йпа, зупа, шпі́ця** та ін.;

- повернена лексика та фразеологія – цей шар мови особливо цікавий, представлений одиницями, які зафіксовано в раніших словниках, але з певних причин (часто ідеологічних) вилучено з реєстрів наступних праць, напр.: **пам'ятниковий** →, ... – РУС; **ма́па***→, -и, ж. Карта. Ця книжка про міста, які стали чимось більшим – вони стали Місцями, причому особистими, мов ерогенні зони, й інтимними. Місцями, означеними на **мапах** як міста (АЛІМ, (2005–2011) 2017, 7); *Насправді все починається з мап*. Скільки себе пам'ятаю – завжди ця маніакальна схильність їх розглядати. **Мапи** стали для мене тим, що в романтичніші часи звично називали джерелом натхнення (АЛІМ, (2005–2011) 2017, 7); Загалом же – сотні книжок, альбомів, атласів (останні геть мене ошчасливили, надто ж «Новий історичний атлас світу» з його 600 кольоровими **мапами** та покажчиком із понад 20000 гасел (АЛІМ, (2005–2011) 2017, 34); Педро Ленц (надалі в цьому тексті – Дон Педро) і я схилиємося над **мапою** Берна (АЛІМ, (2005–2011) 2017, 48); – У СУМ: заст.; РУС, Із, РУСТТ, Нік, РУСД, Гол, Гр, ГрНік, РУСВТ, УС.

5. Новоформи – нові, актуалізовані або поширені, але ще не фіксовані граматичні чи правописні форми:

граматичні інновації або повернені: **авто́***→, -а́, с. Автомобіль. Скоро, вже скоро з'їдуться шановані гості у відкритих автах і мисливська оркестра зустрине їх сурмами та тулумбасами (АР, (1992) 1997, 36); *Старий, ти створюєш проблему там, де її нема. Білінкевич зараз спить у розкішному авті. Йому добре. А ми повинні спати в*

готелі (АР, (1992) 1997, 85); *Можна.. або купатися з дівчатами в бочці, або спати в багажнику чорного авта* (АР, (1992) 1997, 71). – У СУМ: невідм.; Гол.: відм.; **найп'ятизірковіший, найцентральныйший, найблискавічнийший, найпоказовіший, найулюбленіший, найзахопливіше, якнайретельніше, якнайбезбóжніше, щонайтісніше, найдіотськіший** та ін.;

- *правописні: катедральний* →, -а, -е. Кафедральний. *Наставала ніч, і вони [безхатки] лазилися до головної зали, під її фантастично випукле катедральне склепіння* (АЛІМ, (2005–2011) 2017, 16); *Напевно, ми кружляли по сім разів навколо кожної з ризьких атракцій: катедрального собору.., височезної шпигі Святого Петра, Порохової вежі* (АЛІМ, (2005–2011) 2017, 352). – У СУМ: пор.: діал., катєдра; РУС, Із, Гол; а також гімназіяльний, гільдія, райхстаг, регіон.

Серед **СТАЛИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ ТА РЕЧЕНЬ** беремо до уваги такі одиниці, як узуальні та okazіональні (авторські).

● Узуальні:

- *загальноновживані CCC: Старé Місто*. Історична частина міста (перев. європейського). *Знана мені Варшава обмежується віссю Нового Світу і Краківського передмістя, Ринком, Марієнітатом і Старим Містом* загалом (АЛІМ, (2005–2011) 2017, 57); **маленькі радіощі, меморіальна дошка, джерелó натхнення, державний муж, індійський фільм, морально здеградований, цукрова вата, дівчина з веслóm, філіппінський масаж**;

- *термінологічні сполуки: явне безробіття, соціол., ек.* Показник зайнятості – офіційно зареєстрована кількість безробітних, які шукають роботу за допомогою біржі праці; зареєстроване безробіття; протилежне таємне (сховане, приховане) безробіття; **таємне безробіття, соціол., ек.** Показник зайнятості – кількість незареєстрованих безробітних, які шукають роботу, не вдаючись до допомоги біржі праці; сховане (приховане) безробіття; протилежне явне (зареєстроване) безробіття. *Це вже потім, децю пізніше, почалося його [капіталізму] безпорадне приживлення на вітчизняний ґрунт:.. знецінення заощаджень, явне і таємне безробіття, соціальна деградація з люмпенізацією* (АЛІМ, (2005–2011) 2017, 37–38); **культура малих народів, кінець історії, злочин проти людства, акустична система, новé покоління**;

- *фразеологізми, паремії, примовки тощо: мұхи дoхнyть від нудьги, розм. Дуже нецікаво. На лекціях і семінарах мyхи дохнyть від нудьги* (АМ, (1993) 1997, 126); *зaбрі́зканий сліною, рі́зати вéни, робіти мужчіною, як на вұхo;*

- *багатокомпонентні оніми й онімізовані назви: Яцько: Яцькó Борóдавкa (Яків Бородавкa-Нерода). Гетьман Війська Запорізького з 1919 р. до 1921 р. Яцькo Бородавкa.. стане гетьманом, скинувши Сагайдачного, однак під Хотинoм поплатиться за це головою, довівши якo гетьман славне Військo Низове Запорозьке майже до цілковитого краху* (АКЮ, (1990–2018) 2018, 17); *Хотін, -а́, ч. Місто в Україні, що мало важливе оборонне значення в ХІІІ – ХVІІІ ст. Яцькo Бородавкa.. стане гетьманом, скинувши Сагайдачного, однак під Хотинoм поплатиться за це головою, довівши якo гетьман славне Військo Низове Запорозьке майже до цілковитого краху* (АКЮ, (1990–2018) 2018, 17); **Невсипұций Вівчър, Козакі Криворі́зькі, Козакі Донські́, Козакі Бердя́нські, Чóрний Ліс, Дéйвід Бóві** тощо.

● **Оказіональні:**

- *авторські окaзіональні афоризми, перифрази, евфемізми: ца́пині потреби́ і вподо́бання. Грубі, приземлені, плотські цінності. (Образалюзія до сатира – плотолубця, якого зображали з цапиними копитами). Ані слова не розбереш із цього напівпташиного повискування – так, ніби дівчата під час купелі здобувають якусь іншу мову, тільки їм відому. Таємничу мову прадавніх часів матриархату. Сповнену зневажливої вищості до нищого чоловічого поріддя з його цапиними потребами і вподобаннями* (АМ, (1993) 1997, 123); *східні́шання За́ходу і за́хідні́шання Схóду, свя́то Воскресáючого Дұху; безрамéнний хрест; душéвні полю́ції, також: тверда́ рідка́ валўта (горілка), напівісну́юча імперія* (СРСР в останні роки свого існування) та ін.;

- *авторські окaзіональні трансформації ССС: з «у́сього кінця́»; товáришки по щáстю. Жінки, які однаково досягли успіху, отримали бажане, потрапивши у щасливе становище (пор.: товариш по нещастю). Після багаторічних поразок і розпачів – збулося! Сталося! Обидві приїдять [до Москви] майже водночас, незалежно одна від одної перетнувши добрячий шмат російських рівнин. Знайомляться без тіні лукавства, їм справді дуже приємно, адже вони товaришки по щaстю* (АМ, (1993) 1997, 116). (Авт.: гра слів);

- авторське okazіональне представлення/трансформації цитат, зокрема прецедентних текстів: **співáють ідучі дівчáта; All You Need Is Love** (англ. усе, що тобі потрібно – це кохання). Цит. з однойменної популярної пісні. (Автори – Джон Леннон та Пол Маккартні, учасники культового в д.п. XX ст. британського гурту «Бітлз»). *Якими одиницями виміряти той особливий щем, коли все інше втрачає сенс і All You Need Is Love?* (АКЮ, (1990–2018) 2018, 42). (Авт.: цитування); **«Prawem i lewem»** (польськ. «Правдами й неправдами»). Найвідоміша праця польського історика В. Лозинського. *Оповідь, яку подибуємо у Владислава Лозинського в його капітальному томі «Prawem i lewem»* (чи, по-українськи перекладаючи, **«Шаблею та грамотою»** (Точніше – «Правдами й неправдами»), викладено надто тенденційно: Самійло Немирич виразно неприємний авторові вже хоча б тим, що некатолик і неполяк (АКЮ, (1990–2018) 2018, 8–9). [гра слів у польській назві – лат. прототип *iuri et galdi* – *правом (законом) і мечем* – буквально *правим і лівим*].

Ретельний аналіз авторських текстів за цією методикою виявляє численні цікаві приклади нових явищ в українській лексиці. Формування окремої бази лексичного ресурсу, що з різних причин залишився за межами загальномовних тлумачних словників: авторських (оказіональних) інновацій, а також узуальних слів чи сталих словосполук – як маркерів певної доби, так і маркерів авторського стилю, актуалізованої лексики, семантично чи стилістично оновленої, граматично модифікованої у мові того чи того автора, – дасть підстави переглянути реєстри тлумачних словників української мови щодо їх повноти, відповідності реальному стану розвитку мови та її функціонування, з'ясувати доцільність доповнення авторськими лексичними знахідками.

Джерела

- АКЮ** – Андрухович Ю. Коханці Юстиції : роман. – Чернівці: Меридіан Чернівці, 2018. – 304 с.
- АТ** – Андрухович Ю. Таємниця. Замість роману. – Харків: Фоліо, 2007. <http://javalibre.com.ua/java-book/book/2917040>
- АЛІМ** – Андрухович Ю. Лексикон інтимних міст. Довільний посібник з геопоетики та космополітики / Вид. 3-тє, випр. й доп. – Чернівці : Книги XXI; Meridian Czernowitz, 2016. – 436 с.

- АМ** – Андрухович Ю. Московіада. // Андрухович Ю.І. Рекреації. Романи. – К.: Час, 1996 (1997). – 287 с.
- АР** – Андрухович Ю. Рекреації // Андрухович Ю.І. Рекреації. Романи. – К.: Час, 1996 (1997). – 287 с.

Словники для виявлення лексикографічних інновацій

- СУМ** – Словник української мови: В 11 т. – К., 1970–1980. – <http://sum.sn.ua>.
- СУМД** – Словник української мови: додатковий том: У 2-х кн. – К., 2017.
- СУМЖ** – Словник української мови / Відп. ред. В. В. Жайворонок. – 2-е вид. – К.: ВЦ «Просвіта», 2016.

Словники для виявлення поверненої лексики

- Гол** – Правописний словник / Г. Голоскевич. – К., 1929. – <http://r2u.org.ua/main/dicts>
- Гр** – Словарь української мови / Упорядник з додаванням власного матеріалу Б. Грінченко. – К., 1907–1909. – Т. I–IV. – <http://r2u.org.ua/main/dicts>
- ГрНік** – Словарь української мови / Б. Грінченко, за ред. С. Єфремова, А. Ніковського – К., 1927–1928. – Т. I–III. – Вид. 3-тє. – <http://r2u.org.ua/main/dicts>
- РУСД** – Російсько-український словник ділової мови / М. Дорошенко, М. Станиславський, В. Страшкевич. – 1930. – <http://r2u.org.ua/main/dicts>
- Із** – Російсько-український словник / О. Ізюмов. – Х–К, 1930. – 980 с. – <http://r2u.org.ua/main/dicts>
- Нік** – Словник українсько-російський (літери А–Й) / А. Ніковський. – К., 1927. – <http://r2u.org.ua/main/dicts>
- ПП** – Російсько-український фразеологічний словник / В. Підмогильний, Є. Плужник. – 1927. – <http://r2u.org.ua/main/dicts>

- РУС** – Російсько-український академічний словник: Т. I–III / Гол. ред. акад. А. Кримський, акад. С. Єфремов. – К., 1924–1933. – <http://r2u.org.ua/main/dicts>
- УС** – Словарь російсько-український / Зібрали і впорядкували М. Уманець і А. Спілка. – Львів, 1893–1899. – <http://r2u.org.ua/main/dicts>
- РУСТТ** – Російсько-український словник технічної термінології // І. Шелудько, Т. Садовський. – К., 1928. – <http://r2u.org.ua/main/dicts>

Література

1. Віняр Г.М. Позасловникова лексика та способи її творення у прозі Є. Гуцала // Література та культура Полісся: Ніжинська вища школа. Ніжин, 1990. Вип. 1. С. 213–214.
2. Гнатюк І.С. Шляхи формування джерельної бази тлумачної лексикографії сучасної української літературної мови. Лексикографічний бюлетень. Збірник наукових праць. Київ, 2015. Вип. 24. С. 9–4.
3. Головащук С.І. Позасловникова лексика в творах Олеса Гончара // Мовознавство. 1988. №6. С. 32–40.
4. Гриценко П.Ю. Авторська лексикографія: Тарас Шевченко // Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія. Леонідові Сидоровичу Паламарчукові. Київ, 2012. С. 39–68.
5. Гриценко П.Ю. «Слово поза словником»: реєстр словника як проблема тлумачної лексикографії // Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія. Київ, 2011. С. 238–249.
6. Паламарчук Л.С. Анкета. Мовознавство. 1967. № 2. С. 81; № 4. С. 87.
7. Паламарчук Л.С. Відбиття фактів усного мовлення сучасною лексикографією. Українське усне літературне мовлення. Київ, 1967. С. 84–93.
8. Поздрань Ю.В. «Російсько-український словник» за редакцією А.Ю. Кримського та С.О. Єфремова в історико-лінгвістичному контексті. Вінниця, 2018.

9. Скляніченко Г.В., Чернецький В.К. Словничок лексикографічно не зареєстрованих українських слів гібридної структури (1042 лексеми). Кіровоград, 1986.

10. Тищенко О.М. Довідка про походження в словникових матеріалах «Нові й актуалізовані слова та значення». Лексикографічний бюлетень. Збірник наукових праць. Київ, 2013. Вип. 22. С. 81 – 85.

Oksana TYSHCHENKO

Dictionary of the Language of Creative Personality: Principles of Glossary (from the Prose of Yu. Andrukhovych)

The author's dictionary is an intermediate form of fixing vocabulary and phraseology on their way to fundamental dictionaries. The purpose of the Dictionary of Creative Personality Language is to collect, systematize and describe new phenomena of the Ukrainian language, first of all lexical and phraseological units not certified by dictionaries of a certain type and / or period, their forms and meanings – lexicographic innovations – as a basis for complex neological dictionary. fundamental dictionary of the Ukrainian language. Thus, the materials of this dictionary, which compare samples of individual and collective (usual) language practice, will be a mediator between the author's text and the active common language dictionary of the Ukrainian language.

Key words: individual and collective in language, author's dictionary, glossary of author's dictionary, lexicographic innovations, prose of Yu. Andrukhovych.

Тавтологізми та порівняльні конструкції в текстах Пантелеймона Куліша (на матеріалі драми «Байда, князь Вишневецький» та роману «Чорна рада»)

Тавтологізми та порівняння, майстерність їхнього добору, особливості використання цих елементів стають чи не найяскравішими маркерами ідіостилю, оскільки названі засоби здебільшого конотативно забарвлені, а тому завжди вивищуються над лексичним полем нейтральності, чим привертають більшу увагу адресатів повідомлення. Використання тавтологізмів і компаративних словосполучень у художніх текстах показує глибину знання мови, її генези, демонструє, наскільки письменник закоорінований у національну образність, як розуміє зв'язок названих елементів з національною культурою. Лексика легше піддається впливам, швидше пасивізується, в окремі історичні періоди може зазнавати кардинальних семантичних модифікацій. Фраземіка (фразеологія) стійкіша, консервативніша, фразеологічна підсистема не така продуктивна у творенні нових одиниць, як лексична.

У художньому тексті особливе місце належить тавтологізмам – стилістичній фігурі, яка «ґрунтується на однокореному повторі попереднього слова» [2: 230]. Тавтологічні звороти, які в текстах несуть певне ідейно-естетичне навантаження, своєрідним чином концентрують читачеву увагу на структурі повідомлення та його конотаційному забарвленні. Зазвичай тавтологізми різного типу вважають різновидами плеоназму¹, «хоч між цими явищами відношення швидше не видо-родові, а взаємодоповнювані» [5: 702]. Речення з тавтологічними головними членами «втілюють загальну тенденцію до компресії мовлення і разом з тим свідчать про той високий щабель інтелектуального розвитку мовлян, коли вони можуть не лише оперувати відомими поняттями, а й членувати

¹ Плеоназм – фігура мови, побудована на повторі слів або афіксів з тотожними чи подібними значеннями – повторенні, що з суто логічного погляду може видаватися зайвим, але насправді не позбавленим певних семантичних і стилістичних функцій (напр., *жива істота, молода дівчина, стара баба* тощо) [6: 512].

їх в разі необхідності усталеним в мові засобом» [7: 145]. Тавтологізми побутують здебільшого в розмовному та художньому стилях сучасної української літературної мови, хоч деякі з них мають потенціал до подолання цих меж (як-от одиниця *сила-силенна*). Таким чином, тавтологізми підсилюють, увиразнюють думку. О. Курило стосовно цього зауважувала: «Де треба щонайвищою силою відзначити у фразі речівника, прикметника чи прикметникового прислівника, там можна в певних зворотах вжити прикметника того самого кореня, що й підсилюване слово, здебільшого з наростком *-енний, -енький, -есенький*» [3: 146]. При цьому всі приклади, які аналізує дослідниця, виразно пов'язані з народнорозмовними джерелами (*давnezні давна, сила-силенна, дивним дивом, старенна старість, безлічenna безліч, ранком-ранесеньким, з давнього давна, рано-раненько, біло-біленько, сильний-силенний* та ін.).

Уживання тавтологізмів у творах П. Куліша певним чином зумовлене образно-виражальною структурою творів. Скажімо, у драмі «Байда, князь Вишневецький» (першій у «Драмованій трилогії») таких зворотів чимало й функціонують вони органічно, відбиваючи народну стихію твору, який є знаковим у творчості П. Куліша.

Тавтологізми аналізованих творів мають переважно двокомпонентну структуру, хоч їх можуть доповнювати й службові слова, напр.: *бубнувати в бубни* (дієслово + прийменник + іменник), *диво з див* (іменник + прийменник + іменник), *щасливий із щасливих* (прикметник + прийменник + прикметник) – ускладнені тавтологічні одиниці (Пливають, летять; хрести на щоглах мають; *У бубни бубнять, в жоломійки грають*) [Байда, 399]; *Се диво з див, якого попід небом Не бачили й боги твої безсмертні* [Байда, 381]; *І ти щасливий із щасливих* воїн, *Двох наших ворогів, духів Кребя, Своім мечем, вівік благословенним, Побив, мов двох титанів-Зевсоболиць* [Байда, 447])².

Українська основа відповідних виражальних засобів дає змогу простежити, як П. Куліш використовував тавтологічні сполучення. Серед дібраних для аналізу тавтологізмів з драми «Байда, князь Вишневецький» і «Чорна рада» П. Куліша можна виокремити такі їхні різновиди:

² Усі ілюстративні приклади в статті подано без правописних змін, так, як вони засвідчені в текстах перекладів П. Куліша.

1. Субстантивно-дієслівні звороти:

глумом глумувати, глузом глузувати: *Чи чуєте, чесне козацтво, християнське лицарство, як ся багата жидова з вас глумом глумує і глузом глузує?* [Байда, 366]; **жарт жартувати** (у складі порівняльної конструкції мов **жарт жартувати**): *Що се ви, браттє, любе товариство, Мов жарт жартуєте із Андибером? Поперев'язували чорні рани, А на руках і на ногах кайдани* [Байда, 383]; **кат катує:** *Против воріт палатських настромляли Гаків у мур, щоб татарву лякати, А козаки багаттє розіклали: Видніше кату буде катувати, Чи знаєте, брати, яка се хвиля?* [Байда, 395]; **пости постити:** *Не я, княгине, рідна мати буде Пости постити, довгі ночі б діти. Вона свою вложила в мене душу, – Її душа подвижництва жадає* [Байда, 338]; **сади садити, мури мурувати:** *Невольницькі се руки Сади садили, мури мурували* [Байда, 383]; **суд судити:** *Забув еси, що тут не Запорожжє, Не Замокан, не Базавлук, не Скоки. Тут присуд мій, наслідній по тих предках, Що суд судили ще в варязькі роки* [Байда, 372]; **сумом сумувати:** *Невже ти справді сумом тим сумуєш, Що ним луна пісень твоїх лунає* [Байда, 336]; **труба трубить, у трубу трубити:** *І не в козацьку жоломійку, князю, Тобі труба трубила на Босфорі: У золоту трубу вона трубила, Всіх нас царськими шатами окрила!* [Байда, 382] тощо.

Дієслівно-субстантивні звороти (як різновид субстантивно-дієслівних):

вигадувати вигадки: *Гасав і я, як божевільний, по степах за кабардою; вигадував і я усякі вигадки;* знали й мене у городах і на степах [ЧР, 38]; **займати займище:** *Тут і земля й вода вольна. Аби в тебе добуток свій був, займай займище, чабануй, ратайствуй, пасічникуй, будникуй, гони собі бобри, рибалкуй, – роби, що знаєш* [Байда, 365]; **покликувати покликом:** *Покликуй покликом сумним, понурим, Що я тебе навчив про турка кликати* [Байда, 375]; **святкувати святки:** *А ми, бачте, задумали святкувати святки на морі, то кожен постував по своїй спроможі* [Байда, 410]; **скіпати в скіпки:** *Ого! Дивітесь, браттє, як скіпає В скіпки наш Байда гаспедські галери!* [Байда, 400]; **сурміти в сурми:** *Човни за мною! Бийте в тулумбаси! Сурміте в сурми! Грайте в жоломійки!* [Байда, 402]; **сурмлять сурми:** *...на тих смутних похоронах, що три дні гримали самопали, три дні сурмили смутно сурми, три дні лились козацькі сльози* [ЧР, 41] тощо.

2. Адвербіально-дієслівні звороти:

вертом вертатися: *Раджу я тебе старою головою: на більшу здобич не надься, у Босфор не вганяйся, до Січі-матері, до батька Великого Лугу вертом вертайся* [Байда, 410]; **плазом одплазувати:** *Такого гультая не честь нам і не подоба плазом одплазувати, а поважним боем годилось би тобі вуха по'бтинати* [Байда, 366]; **мовчки мовчати:** *Січові батьки думали, що так і висипле козацтво на їх оклик; аж козаки мовчки мовчать да один за одного туляться* [ЧР, 138] тощо.

Дієслівно-адвербіальні звороти (як різновид адвербіально-дієслівних):

мовчати мовчки: *Що ж, браттє? Чого мовчите мовчки? Князь Байда гаразд говорить* [Байда, 410].

3. Субстантивно-субстантивні звороти:

лицар над лицарством: *Лицар над лицарством, вродливий над вродливими, видно, тільки в його і думки, що про гетьманські порядки* [ЧР, 50]; **невольник волі:** *Він десять літ до тебе не лицявся, Про любощі ні словом не озвався, Невольник мовчазний твоєї волі, Чатує з козаками в Чистім Полі* [Байда, 434]; **премудрості премудрого:** *Премудрості премудрого не міряй Своім умом, в заклятості мізернім. Як море-океан вона глибока; Як небеса надоблачні, висока* [Байда, 449]; **суєта суєт:** ... *усяке багатство, усяка слава – усе воно суєта суєт: і шабля, й булава з бунчуком, і горноставова кирея поляжуть колись поруч із мертвими кістками* [ЧР, 40]; **суєта суєтствій:** – *Ось на лиші полапай* [жбан], *яке тут диво. Се я в Польці таке собі доскочив. – Суєта суєтствій!* – каже той [кобзар], *усміхнувшись* [ЧР, 19] тощо.

4. Ад'єктивно-субстантивні звороти:

гола голота: *Якої ж вам, браташише, заспівати?... Чи про того, що мусив свині пасти Серед сільської челяді-дрібноти, Та знявся угору, мов той дуб гіллястий, І прихилився до голої голоти?* [Байда, 424]; **дика дича:** *Поки що мусить дика дича слухать Своїх сліпих пророків Валаамів* [Байда, 387]; **висока високість:** *Та літає орел, та літає сизий По високій високості: Ой плаче, плаче та козак старенький А по своїй молодості* [Байда, 415]; **ледача ледарь:** *О ледача ледарь! Шкода й меча об тебе плямувати. Гей, бунчука сюди! Хрещатий прапор!* [Байда, 402] тощо.

5. Ад'єктивно-ад'єктивні звороти:

вродливий над вродливими: *Лицар над лицарством, вродливий над вродливими, видно, тільки в його і думки, що про гетьманські порядки* [ЧР, 50].

6. Дієслівно-дієслівні звороти:

слухати не наслухатися: *...вони-то [дівчата та молодичі] поскладали й оті пісні, оті ніжній розмови козака з дівчиною або милого з милою, що слухаєш і не наслухаєшся* [ЧР, 57].

Імовірно, подальші пошуки дадуть змогу виявити більшу кількість тавтологічних зворотів у різних творах Пантелеймона Куліша. На окреме дослідження заслуговують тавтологізми фразеологічного типу, виявлені в Кулішевих текстах.

У системі української фраземіки досить помітне місце посідають одиниці, що мають у своєму складі конструкції, організовані за типом стійких порівнянь. І. Р. Вихованець зазначає, що порівняльний зворот – це частина простого речення, яка складається з порівняльного сполучника і виражає значення порівняння [1: 524]. Порівняльні конструкції (слова або словосполучення) розкривають, уточнюють зміст окремих слів або словосполучень у реченні шляхом порівняння [4: 32]. Так само, як і фразеологічні одиниці, більшість із них мають яскраву образність, стилістичне забарвлення, наділені експресивністю та емоційністю. Більшість порівнянь двочленні за структурою, перший елемент якої називає властивість (дію, стан, якість) особи чи предмета, другий – порівняльний компонент – це компаративне сполучення, яке вводять за допомогою сполучників. Структурно-граматичне гніздо з власне-порівняльним сполучником *як*, напевно, можна зарахувати до кола найпродуктивніших. Стійкі порівняння у складі фраземіки української мови часто можуть містити в ролі структурного складника також і модально-порівняльні сполучники *мов, немов, наче, неначе, немовби, начебто, ніби* та ін. Проте згадані компоненти, як зазначають дослідники, своєю частотністю здебільшого поступаються в певних текстах конструкціям з елементом *як*. Ілюстративний матеріал аналізованої драми П. Куліша «Байда, князь Вишневецький» та роману «Чорна рада» показує, що у творах наявна велика кількість порівнянь зі сполучником *мов*, що властиво майже всім творам письменника.

Серед порівняльних конструкцій дослідники виокремлюють ад'єктивні, адвербіальні та дієслівні. Проаналізувавши компаративні конструкції досліджуваних творів П. Куліша, можна зробити висновок, що в тексті найбільше прислівникових порівнянь, хоча трапляються й прикметникові:

1. Прикметникові порівняльні конструкції:

мов вовці-сіроманці: *Немного нас понад славутом, братці, Таких, що правди по світах шукають. Нетяги, мов ті вовці-сіроманці, За добу бичку безславною блукають* [Байда, 398]; **мов зоря в погоду, мов квітка з раю:** *Для мене ж над Катрусину уроду Нема краси, ні любого звичаю: Мені Катруся – мов зоря в погоду, Мов чиста благовісна квітка з раю* [Байда, 335]; **як квіточка:** *Так Леся ж усе скрашала собою так, що вже справді годилось би сказати: «У хаті в неї, як у віночку; хліб випечений, як сонце; сама сидить, як квіточка»* [ЧР, 18] тощо.

2. Прислівникові порівняльні конструкції:

мов Етна чорна: *Давно вже я вбачаю, що ти сумний, хмурний, мов Етна чорна* [Байда, 386]; **мов Борей:** *Кажи ж, чого з Острога мчавсь до мене, Мов той Борей, бурнокрилатий вітер?* [Байда, 352]; **наче печерський скимник:** *Чого цей турецький святий зробивсь таким злющим? Грима на нас, наче той печерський скимник* [Байда, 362]; **як війсьсько дике:** *Поки козацтво буде воювати Мечем та полом'єм, як війсьсько дике, Ми на Україні будемо вбачати По всіх шляхах руйновище велике* [Байда, 349]; **як міх ковальський:** *Скотили вже дяки на воза й Бочку... Мовчить: як міх ковальський тяжко дише* [Байда, 349]; **як у віночку:** *Так Леся ж усе скрашала собою так, що вже справді годилось би сказати: «У хаті в неї, як у віночку; хліб випечений, як сонце»* [ЧР, 18] тощо.

Зазвичай компаративні звороти уточнюють дієслівну основу:

мов воли у коповицю: *Силкуючись, дяки аж попріли, Мов ті воли у коповицю, впріли* [Байда, 343]; **мов дві отари:** *Глянь, брате, що він з нами виробляє! Розвів обох, мов дві отари, різно* [Байда, 348]; **мов тінь прозірчаستا:** *Вона [мати], мов тінь прозірчаستا літає, Німуючи, мене очима просить: «О доню! Ублагай святу Покрову, Нехай мене на чисте лоно прийме!»* [Байда, 338]; **як вихор:** *Василь Невольник підняв із нов галас на весь двір; а Петро, не слухаючи його, виїхав у хвірточку, схилившись, да й помчавсь, як вихор* [ЧР, 59]; **як із рідним братом:** *Да й*

обнявсь і поцідувавсь [Черевань] *із Шрамом, як із рідним братом* [ЧР, 13]; *як ластівочка: Ще веселіш почали тоді гомоніти. Леся щебетала, як ластівочка* [ЧР, 152]; *як од вітру на степу трава: Не сьогодні, дак завтра поляже вона, як од вітру на степу трава; а слава ніколи не вмере, не поляже, лицарство козацьке всякому розкаже!* [ЧР, 61]; *як свої п'ять пучок: ...низове товариство закликало мене до коша, бо я всі гирла, як свої п'ять пучок, знаю* [ЧР, 13]; *як собака цибулю: Об мене козаки-дуки змалку потирали руки: міщане з мене по кушнірнях зátкало робили, а пани так як собака цибулю любили* [Байда, 417] тощо.

Компаративні звороти можуть уточнювати зміст прикметника:

як мрець у домовині: Не знайшов я правди в Польщі, Ні в нашім гарнім царстві, ні в Московськім, А в нас вона на Русі-Україні Сліпа й глуха, як мрець у домовині [Байда, 453]; *мов турецький святий: З усієї здобичі, з того, мовляв, турецького добра зістались були тільки червоні штани, – і на ті празька кабашиця польстилась. Тепер, бач, сидить голий, мов турецький святий* [Байда, 357]; *мов щастя, мов сон: Вони [невольницькі руки] тесали з мarmору мережки, Прозірчасті узорі-арабески. Вони мечеті пишно зодягали, Мов піною морською покривали, Легкі, мов сон, мов щастя, жартовливі, Фонтанами під небеса пугали* [Байда, 377]; *як долоня: Той у Києві он шпиталь про козаків-калік спорудив, а сей оддав степ, місце веселе, як долоня рівне, під жіноцький кабак, мов під який гарем, прости господи* [Байда, 360].

Компаративні звороти можуть уточнювати зміст словосполучення:

мов барс: Ми думали, що турчин вб'є Арапа, А той йому, мов барс, у шию впився [Байда, 412]; *мов сон: Тоді, мов сон, мені Стамбул при-снівся: Тепер він сявом дневним окрився* [Байда, 380]; *мов дуб гіллястий: Чи про того, що мусив свині пасти Серед сільської челяді-дрібноти, Та знявсь угору, мов той дуб гіллястий, І прихилився до голої голоти?* [Байда, 424]; *мов туманом: Любов твою в душі твоїй вбачаю, Як чисту воду в чистому кристалі. Мов туманом Катрусю обгорнули Чернечими казками добрі люде* [Байда, 358]; *як грішник перед богом: Ну, а коли б твій ворог покоровився І внав до ніг, як грішник перед богом?* [Байда, 377]; *як за маткою бджоли: А за ним повалило козацтво, як за маткою бджоли* [ЧР, 126]; *як полову: Не треба було їм [запорожцям] ні жінки, ні дітей, а гроші розсипали, як полову* [ЧР, 36]; *як риба з водою: От і*

побрататься [братчики] *да й живуть довіку вкупі, як риба з водою* [ЧР, 47]; *як розбишаки-крестоносці*: Згадай, як ми гальони запалили, – *Ті, що хотіли знов так обідрати Царград, як розбишаки-крестоносці* [Байда, 381] тощо.

Отже, у драмі П. Куліша виокремлюємо порівняльні конструкції, які поділяємо на два типи: ад’єктивні та дієслівні. Порівняння зазвичай мають яскраво виражене оцінне значення, а характер оцінки залежить від першого компонента (*обідрати*, як розбишаки-крестоносці; *жартувливий*, мов щастя; *горіти*, як смола у пеклі; *говорити*, мов у дзвона дзвонити; *струсонути*, мов дику грушу тощо). Особливість порівнянь полягає в тому, що підсилювальна функція властива саме для порівняльної частини, оскільки образний компонент функціонує як підсилювач і набуває підсилювального значення. Саме цей фактор впливає на стилістичне забарвлення порівняльної конструкції, її експресивність та емоційність.

Порівняльні конструкції, як і лексеми, мають денотативне, сигніфікативне та конотативне значення, проте в канві тексту вони передусім вирізняються конотативним компонентом. Обґрунтовано можна твердити, що в майбутньому під час аналізу різних творів П. Куліша можна буде виявити значно більшу кількість компаративних конструкцій, завдяки чому з’явиться змога верифікувати запропоновані структурні моделі, а може, і описати нові.

Джерела

- Байда** – Байда, князь Вишневецький / Пантелеймон Куліш. Твори в 2 т. – Т. 2. – К.: Дніпро, 1989. – С. 332 – 456.
- ЧР** – Чорна рада / Пантелеймон Куліш. Твори в 2 т. – Т. 2. – К.: Дніпро, 1989. – С. 5 – 153.

Література

1. Вихованець І. Р. Порівняльний зворот // Українська мова: Енциклопедія. – 3-є вид., зі змін. і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 526.
2. Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Теорія літератури : підручник / за наук. ред. О. Галича. 4-те вид., стереотип. – К.: Либідь, 2008. – С. 230.

3. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 303 с.

4. Мала філологічна енциклопедія / Уклали: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк-Скопненко. – К.: Вид-во Довіра, 2007. – 478 с.

5. Тараненко О. О. Тавтологія // Українська мова: Енциклопедія. – 3-є вид., зі змін. і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 702.

6. Тараненко О. О. Плеоназм // Українська мова: Енциклопедія. – 3-є вид., зі змін. і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 512.

7. Туліна Т. О. Речення з тавтологічними підметами і присудками у східнослов'янських мовах // Міжвузівська наукова конференція з проблем синтаксису української мови: Тези доповідей. – Чернівці, 1965. – С. 143 – 145.

Tetyana TSYMBALYUK-SKOPNENKO

Tautologisms and comparative constructions in the significant texts of Panteleimon Kulish (on the material of the drama «Bayda, prince Vyshnevetsky» and the novel «Chorna rada»)

The article analyses the functioning of tautological phrases and comparative constructions in Panteleimon Kulish's historical drama «Baida, Prince of Vyshnevetsky» and novel «Chorna Rada» («The Black Council»), which was included in the canon of Ukrainian literature. It is stated that tautological phrases and comparative constructions, the skill of their selection, the peculiarities of the use of these elements become perhaps the brightest markers of idiosyncrasy, as these tools are mostly connotatively colored, and therefore always rise above the lexical field of neutrality, which attracts more attention.

Key words: Panteleimon Kulish, phraseology, tautological phrase, comparative constructions, context.

Фразеологізми із семантикою інтенсивності на позначення відчуттів людини

Фразеологічні одиниці (ФО) охоплюють різні сфери буття людини, розкриваючи особливості сприйняття нею світу. Людина, постійно перебуваючи в довкіллі, є виразником його суб'єктивної характеристики. Важливим каналом зв'язку із навколишнім світом є сенсорна система, що забезпечує повноцінну реалізацію особистості. Органи чуття «не просто передають сигнали до мозку, вони виявляються джерелом перцептивного знання та досвіду, умовою розпізнавання, усвідомлення, розуміння та інтерпретації подій світу» [5: 111].

Промовисто інтерпретують наше сприйняття дійсності фразеологізми зі значенням інтенсивності. ФО відображають важливі характеристики, вербально репрезентуючи сенсорно сприйнятту інформацію. Мовне вираження такого сприйняття відображається у наукових дослідженнях [3; 5; 6; 7; 9]. Зокрема, вибудовуючи моделі семантичної деривації, В. Д. Стариченок називає всі важливі для людини сфери, з них «візуальні», «звуківі», «тактильні», «кінестетичні», «густаторні», «одоричні» моделі можна зарахувати до репрезентаторів сенсорної системи [9: 36]. Відчуття людини у тематичному полі «Пізнавальні процеси» виокремлює Ю. Ф. Прадід, розглядаючи проблеми фразеологічної ідеографії на матеріалі мікросистеми «Психічні процеси людини» [7]. Г. А. Багаутдінова, досліджуючи людину у фразеології, здійснила класифікацію антропоцентричних фразеологізмів російської, англійської та татарської мов і виокремила, зокрема, фразеотематичну групу «відчуття та сприйняття» [1].

Актуальність дослідження зумовлена потребою системного упорядкування фразеологізмів української мови з підсилювальною семантикою, що характеризують сфери буття людини. У статті ми зосередимося на фразеологічному вираженні особливостей сприйняття сенсорною системою людини навколишнього середовища. Матеріалом дослідження

є ФО зі значенням підсилення (відібрані на основі ряду показників у їх тлумаченнях – *дуже, сильно, надто, надзвичайно, абсолютно, інтенсивно* тощо) на позначення відчуттів людини.

Аналізовані ФО у межах тематичної класифікації фразеологізмів за семантичними темами належать до фразеосемантичного поля (ФСП) «Відчуття людини» фразеотематичної підгрупи (ФТП) «Стан психіки людини» фразеотематичної групи (ФТГ) «Людина». До ФСП входить п'ять фразеосемантичних груп (ФСГ): «Слухові відчуття. Голосно», «Слухові відчуття. Тихо», «Зорові відчуття», «Смакові відчуття», «Тактильні відчуття».

У групах одиниць чітко розмежовуються антонімічні значення: «видно» – «темно», «холодно» – «тепло» тощо. Дослідники звертають увагу на опозиційність подібних значень. Наприклад, І. О. Купіна виокремила семантичні блоки ФО, об'єднані семою «стан навколишнього середовища» зі значеннями «гранично темно», «гранично світло», «гранично холодно», «гранично жарко», «гранична задущливість», «гранично тихо», «гранично шумно» [3].

У одиницях ФСГ «Слухові відчуття. Голосно» (35 ФО) відзначаємо функціонування компонентів-соматизмів на позначення частин голосового апарату людини (*глотка, рот, голос, горло*) та дієслів на позначення особливостей творення звуків (*кричати, голосити, заверещати, надирвати*): *на весь (на повний, у повний) голос* ‘зі сл. кричати, співати і т. ін. Дуже голосно, з усієї сили; з усією силою’ (ФСУМ: 36), *на весь рот* ‘1. зі сл. галасувати, гукати і т. ін. Дуже голосно’ (ФСУМ: 618), *на все горло (на всю горлянку) [кричати, співати і т. п.]* ‘дуже голосно’ (УР ФТС: 104), *надирвати (надірвати) горло (глотку)* ‘дуже голосно кричати, говорячи, стомлювати горло’ (УР ФТС: 106), *заверещати не своїм голосом* ‘говорити дуже голосно (від обурення, гніву чи з якоїнебудь іншої причини)’ (ФСУМ УД, I: 191), *не своїм голосом (закричати, верещати, заверещати)* ‘сильно, дуже голосно’ (ФСУМ УД, II: 71), *на все горло; з р у б о на всю горлянку* ‘зі сл. кричати, сміятися, співати і т. ін. Дуже голосно’ (СФУМ: 161), *голосом голосити* ‘дуже голосно, надирвно кричати, плакати’ (ФМЛ: 89) та ін. Звернемо увагу на компонент *весь* у наведених конструкціях, що сприяє виявленню підсиленого значення, вказуючи на надмірний прояв якості. Займенник *весь*

«1. Означає щось як ціле, неподільне, взяте повністю. 2. у знач. ім. *все, всього, с.* Вичерпне охоплення, сукупність предметів, явищ, дій, понять; те, що є, без винятку. 3. *при ім. з прийм. з (зо), на.* Утворює сполуки способу дії, що означають повноту, посилене протікання дії» [СУМ, I: 343].

Підсилена характеристика звуку передається через порівняння з джерелом його творення: як *(мов, ніби і т. ін.) ієрихонська (єрихонська, ярихонська) труба 'зі сл. голос. Дуже гучний, сильний' (СФУМ: 724), як (мов, наче і т. ін.) з гармати 'зі сл. гукнути, вигукнути і под. Дуже голосно' (СФУМ: 147), як (мов, наче і т. ін.) ковальський міх 'зі сл. сопіти, дихати і т. ін. Дуже шумно, важко і т. ін.' (СФУМ: 398), як бугай у болоті 'зі сл. густі. Дуже голосно, сильно' (СФУМ: 398), як бджоли у вулику 'зі сл. гудіти, густі. Одночасно дуже голосно розмовляти, створюючи загальний гомін' (СФУМ: 26) та ін.*

Підсилене значення ФО виявляється через уможливлення неможливого: *і глухі почують «хто-небудь дуже голосно закричить» (ФМЛ: 70).* Значення інтенсивності фразеологізмів описується також як наслідок дії потужного звуку, чому сприяє підсилювальна функція частки *аж*: *аж луна йде (розлягається, р і д ш е гоготить і т. ін.) / пішла (розляглася, р і д ш е загоготіла і т. ін.) 'перев. зі сл. гукати, співати і т. ін. Так, що далеко чути; дуже голосно, сильно' (СФУМ: 355), аж стіни (вікна, двері і т. ін.) дрижать (дрижить) 'дуже гучно, занадто голосно (що-небудь діється, відбувається)' (СФУМ: 694).*

Одиниці ФСГ «Слухові відчуття. Тихо» (17 ФО) репрезентують семантику інтенсивності завдяки компонентам, що вказують на нечіткі звуки (*буркотіти, мугикати*) чи їх відсутність: *ані звуку 'зовсім тихо' (ФСУМ УД, I: 29), [ні (і)] мушка (р і д ш е муха) не забринить '1. де. Нема ніяких звуків, дуже тихо; тиша. 2. зі сл. тиша, тишина і под. Уживається для підсилення зазначеного слова; абсолютна, повна тиша' (СФУМ : 413), глуха тиша 'дуже тихо, спокійно' (ФСУМ УД, I: 139), буркотіти, буркнути собі під ніс 'говорити дуже тихо, невиразно' (ФСУМ УД, I: 73), мугикати собі під ніс 'дуже тихо наспівувати щось про себе' (ФСУМ УД, I: 302).* ФО репрезентують підсилене значення тихого переміщення: *на пальцях 'зі. сл. іти, піти і под. Дуже тихо, обережно, щоб не створювати шуму' (СФУМ: 482), кошачі кроки 'дуже тихо, крадькома' (ФСУМ УД, I: 272). У ФО як (мов, неначе і т. ін.) у могили*

‘2. зі сл. *тихо*. Уживається для підсилення зазначеного слова; дуже, надзвичайно тихо’ (СФУМ: 401), *гробова (могильна, мертва) мовчанка* ‘відсутність звуків людської мови; абсолютна тиша’ (СФУМ: 400) підсилене значення передано компонентами, що є уособленням суму, тиші.

ФСГ «Зорові відчуття» складають ФО з антонімічними значеннями «видно» та «темно» (18 ФО), що характеризують можливість чи неможливість візуально сприймати довкілля. Інтенсивність значення «видно (світло)» підкреслюється через такий момент, як можливість візуального сприйняття найменших предметів (голка): *хоч голки збирай* ‘зі сл. *видно, ясно*. Дуже, надзвичайно’ (СФУМ: 257), *видно хоч голки збирай* ‘про дуже світлу місячну ніч’ (ФСУМ УД, I: 90), *хоч голки вибирай* ‘про дуже ясну місячну ніч’ (ФСУМ УД, II: 244) та ін. У фразеологізмах фігурує частка *хоч* і в одному зі значень за СУМом вона «уживається для підсилення висловленого тим словом або словосполученням, якого стосується» [СУМ, XI: 135].

ФО репрезентують значення «темно» поєднанням прототипного компонента *око* як зорового аналізатора, що відповідає за процес візуального сприйняття, та компонентів-дієслів, які характеризують можливе пошкодження функцій зорового аналізатора (*стрель, вийми, виколи* тощо): *хоч в око (в очі) стрель (стрельнути, стріляй)* ‘зовсім нічого не видно, дуже темно’ (ФСУМ: 135), *темно, хоч око (очі) виколи (вийми)* ‘дуже темно, цілковита темрява’ (УР ФТС: 200), *хоч око вийми* ‘дуже темно’ (ФСУМ УД, II: 247) та ін. Компонент-прототип *око* виступає у ФО *хоч оком світи* ‘зі сл. *темно*. Дуже’ (СФУМ: 635), *хоч оком (очима) світи* ‘зовсім нічого не видно – про повну темряву’ (УР ФТС: 225) єдиним можливим джерелом світла. Значний ряд фразеологізмів із соматизмом пояснюється тим, що око є важливим органом сенсорної системи, який відповідає за візуальний контакт та забезпечує зв’язок людини зі світом. Так, Г. Ф. Морошкіна головну роль у перцепції зовнішнього світу в практичній діяльності людини віддає зоровому сприйняттю [5: 111]. На думку К. І. Мізіна, майже 90 відсотків інформації про навколишню дійсність людині забезпечує зорове сприйняття. Звідси, як наголосив дослідник стосовно компаративних ФО, семантика цінності, яку важливо оберігати [4: 196]. Взагалі в етносвідомості людей око є найбільшою цінністю, яку потрібно берегти [2].

ФСГ «Смакові відчуття» складають ФО з антонімічними значеннями «смачно»: *язика проковтнути* ‘дуже смачно’ (ФСУМ УД, II: 267), *що [й] [можна] язык (язика) проковтнути* ‘дуже смачне що-небудь’ (СФУМ: 575), *так і проситься в рот (на губу)* ‘дуже смачний, такий, що хочеться з’їсти’ (СФУМ : 579), *[тільки] пальчики (р і д ш е пальці) оближеш* ‘жарт. 1. Що-небудь дуже смачне’ (СФУМ: 452) та «несмачно»: *[аж] з душі верне* ‘1. Дуже несмачний, нудотний’ (СФУМ: 56), *хоч на собаку (на хвіст собаці) лий (вилий)* ‘дуже несмачний (про рідкі страви та напої)’ (СФУМ: 333). Одиниці, що розкривають значення «смачно», містять прототипні компоненти, пов’язані з органами-аналізаторами смакових якостей (*язык*).

ФСГ «Тактильні відчуття» (10 ФО) включає ФО, що позначають сприйняття людиною температури навколишнього середовища, репрезентуючи це антонімічними значеннями «змерз», «холодно: *[і] собаку не вдержити* ‘зі сл. [так,] що. Дуже, нестерпно холодно’ (СФУМ: 55), *собачий холод* ‘дуже великий холод’ (УР ФТС: 186), *як (мов, ніби і т. ін.) лід* ‘дуже холодний’ (СФУМ: 343), *хоч вовків ганяй (у хаті)* ‘очень холодно’ (СлГр, I: 245) та «тепло»: *тепло, як у вусі* ‘очень тепло’ (СлГр, I: 260). Зазначимо, що у дослідженні О. В. Нікітченко спостережено протиставлення українських та англійських фразеологізмів за концептуальною опозиційною ознакою «холод – тепло» [6: 229].

Отже, ФСП «Відчуття людини» репрезентує особливості сенсорного сприйняття людиною інформації. Фразеологізми із семантикою інтенсивності відображають широкий спектр відчуттів людини. Значення ФО цієї групи промовисто розкривають компоненти-соматизми (*око, язык, рот, голос, горло, глотка*), допустовість уявних дій (сценаріїв) (*хоч вовків ганяй*). Це підтверджує антропоцентричний характер аналізованих фразеологізмів. Одиниці розглянутих груп мають антонімічні значення. Зокрема антонімія є у самих назвах фразеосемантичних груп – «Слухові відчуття. Голосно» та «Слухові відчуття. Тихо».

Перспективним є подальше дослідження системного упорядкування фразеологізмів із семантикою інтенсивності, що сприятиме розкриттю ієрархічної вертикалі різноманітних сфер і понять, охоплених цими одиницями.

Джерела

- СлГр** – Словарь української мови / Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко: У 4 т. / НАН України. Інститут української мови. – К.: Наукова думка, 1996 – 1997.
- СФУМ** – Словник фразеологізмів української мови / [уклад.: В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк та ін.]. – К.: Наукова думка, 2003. – 1104 с.
- УР ФТС** – Олійник І. С., Сидоренко М. М. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник / І. С. Олійник, М. М. Сидоренко. – Х.: Прапор, 1997. – 442 с.
- ФБЛ** – Фразеологізми у творах Богдана Лепкого. Словник / [гол. ред. С. Є. Панцьо]. – Тернопіль: Джурра, 2010. – 224 с.
- ФМЛ** – Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: Словник-довідник / [уклад.: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк]. – К.: Довіра, 2002. – 735 с.
- ФСУМ** – Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник української мови / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К.: Освіта, 1988. – 224 с.
- ФСУМ УД** – Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови: у 2 т. / Г. М. Удовиченко. – К.: Вища школа, 1984. – Т. 1. – 304 с.; Т. 2. – 384 с.

Література

1. Багаутдинова Г. А. Человек во фразеологии: антропоцентрический и аксиологический аспекты : автореф. дисс. на соиск. учен. степени доктора филол. наук : спец. 10.02.20 / Г. А. Багаутдинова. – Казань, 2007. – 35 с. – [Електронний ресурс] – Режим доступа: http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=0CCQQFjAB&url=http%3A%2F%2Fold.kpfu.ru%2Funi%2Fsank%2Fdb%2Ffilebase%2Ffiles%2F153.doc&ei=jEyYU_KXC8H8ygOu94HABQ&usg=AFQjCNE0AS6Ntf5rlikzCKSx3kxqJsAFNg&bvm=bv.68693194,d.bGQ

2. Кевлюк І. В. Прагматика соматичних фразем із компонентом *око* в публіцистичних текстах / І. В. Кевлюк // Дослідження з лексики і граматики української мови : зб. наук. праць. – 2012. – № 12. – С. 142 – 151.

3. Купіна І. О. Семантичний блок «людина та навколишній світ» у фразеологічній вербалізації граничності / І. О. Купіна – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nauka.hnpu.edu.ua/sites/default/files/fahovi%20vudannia/2010/Lingvistichni_doslidgennia_28/3.html

4. Мізін К. І. Людина в дзеркалі компаративної фразеології : [монографія] / К. І. Мізін. – К., Кременчук: ПП Щербатих О. В., 2011. – 448 с.

5. Морощкіна Г. Ф. Вербальна репрезентація сенсорної концептосфери у мистецтвознавчому дискурсі / Г. Ф. Морощкіна // Нова філологія : зб. наук. праць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2014. – № 60. – С. 109 – 113.

6. Нікітченко О. В. Фразеологізми української й англійської мов на позначення температурних відчуттів людини: спільне та відмінне / О. В. Нікітченко // Волинь філологічна: текст і контекст. Лінгвостилістика ХХІ століття: стан і перспективи : зб. наук. пр. / Упоряд. С. К. Богдан. – Луцьк: Східноєвропейський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. – Вип. 15. – С. 221 – 231.

7. Прадід Ю. Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень) Ю. Ф. Прадід / НАН України, Ін-т української мови; Відпов ред. О. О. Тараненко. – К.: Сімферополь, 1997. – 252 с.

8. СУМ Словник української мови: у 11 т. / [ред. кол.: І. К. Білодід (голова) та ін.]. – К.: Наукова думка, 1970–1980.

9. Стариченок В. Д. Вторичные именные номинации как способ моделирования языковой картины мира / В. Д. Стариченок // Слово во времени и пространстве. К 95-летию со дня рождения профессора М. Г. Булахова: материалы Междунар. науч. конф. / Белорусский гос. пед. ун-т им. М. Танка; редкол. А. А. Гируцкий (отв. ред.), В. Д. Стариченок, Г. А. Камлевич и др. – Минск: БГПУ, 2014. – С. 246 – 250.

Lilia DIDUN

Phraseologisms with semantics of intensity on the designation of human sensations

The article deals with phraseologisms with semantics of intensity on the designation of human senses. These units form the phrase-semantic field «Feeling of Man». It includes the phraseological subgroup «The state of the human psyche», which is a component of the phrase-thematic group «Man». Five fields of phrase semantic groups are included in the field: «Auditory sensations. Holocaust», «Hearing sensations. Quiet», «Vital sensations», «Taste sensations», «Tactile sensations». Observed antonymic values of phraseological units of these groups. It was investigated that components of somatosis are of great importance.

Key words: phraseological unit, semantics of intensity, phrase-semantic field, phrase-semantic group.

Варіанти у складі біблійних фразеологічних одиниць

Однією з властивостей фразеологізмів є породження різноманітних фразеологічних варіантів. У складі ФО простежуємо взаємодію двох протилежних тенденцій: тенденцію до стабільності в семантиці та структурі та протилежну їй – тенденцію до оновлення (морфологічного оформлення, синтаксичної організації). Це й породжує численні фразеологічні варіанти.

Формально ФО можуть зазнавати значних змін, але при цьому загальна семантика їх залишається незмінною. Такі зміни стійких словосполучень, за визначенням Л. Г. Скрипник, називають варіаціями; фразеологізми, що зазнали змін – варіантами, а саме явище змінності – варіантністю [9].

Проблема фразеологічних варіантів неодноразово ставала об'єктом мовознавчих студій. На сучасному етапі розвитку фразеологічної науки питанню варіантності присвячено низку праць [1; 3; 7; 8] та багато ін.

Дослідники наголошують, що варіювання як один із найяскравіших виявів безперервного розвитку мови зумовлює виникнення двох протилежних тенденцій: з одного боку, уніфікацію лексичного складу ФО, з другого – постійні формальні зміни [8: 85].

Сьогодні лінгвісти фразеологічні варіанти вважають загальноприйнятими різновидами існуючих у мові ФО, проте підходи до їх визначення та структурних меж відрізняються. Л. Г. Скрипник розуміє фразеологічні варіанти як утверджені традицією різновиди ФО, що співіснують у мовній системі й мають те саме значення (для образних – внутрішній образ), але різняться між собою одним чи кількома (іноді всіма) компонентами лексичного складу або певними елементами граматичної структури [9: 122].

О. В. Кунін під фразеологічними варіантами розуміє «різновиди фразеологічних одиниць, тотожних одна одній за якістю і кількістю значень, стилістичними і синтаксичними функціями при частковій відмінності в лексичному складі, в словоформах або в порядку компонентів» [6: 7].

Фразеологічні варіанти, на думку В. Д. Ужченка, Д. В. Ужченка, – «це такі лексико-граматичні різновиди фразеологічних одиниць, які за тотожності загального значення й збереження образної основи допускають синонімічну заміну компонентів, видозміну їхнього порядкового розташування та граматичних форм» [10: 106].

«Під варіантністю розуміємо «видозміни фразеологічних одиниць, які полягають у можливості взаємозамінності їх компонентів іншими словами чи формами при збереженні семантики всієї одиниці» [4]. В. П. Жуков здійснює розподіл фразеологічних варіантів на окремі групи – фонетичні, морфологічні, видові, конструктивні, словотворчі, лексичні [5: 180–181].

Таким чином, у фразеологічних варіантах план вираження (мовна оболонка) фразеологізму може зазнавати різноманітних змін, однак при цьому загальне значення його не змінюється.

Н. Д. Бабич не є прихильником того, щоб виокремлювати лексичні варіанти, оскільки виникає їх зіставлення з фразеологічними синонімами: «... досить часто в ці два терміни вкладають однаковий зміст» [2: 6]. Фразеологічні синоніми і фразеологічні варіанти – різні явища, які потрібно розмежовувати. Фразеологічні синоніми при спорідненості значення мають відмінну від фразеологічних варіантів внутрішню форму. Крім того, різниця між фразеологічними варіантами і фразеологічними синонімами спостерігається й на семантичному рівні. Так, О. І. Діброва [4] й О. В. Кунін [6] вважають, що фразеологічні варіанти – це абсолютно тотожні за значенням одиниці, а фразеологічні синоніми – це переважно словосполучення, які є близькими, але не повністю тотожними за значеннями.

Явище фразеологічної варіантності відмежовуємо й від явища трансформації, коли відбувається певна модифікація лексичного складу, однак внутрішня форма залишається незмінною. Різні компоненти визначаються різною «фразеозбуджуваністю», до того ж варіювання може йти за різними акцентами значення того самого фразеологізму [1: 58].

Так, наприклад, В. М. Білоноженко та І. С. Гнатюк зазначають: «Використовуючи термін трансформація фразеологічних одиниць, багато дослідників має на увазі виключно структурні перетворення... Обмеження поняття трансформації фразеологічних одиниць тільки структурними

змiнами пояснюється ще ототоженням трансформації фразеологічних одиниць з варіацією фразеологічних одиниць. Проте не слід забувати, що трансформація фразеологічних одиниць – це явище оказіональне, що завжди має виразне стилістичне забарвлення, тоді як варіантність фразеологічних одиниць характеризується узуальними властивостями, мета варіантних фразеологічних утворень у більшості випадків визначається важко» [3: 107]. «...Обов'язковою умовою лексичних трансформацій ФО є їх цілеспрямований характер, те, що вони здійснюються з цілком визначеною метою. Відчутність штучності, навмисності лексичних трансформацій дозволяє кваліфікувати їх як оказіональні. Варіації ж лексичного складу ФО мають узуальний характер. Вони виникають як закономірна ланка в процесі мовної еволюції» [3: 119].

Отже, із наведених дефініцій спільним для фразеологічних варіантів є те, що вони є тотожними чи допускають лише часткову заміну компонентів у лексичному складі, а також видозміну граматичних форм та порядку розташування компонентів ФО.

Мовознавці виокремлюють різні типи варіантності.

Л. Г. Скрипник розрізняє такі групи варіантів: лексичні, граматичні (формальні) та найпоширеніші – лексико-граматичні (змішані) варіанти [7: 100–148].

Н. М. Неровня пропонує всі фразеологічні варіанти поділити на:

- 1) компонентні, що виникають внаслідок заміни слів-компонентів або змін у їхньому вираженні;
- 2) структурні, які відрізняються кількістю й порядком компонентів, а також синтаксичними зв'язками між ними;
- 3) комбіновані.

До компонентних дослідниця зараховує фонетичні, акцентологічні, морфологічні й лексичні фразеологічні варіанти; до структурних – позиційні, синтаксичні та квантитативні (еліптовані й розширені) [8: 68–69].

Типологію можливих фразеологічних варіантів запропонували й укладачі «Словника фразеологізмів української мови». У передмові до цієї фразеографічної праці вони виділили: 1) формальні, 2) фонетичні, 3) морфологічні, 4) лексичні фразеологічні варіанти [СФУМ: 6].

Аналіз реєстрів досліджуваних фразеологічних словників свідчать про те, що заголовкові одиниці відрізняються між собою за багатьма

критеріями. Тому маємо підстави говорити про фонетичні, словотвірні, морфологічні, синтаксичні, лексичні та мовні (церковнослов'янські-українські) відповідники досліджуваних БФО.

1. Фонетичні варіанти

Це видозміни ФО, що полягають у заміні однієї фонемі іншою при збереженні семантики. Наприклад: *єрихонська труба* [СУГ: 108] – *ієрихонська труба* [КВВУЛМ: 115-116]; *Веніамін* (Веніамін, **Беніаміник**) [СБС: 52]; *Іов Праведний* [КВВУЛМ: 118-119] – **Йов** Праведний [СБС: 102]; **Йосип** (*Йосиф*) Прекрасний – Прекрасний [СБС: 47]; *Іуда* (**Юда**, *Іуда Іскаріот*) [СБС: 213]; *Марта* (*Марфа* і *Марія*) [СБС: 246]; *Суламіф* (*Суламіта*) [СБС: 125]; як той *Хома* [ФСУМ: 191-192] – як той **Фома** [ФПМЛ: 491].

2. Словотвірні варіанти

Це такі компоненти ФО, які відрізняються словотвірними елементами. Наприклад: *Адамове ребро* [ФСУМ у 2-х т.: 18] – *Адамове реберце* [КС: 100]; *Веніамін* (*Беніаміник*) [СБС: 52]; *вогнений стовп* (*вожняний стовп*) [СБС: 62]; *і волосина не впаде з голови* – *і волос не впаде з голови* [СФУМ: 123]; *не доведи (не приведи), Господи* [СФУМ: 211]; *за сімома печатками* [ФСУМ, с. 131] – *за сімома печатками* [КВВУЛМ: 130]; *за сімома печатками* [ФПМЛ: 323]; *мамон* (*мамона*) [КВВУЛМ: 157]; *манна з неба* [СФСУМ: 305] – *манна з небес* [ФСУМ: 96]; *найменший брат. Мениший брат* [КВВУЛМ: 177-178]; *не знає ліва рука, що робить праву* (*права*) [СБС: 189-190]; *обітована земля* (*обіцяна земля*) [СБС: 61]; *плач і скрегіт зубів* [СБС: 203] – *плач і скрегіт зубовний* [КВВУЛМ: 220]; *Содом і Гоморра* [СФСУМ: 531] – *Содома і Гоморра* [СФУМ: 676]; *терновий вінок* [КС: 117] – *терновий вінець* [СФСУМ: 362]; *Хома Невірний* (*Невірющий*) [СБС: 175-176] – *Хома невірчий* [ФСУМ: 191-192].

3. Морфологічні варіанти

Тип фразеологічних варіантів, компоненти якого відрізняються:

а) частиномовною належністю: *козел відпущення* [СФУМ: 303] – *козел офірний* [КВВУЛМ: 131-132]; *Валтасарів бенкет, жити Валтасаром* [СБС: 137]; *Іскаріотський Іуда* [ФСУМ у 2-х т.: 251] – *Іуда Іскаріот* [СБС: 213]; *Лоно Авраамове, на лоні Авраама* [СБС: 250]; *манна з неба* [10: 305] – *манна небесна* [КС: 112]; *плач і скрегіт зубів* [СБС: 203] – *плач і скрегіт зубовний* [КВВУЛМ: 220] та ін.;

б) категорією виду (доконаний / недоконаний): *Бог милував / помилував* [СФУМ: 34]; *Богу / Богові душу віддати / віддавати* [ФСУМ у 2-х т.: 59]; *брати гріх на душу* [ФПМЛ: 97] – *положити гріх на душу* [СФУМ: 538]; *випити / випивати (пити) гірку (повну) чащу до краю (до дна)* [СФУМ: 79]; *входити в плотъ і в кров* [СФУМ: 142] – *ввійти в плотъ і в кров* [ФСУМ у 2-х т.: 80]; *доводити (довести) до гріха* [СФУМ: 211]; *закопати талант у землю* [ФПМЛ: 491] – *закопувати талант у землю* [СФСУМ: 551]; *умивати руки* [СУІ: 57] – *умити руки* [ФПМЛ: 384]; *іти до раю – піти до раю* [ФСУМ: 149]; *переповнювати / переповнити чащу терпіння* [СФУМ: 497]; *перекувати мечі на орала – перековувати мечі на орала* [ФСУМ: 98]; *одним миром мазані* [ФПМЛ: 244] – *одним миром помазані* [СФУМ: 363]; *чаща терпіння переповнилась* [КС: 122] – *чаща терпіння переповнювалась* [СФУМ: 762];

в) дієслівними формами: *будувати на піску* [ФСУМ у 2-х т.: 72] – *будуватися на піску* [СФУМ: 47]; *каменя на камені не лишилось* [ФПМЛ: 185] – *каменя на камені не лишити* [КВВУЛМ: 125];

г) формами прикметників: *святая (свята, святе) святих* [СФУМ: 637];

д) категорією числа: *смертний гріх. Сім смертних гріхів* [КВВУЛМ: 259]; *труба архангела, архангельські труби, сім архангельських труб* [СБС: 282].

4. Синтаксичні варіанти

Такі ФО, компоненти яких відрізняються синтаксичною організацією. Наприклад: *за Адама. За часів Адама* [КВВУЛМ: 96] – *від Адама* [ФСУМ у 2-х т.: 100]; *Каїн* [КС: 106] – *Каїн і Авель* [КВВУЛМ: 123]; *від альфи до омеги* [ФСУМ: 7] – *альфа і омега* [СФСУМ: 31]; *як зіницю ока* [ФСУМ: 57] – *берегти як зіницю ока* [ФСУМ у 2-х т.: 271]; *будуватися на піску* [СФУМ: 47] – *будувати дім на піску* [ФСУМ у 2-х т.: 72]; *Валаамова ослиця* [КВВУЛМ: 34] – *Валаамова ослиця заговорила* [СБС: 76-77]; *на Божій дорозі* [ФСУМ: 45] – *ступати на Божу дорогу* [КВВУЛМ: 124]; *воскресіння, воскресіння з мертвих* [СБС: 233]; *краще живий собака, ніж мертвий лев (живому собаці краще, ніж мертвому левові)* [СБС: 121]; *лікарю, вилікуй самого себе* [КВВУЛМ: 147] – *лікарю, зцілися сам* [СБС: 245]; *мамон. Служити мамоні* [КВВУЛМ: 157]; *Мойсей* [КВВУЛМ: 171] – *вигнаний Мойсей* [СФСУМ: 320]; *на Божій*

дорозі [ФПМЛ: 123] – *стояти на Божій дорозі* [СФУМ: 695]; *полова, що її розвіює вітер. Порох, розвіяний вітром* [КВВУЛМ: 225]; *Предтеча* [КВВУЛМ: 230] – *Іван Предтеча* [СБС: 162]; *хлябі небесні* [СБС: 32] – *розверзлися хлябі небесні* [КВВУЛМ: 243]; *Соломон мудрий, мудрий як Соломон* [СБС: 97-98]; *скрижсалі. Записати на скрижалях* [КВВУЛМ: 256]; *слава Богу* [ФПМЛ: 420] – *слава тобі, Господи* [ФСУМ: 36]; *служити Богові й мамоні* [СБС: 191] – *служити мамоні* [КС: 17]; *Соломон мудрий – мудрий як Соломон* [СБС: 96].

5. Лексичні варіанти

Тип фразеологізмів, що відрізняються лексичними компонентами. Наприклад: *рани і скорпіони* [КВВУЛМ: 239] – *бичі і скорпіони* [СБС: 99]; *агнець Божий, Боже ягня (Божя віця)* [СБС: 259]; *Божя овечка* [КВВУЛМ: 10]; *брат піднявся на брата – брат повстав на брата – брат пішов на брата* [КС: 107]; *Не дай, Боже (Бог, Господи, Мати Божя)* [СФУМ: 186]; *єгипетський полон* [СФСУМ: 208] / *єгипетська неволя* [СФСУМ: 208] / *єгипетська кара* [ФСУМ у 2-х т.: 184] / *єгипетська робота* [КС: 110]; *заблудла (заблукана) віця* [СБС: 201-202]; *закопати талант (скарб) у землю* [КВВУЛМ: 98]; *Ієрихонська труба* [ФСУМ у 2-х т.: 184] – *Ієрихонські мури* [КВВУЛМ: 115-116] – *Ієрихонські стіни* [СБС: 83]; *іти на хрест* [СУІ: 158] – *іти на Голгофу* [КС: 117]; *лізти (перти, пертисся) на рожен* [СФУМ: 346]; *стояти на Божій дорозі* [СФУМ: 695] – *ступати на Божу дорогу* [ФПМЛ: 123]; *нема пророка в своїй країні* [КВВУЛМ: 187] – *нема пророка у вітчизні своїй* [СБС: 245]; *нести свій (важкий,тяжкий) хрест* – [СФУМ: 433]; *полова, що її розвіює вітер (порох, розвіяний вітром)* [СБС: 109]; *продати за миску сочевиці. Продати за сочевичну юшку* [КВВУЛМ: 232-233]; *служити двом панам, служити Богові і мамоні, служити Мамоні* [СБС: 191]; *співати Лазаря* [ФСУМ: 87] – *заводити Лазаря* [СУІ: 114]; *хай буде світло! (хай станеться світло!)* [СБС: 13].

6. Мовні варіанти (церковнослов'янський – український)

Тип фразеологічних варіантів, що відрізняються мовною належністю компонентів (старослов'янськи / українськи): *золотий телець* [ФСУМ: 183] – *золоте теля* [КВВУЛМ: 113]; *глас вопіючого в пустині* [СУІ: 77] – *голос волаючого в пустелі* [КВВУЛМ: 66-67]; *алжущі і жаждущі* – *голодні і спраглі* [СБС: 186]; *змій-спокусник (змій-іскуситель)* [СБС: 21];

камо грядеш? [КВВУЛМ: 125] – *куди ідеш?* [СБС: 174]; *на свій образ і подобу (по образу і подобию своєму)* [СБС: 15]; *не мине його чаша сія – не мине його чаша ця* [КС: 123]; *не од світу цього (не от міра сего)* [СБС: 221]; *отрясиш прах от ног своїх* [КВВУЛМ: 194-195] – *обтрусити порошок з ніг своїх* [СБС: 196-197]; *тьма кромішня* [КВВУЛМ: 280] – *темрява зовнішня* [СБС: 203]; *знамення часу* [КВВУЛМ: 110] – *ознака часу* [СБС: 200].

Лексикографування БФО засвідчує, що варіантність ФО виявляється у модифікаціях їх компонентного складу та синтаксичної структури, а також у додаванні компонентів. Н. М. Неровня зауважує, що введення нових слів часом зумовлює появу додаткових відтінків у значенні ФО, сприяє зміні її емоційно-експресивних параметрів: «фразеологічні варіанти, зберігаючи те саме значення, нерідко відрізняються ступенем експресивності, завдяки чому увиразнюється ставлення мовця до предмета розмови» [8: 108]. Так, наприклад: *лізти на рожен – перти на рожен; Божя віця – Божя овечка* та ін.

Отже, лексикографування явища варіантності у складі БФО доводить, що фразеологія утворює систему, тобто сукупність взаємопов'язаних упорядкованих елементів, які перебувають між собою у семантичній та структурній єдності. На думку А. М. Мелерович та В. М. Мокієнка, «широке вивчення фразеологічної варіантності й синонімії, а також всебічне дослідження стилістичного вживання ФО в художній літературі та публіцистиці переконливо продемонстрували динамічний характер фразеології, її відкритість до різноманітних структурно-семантичних змін» [ФВРР: 3]. Виявлені варіанти фразеологізмів біблійного походження дають підстави стверджувати, що завдяки гнучкості своєї семантики фразеологізми мають здатність модифікуватися, залежно від потреб комунікації та прагматичної мети.

Джерела

- КВВУЛМ** – Коваль А. П., Коптілов В. В. Крилаті вислови в українській літературній мові. – Київ: Вища школа, 1975. – 335 с.
- КС** – Коваль А. П. Крилате слово. – Київ: Радянська школа, 1983. – 222 с.

- ФВРР** – Мелерович А. М. Фразеологизмы в русской речи: словарь / [2-е издание] / Алина Михайловна Мелерович, Валерий Михайлович Мокиенко. – М. : Русские словари: Астрель, 2005. – 853 с.
- СФУМ** – Словник фразеологізмів української мови. – К.: Наукова думка, 2008. – 1104 с.
- СБС** – Спочатку було Слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові А. П. Коваль. – К., 2001. – 312 с.
- СУІ** – Удовиченко Г. М. Словник українських ідіом. – Київ: Радянський письменник, 1968. – 462 с.
- ФСУМ у 2-х т.** – Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови: в 2-х томах. – К.: Вид-во АН України, 1984. – Т.1. – 304 с.; Т.2. – 384 с.
- ФСУМ** – Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник української мови. – Київ: Освіта, 1998. – 224 с.
- ФПМЛ** – Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: Словник-довідник / Уклали О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2002. – 735 с.
- СФСУМ** – Ярещенко А. П. Сучасний фразеологічний словник української мови. – Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2014. – 640 с.

Література

1. Авксентьев Л. Г. Индивидуально-авторські видозміни у сфері фразеології / Л. Г. Авксентьев, В. Д. Ужченко // Українське мовознавство. – 1979. – Вип. 7. – С. 55-63
2. Бабич Н. Д. Фразеологія української мови: [навч. посібник у 2-х частинах] / Н. Д. Бабич. – Чернівці: Вид-во Чернів. ун-ту, 1972. – Ч. 2. – 91 с.
3. Білоноженко В. М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко., І. С. Гнатюк – К.: Наукова думка, 1989. – 156 с.
4. Диброва Е. И. Вариантность фразеологических едениц в современном русском языке / Е. И. Диброва. – Ростов: Изд-во Ростов. ун-та, 1979. – 192 с.

5. Жуков В. П. Русская фразеология: учеб. пособие / В. П. Жуков, А. В. Жуков. – М.: Высшая школа, 2006. – 408 с.
6. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка / А. В. Кунин. – М.: Высшая школа, 1996. – 386 с.
7. Неровня Н. М. Фразеологізм, його синоніми і варіанти // Культура слова / Н. М. Неровня. – К.: Наукова думка, 1985. – Вип. 28. – С. 45-47.
8. Неровня Н. Н. Вариантность и синонимия в украинской фразеологии : дис. ...канд. филол. наук : 10.02.02 «Языки народов СССР (украинский язык)» Надежда Никитична Неровня. – К., 1990. – 160 с.
9. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови / Л. Г. Скрипник – К.: Наукова думка, 1973. – 280 с.
10. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови [Текст]: Посіб. для студ. філол. фак. вищ. навч. закл. / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – Луганськ: Альма-матер, 2005. – 400 с.

Mariia VERGALYUK

Variants within biblical phraseological units

In the proposed article we aim to distinguish phraseological variants of Bibleisms in lexicographic works of the Ukrainian language. Achievement of the set goal involves solving the following tasks: 1) to determine the place of the phenomenon of the variability of biblical phraseological units (hereinafter – BPU) among other systemic phenomena of the Ukrainian language; 2) to find out the essence and general features of the variant phraseological units (hereinafter - PU) of biblical origin; 3) to distinguish types of variants of the BPU in phraseological dictionaries of the Ukrainian language.

Key words: bibleism, biblical phraseological unit, biblical phraseologism, variability, phraseologism of biblical origin, phraseological variant, phraseological unit.

СЛОВНИКОВІ МАТЕРІАЛИ

Лариса Мовчун

Словник римових асоціацій

Пропонований словничок, укладений у результаті проведеного нами в 2014–2017 р. асоціативного експерименту, продовжує традицію словників відповідного типу. Об'єкт лексикографічного опису – українська рима; предмет – асоціації за кінцевою подібністю до слова-стимула, отримані від 125 респондентів – професійних поетів та поетів-аматорів (віком від 18 до 80 років), які пишуть українською мовою і для яких вона рідна.

Словник є першою працею, що описує римоасоціативні властивості слова. Дослідження сприятиме вивченню інтелектуально-творчого процесу створення поетичних текстів загалом і встановленню римового узусу зокрема, а саме: виявленню фонологічних норм римування, окресленню асоціативного римового поля притаманних поетичній мові словоформ та експериментальному доведенню сталості певних римопар, що їх у літературознавстві традиційно визначають як банальні рими, а в римології – римові кліше.

Структура словникових статей: 1) заголовне слово (стимул) із зазначенням у дужках загальної кількості реакцій; 2) реакції-римовідповідники, розміщені за частотним і алфавітним принципами, із зазначенням у дужках кількості повторень відповідної реакції. Якщо слово-відповідь ужито або з часткою *не*, або без неї, а також у разі вживання різних прийменників, відповідні варіанти зазначені в дужках перед словом. Близькозвучні граматичні форми, фонетичні та морфологічні варіанти, а також словосполуки з відповідним словом-компонентом поєднані в безперервний ряд знаком «+». Ненормативні, а також оказіональні реакції подано у квадратних дужках; реакції-словосполуки виділено курсивом.

Словник має теоретичне і практичне значення. Він може бути корисний для дослідників рими, а також поетів.

БІЛІ (170) – милі (18) + милій, (в, на) тілі (9) + *замкнена в тілі*, хвилі (10), цілі (10), заметілі (7), умілі (5) + вмілі (2), спілі (6), (у) сили (5), на віллі (3) + вілли (2), (в, при) ділі (4), болі (2) + до болю + *біль і*, автомобілі (3), лілій (3), смілі (3), гіллі (2) + гілля, розкриллі (2) + розкрилля, весілли (2), (у) зілли (2), зрілі (2), могили (2), хотіли (2), цвілі (2), доспіле + до-спілі, свавілля + свавілли, артілі, безкрилі, у безсиллі, білка, бігли, в біді, Біллі, відболіли, Вілліс, волі, вцілілі, дозвілли, дозрілі, в жилі, загрубілі, загубили, задубілі, застарілі, застілли, збайдужілі, звіріли, згнили, згнилі, згрубілі, злетіли, змарнілі, знімілі, зомлілі, легкокрилі, у Лілі, накрили, неділі, обгорілі, [на обопілли], онімілі, породілли, поїли, по полю, посивілі, потеплілі, присіли, пробіли, проміле, розбили, ролі, свистіли, сивіли, сині, сірі, солі, стиглі, хилі

БОЛЮ (190) – волю (35) + (до) волі (4), долю (28) + доля + долі, (по) полю (12) + поле + поля, тополю (12), вволю (7) + уволу (3), роллю (7), (з) тобою (6), (не) дозволю (5), сваволу (4), квасолу (3), молю (3), неволю (3), Олю (3), парасолу (3), солі (3), солю (3), глаголю (2), Гуляйполю (2), паролу (2), поволі (2), полюс (2), тролі + тролю, бараболу, бемолу, *бо лю*, до бою, відстою, гною, голий, голю, грою, доволі, *зелен-полю*, злою, Колю, контролю, крою, ловлю, льолу, люблю, мусолить, очолу, поневолю, [соколю], Стодолу, стою, сувою, толлю, Толю, тулю, хамлю, юдоли

ВАЖКО (136) – тяжко (17), пташко (9) + пташка (5) + пташку, кашка (5) + кашко (2) + кашки, комашка (5) + комашко (2), бражка (4) + *дудли бражку*, пряжка (3) + *лопне пряжка*, чашка (4), Машко (2) + Машка (2), мурашка (2) + мурашки + мурашку, нанашко (2) + нанашка (2), монашка (3), ромашка (3), Сашка + Сашко + Сашку, упряжка + упряжко + *гей, упряжко*, баклажка (2), Івашко (2), пляшка (2), сажко (2), стяжка (2), Палажка + Палажко, сажка + сажо, фляжка + *бери фляжку*, безстрашно, бідняжка, бідолашко, боязко, Важ К°, важіль, Василяшко, ваші, віжки, вражо, Дашка, діжки, жабо, жартом, жахом, Жашків, зтяжку, засмажка, [зябко], казко, каталажка, кішки, колаж, ласку, ліжко, Лукашка, ляшка, [мамашка], натяжка, пажем, пашпорт, підтяжку, поблажка, праска, черепажка, шпажка

ВЕСНІЙ (184) – (у) сні (31) + не сні (2) + *поясни свої сні* + ті сні + вві сні, ясний (9) + ясним + ясні, Десни (10), (не) засні (8), тісний (6) +

тісним, сини (6), вони (5), поясни (5), рясні (2) + рясний (2) + рясній, сосни (4), (з) вини (3), лани (3), лини (3), масний (3), ясени (3), голосний (2) + голосні, [красни (2)] + красні, борони (2), восени (2), зупини (2), стіни (2), човни (2), мани + маниш, борозни, валуни, верни, вести, війни, воскресне, гни, гони, [грести], деруни, дзвени, жажни, завинив, здійсни, зими, коси, куни, мазни, міцний, млини, навісний, несли, не ним, обніми, огорни, осягни, перетни, пірни, пісні, пісний, плесни, поверни, припини, проснись, проясни, росли, рости, скресло, скресни, не снись, сніг, спахлахни, спини, струни, сумний, сягни, тисни, торкнись, трусни, цвіркуни, чарівні, часник, не шелесни, штани

ВІРШІ (142) – (не) гірші (38) + гірше (6) + гірший (2), інші (9), більші (6), миші (5), грішні (3), душі (3), пиши (3), (в) тиші (3), ніші (2) + ніша, *вір ще* (2), горішні (2), красивіші (2), спориші (2), торішні (2), ширші (2), ліпше + ліпші, [банкiрші], вершин, веселіші, вирішив, вище, віриш, вірні, вічні, Вішні, віщі, втішні, гарніші; *після гашишу*; глибші, голосніші, [на горішші], давніші, збільшуй, зверши; *з гіршли*; інгуші, зліші, [йорші], [каси́рша], кішці, клішні, кліщі, кущі, [мирші], найдобріші, наймудріші, на пірсі, піші, парші, перші, пише, пісні; *повір же*; прикріші, свище, скорші, старші, твердіші, тішить, трішки, умівши, щі

ВІТЕР (140) – витер (26) + *сльози витер*, (із) літер (18) + *пролітає поміж літер*, квіти (8) + квіте, віти (5), світе (2) + світу (2) + світом, Твітер (4), діти (3) + дітям, (в) літо (3), пресвітер (3), Юпітер (3), бісер (2), відер + *воду з відер*, Дністер (2), лідер (2), митар (2), [світер] (2), світить (2), тепер (2), трансмітер (2), вірте + повірте, ампер, бітер, боліти; *Ви, гер*; вийти, віра, віття, вмите, Гітлер, глісер, звідти, зігріти, злетіти, злити, змите, зуміти, «Інтер», клітор, композитор, корито, летіти, літра, Лоліта, мізер, міксер, містер, молити, освіти, плити, політик, простер, пюпітр, сестер, стер, стійте, уміти, шкіпер, ясніти

ВОГО́НЬ (143) – долонь (51) + *терпке тепло твоїх долонь*, (зі) скронь (12), Оболонь (5) + оболонь (4) + на оболоні (2), боронь (7) + *Боже боронь*, погонь (6), либонь (5), бронь (4), полон (4), безсонь (3), ого (3), гармонь (2), донь (2), кого (2), ацетон, бездонь, бігом, [білоконь], вагон, вигонь, всього, дюгонь, [ерагон], загонь, зон, клон, колон, корон, кругом, [навздогонь], ого-го, перегон, підвіконь, пагін, покемон, підсонь, сон, [сторонь], твого, тихонь, [торгонь], трон, утриконь

ВОДА́ (185) – (не) біда (32) + *горе* – *не біда*, хода (16), молода (14), борода (9), руда (9), слюда (7), лобода (5), орда (5), бліда (4), вереда (4), коляда (3), середа (3), Скворода (3), шкода (3), гойда (2), [о да] + [ну да], кода (2), набрида (2), сода (2), череда (2), не дай + не дам, рида + не ридай, байда, благодать, бодай, бурда, вигляда, вигода, віддав; *так впадай*; врода, гайда, гнізда, дар, діждав, доброта, жадань, загляда, згадав, лада, мода, нагадав, надав, плода, подав, подать, рада, розкида, ропа, Саддам, своя, [сліда], не страждай, труда, [холода], хорда, хурда

ВО́ЛИ (195) – долі (41), (в, на, у) полі (21) + *вітру в полі*, (до) солі (20), голі (13), кволі (10), болі (7) + болю, доволі (7), квасолі (6), (у) колі (5) + *в заговореному колі*, молі (5) + *як молі*, ролі (6), тополі (6), поволі (5), (на, у) роздоллі (5), тролі (4), сваволі (3), зорі (2), колій (2), мимоволі (2), неволі (2), (в) Олі (2), парасолі (2), паролі (2), Толі (2), бемолі + *немає бемолів*, Анатолій, бараболі, на видноколі, вимолую, льолі, [*бахнув з пістолі*], школі, юдолі, ясночолі

ГЛИБО́КИЙ (159) – високий (16) + високий, широкий (15) + *на степ широкий*, спокій (13), кроки (8), синьоокий (8), (на, під) боки (7), (в) око (5) + оком + *кинув оком*, одинокий (6), кароокий (4) + кароокій, волоокий (4), допоки (4), однобокий (4), щоки (4), доки (3), жорстокий (3), морока (3), соки (3), роки (2), стоки (2), ясноокий (2), потоки + потоку, сорока + сороки, безокий, блакитноокий, вирлоокий, голубоокий, *Гліб Бокий*, гостроокий, докір, заволочить, затоки, збоку, зизоокий, косоокий, кривобокий, крутобокий, Марокко, Набоков, [навроки], неспокій, одноокий, осоки, палкий, поки, розтоки, світлоокий, сизоокий, скоки, стоокий, стооко, з току, триокий, убогий, червонобокий, черокі, чорнобокий

ГО́ЛОС (144) – колос (53), волос (23) + *ні на волос*, полоз (7), коло (5), соло (4), голо (3), воло (2), голод (2), космос (2), лотос (2), поле (2), боролось + бороли, баласт, вголос, волость, волох, галас, геолог, гладіолус, гола, дзвонять, долу, знеболнойсь, кволо, кока-колу, кололось, комсомолу, логос, [лопасть], мегаполіс, молот, мотлох, наголос, обрис, охололу, поголос, полюс, поросль, розкольнойсь, скололось, Сорос, сорус, сполох, [трикоλος], Фобос, хобот, [хронос], чо́гось

ГОРІ́ТИ (200) – квіти (15) + *нічні квіти*, діти (15), зоріти (10), тліти (9), гріти (8) + нагріти, віти (6) + на вітах, вміти (5) + уміти, радіти (4), сидіти (4), хворіти (4), боліти (3), диміти (3), жити (3), летіти (3),

майоріти (3), мліти (3), старіти (3), тремтіти (3), хотіти (3), зігріти (2) + гріти, (по) світу (2) + світе, вітер + *як вітер*, воліти (2), говіти (2), дозріти (2), дуріти (2), зріти (2), корити (2), марніти (2), мріти (2), палити (2), подіти (2), розквітлий (2), сивіти (2), сіріти (2), терпіти (2), трембіти + трембіти, аероліти, багатіти, [Брити], бродити, варити, весніти, висіти, відсиріти, віття, граніти, у *дворі ти*, дереворити, динаміти, довліти, дровітня, засвітить, звечоріти, звідти, звіти, зустріти, *іди ти*, іскрити, квити, корито, літо, любити, магніти, міти, морити, нагрітий, освіти, палати, пломеніти, помітний, поспіти, прожити, променіти, просвіти, розмаїтий, світити, скніти, спалити, стриміти, сухоцвіти, творити, терміти, уздріти, зі цвітом, цілити, чорніти, ясніти

ГРО́ЗИ (184) – сльози (32), (в) морози (23) + морозу, прози (12) + проза (4) + у прозі, кози (14), погрози (12), (у) лози (11) + у лозах, мімози (9) + мімоза, загрози (5) + загроза, занози (5), пози (4) + поза, дози (3) + доза, метаморфози (3), осінь (2), рогози (2), на розі (2), розум (2), босі, вази, вези, венозні, відвозить, водовози, вози, возик, возить, гази, глюкози, довозить, досить, змозі, кризи, курйози, лактози, носить, оси, покоси, прогнози, просо, ризи, розум, роси, тонкосльозий, троси, ТСОЗи, туберози, узвози, целюлози, ялозять

ДАВНО́ (163) – (в) кіно (19), воно (17), вино (16), *все одно* (6) + одно (4), (у, через) вікно (9), (на) дно (7) + *мов дно*, зерно (7), панно (5), дано (5), вапно (4), доміно (4), кімоно (3), лайно (3), рядно (3), стегно (3), знов + *та знов* + ізнов, багно (2), гівно (2), майно (2), пшоно (2), руно (2), стремено (2), біном, Брно, брудно, брунато, вірно, не гаймо, геном, гнило, гном, гумно, Гуно, дзвінок, дивно, загадано, знамено, ЗНО, лагідно, певно, плавно, плачевно, повно, полином, полотно, райвно, «Рено», славно, зі сном, стерно, судно, тепло, толокло, човном

ДАЛЕ́КИЙ (139) – лелеки (40) + лелека (14), спека (7) + спеки (7), глеку (4) + глека (3) + у глеку, смереки (3) + смерека (2), клекіт (4), греки (3), аптеки (2) + аптека, безпеки (2) + *матимеш безпеку*, деко (2), диско-тека (2), Кий (2), легко (2), Мекка (2), нелекий (2), парсеки (2), іпотеки + іпотеку, тека + теки, аспекти, атлети, балакав, бібліотека, близький, великий, глибокий, гомінкий, дека, жорстокий, запеклий, заплакав, зелений, кумекай, легіт, легкий, нарешті, небезпеки, невеликий, Норбеков, Оленки, палкий, Сенека, стрекіт, треку, червлений, шалений

ДИМ (181) – молодим (19), (з) ним (15), Рим (13), (з) тим (12) + *не з тим*, (для) рим (11), Крим (7), рудим (7), калим (6), одним (5) + один, зим (4), дім (3), ким (3), Клим (3), [ходім (2)] + ходив, гнідим (2), грим (2), лади (2), мім (2), Никодим (2), (в, у) нім (2), сади (2), [сидим (2)], таким (2), холоди (2), худим (2), бардадим, біди, блідим, будив, веде, [вірим], водив, гамівним, гляди, голосним, грім, див, днин, екстрим, Євдоким, затим, згин, згинь, злим, корінним, куди, легким, лин, нелюдим, новим, орди, отим, п'янким, піди, прийди, ринг, садиб, світи, святим, син, сліди, страшним, судив, сумним, сюди, твердим, ти, череди, чим, чужим, щем

ДІТИ (*ім.*) (182) – квіти (35) + квітом (2) + квітів, радіти (10) + зрадіти, віти (9), сидіти (9), вміти (6) + уміти (2), літо (7), вітер (5) + вітром, хотіти (5), жити (4), подіти (4), ситі (3), сито (3), (в) Афродіти (2), горіти (2), молодіти (2), (без) освіти (2), пити (2), радіти (2), (в, на) світі (2), сивіти (2), світити + світить, бити, боліти, брати, вити, влити, вміти, воліти, володіти, гомоніти, гудіти, діти, долетіти, заповіти, зашити, збайдужіти, згнити, згубити, зріти, зуміти, зустріти, кипіти, *кращій ти*, крити, летіти, літер, любити, магніти, маліти, марніти, мигтіти, Микити, миті, міти, мітити, мліти, надіти, напоїти, овдовіти, орбіти, освятити, піти, покрити, садити, свити, світліти, сміти, [сонячніти], стріти, «Твіттер», трембіти, тремтіти, тріпотіти, тупотіти, ходити, худіти, шити, шуміти

ДОДОМУ (158) – нікому (16), втому (9) + *мов втому* + *загоюють втому* + втома + утому (3) + утома, солому (9) + *лягай у солому* + солома, молодому (6), рудому (6), потому (6), відому (5) + відомий, (на, по, у) тому (5), знайому (4) + знайомий, свідому (4), содому (4), (з, до) дому (3), злому (3), малому (3), одному (3), святому (3), кому (2) + кома, судому (2) + судома, відомо + *кожному відомо*, гному (2), грому (2), додолу (2), невідому (2), самому (2), старому (2), сірома + сірому, баритону, бідою, благому, брому, брудному, верткому, [взлому], гнідому, домну, *о доню*, дорогому, другому, живому, знову, колону, кордону, крутому, легкому, новому, в ньому, палкому, порому, простому, пустому, розгону, сому, сумному, суюдою, сьому, ходовому, хороми, цьому, у чому, чомусь, якому, ясному

ДОЛЯ (156) – воля (42), (біля, з) поля (17) + (в, у, на) полі (3) + поле + полем, тополя (12), сваволя (7), Оля (5) + *тьотя Оля*, квасоля (5), болю (4), неволя (4), стодола (2) + стодоля (2), недоля (3), парасоля (3), солі (3), бараболя (2), бемоля (2), вволю (2), долар (2), пістоля (2), поволі (2),

роздолля (2), коло + в колі, басоля, березоля, вакуоля, гастролі, голі, диплоля, доволі, долі, доня, досі, збороли, зілля, краля, крапля, красоля, біла льоля, моя, перекотиполя, [роля], скеля, соль-ля, солять, [стоя], тля, Толя

ДОРÓГА (156) – (до, з) порога (20) + *батьківського порога* + порогі (4) + порогу, (до, у) Бога (бога) (16), тривога (15), (за) роги (6) + рога (4) + рогу, знемога (7), убога (6) + вбога, небога (6), змога (4), острога (4), волога (3) + вологий, допомога (3), засторога (3), облога (3), пересторога (3), стонога (3), Даждьбога (2), перемога (2), підмога (2), пірога (2), розлога (2), тринога (2), строга + строгий, барлога, безнога, безрога, вимога, відлога, віднога, до гроба, демагогом, залога, злоба, йога, їй-богу, козерога, круторога, лоба, малого, насторога, [недотрога], нікого, ноги, одного, підлога, полога, Сварога, старого, Таганрогу, хворого

ДУ́ШУ (153) – мушу (53) + *бо мушу* + змушу (2), грушу (20) + груша + *геть із зруші*, (на) сушу (11) + суші (2) + суша, (не) порушу (9), зрушу (7), рушу (6), тушу (3), крушу (2), лушу (2), сушить (2), душить + душать, байдужу, [берушу], відпушу, вкушу, Гіндукушу, [дишить], дужче, думу, задушу, звужу, капшук, кошу, кушу, незворушну, ношу, папушу, пастушу, порошу, не примушуй, прошу, пушу, роздушить, розлуцу, слухний, трушу, укушу, ушу, чинушу

ЖИВА́ (174) – (у) жнива (29), трава (13), дива (10) + *отакі дива*, нова (11), слова (11), бува (6) + *це й не те бува*, крива (7), овва (5), сова (5), голова (4), трива (3) + тривав, кропива (3), співа (3), тятива (3), булава (2), (у, за) вас (2), жував (2), звива (2), нива (2), пожива (2), права (2), ожива (2), вжива + вживав, блудлива, брова, вибива, вишива, віджива, відрива, вода, вшивав, два, душа, збива, збира, *тебе я звав*, звів, зірвав, злива, кава, кива, коваль, лижва, [людва], межова, мирова, можлива, Москва, напівжива, напува, нежива, нульова, пава, пережива, підспіва, полива, пригріва, Різдва, сплива, тужлива, упова, халва, шва

ЖИТТ́Я (170) – буття (32), каяття (23), ворогтя (16), сміття (10), виття (7), забуття (7), дитя (5), звияг (5), знаття (5), до пуття (5), зяття (4), злиття (3), кутя (3), небуття (3), пиття (3), стаття (3), стяг (3), биття (2), гаття! (2), жита (2), лиття (2), майбуття (2), миття (2), ниття (2), шиття + *неначе хрестиком шиття*, взуття, відкриття, відтяв, віття, вождя, гниття, живця, мета, опертя, передчуття, поняття, риття, серцебиття, тертя, тяж, чуття, шмаття

ЖУРАВЛІ (155) – (до, із, на) землі (Землі) (19) + *лишають тіні на землі*, малі (20), кораблі (15), (в) імлі (8) + *в цілковитій імлі не туди запливли + летять в імлі* + млі, жалі (8) + *несуть жалі* + жалів, (в, на, у) селі (7), королі (6), (на, по) ріллі (6), ковалі (5), (на) крилі (4), на столі (3), (на) чолі (3), злі (2), скрипалі (2), чималі (2), баблі, Василі, веселі, віддалі, граблі; *гуляв, ні*; гультаї, Далі, житлі, замели, *ти не звелів*, Іллі, ключі, кровлі, кролі, лід, лікарі, ліс, москалі, муравлі, в оселі, острівні, пливли, [плі], з полів, політ, постели, рублі, в рукаві, скалі, слів, у смолі, стволі, у траві, тролі, услід, хвилі, щавлі

ЗЕМЛІ (156) – (в, у) імлі (27) + уві млі, малі (23), (в, на) ріллі (12), журавлі (11), (на) столі (6), жалі (5), кораблі (5), королі (4), (в) селі (4), (на) тлі (4), ковалі (3), крилі (3), кролі (3), веслі (2), злі (2), незлі (2), гіллі (2), кулі (2), політ (2), склі (2), теплі (2), барліг, біноклі, джмелі, замели, здалі, в зелі, знайшли, золі, Іллі, калібр, із колін, в кублі, мені, навідліг, немалі, нічліг, одні, палій, петлі, полів, поліг, смолі, стеблі, халіф, хамлі, хвалі, хваліть, хмелі, чолі

ЗИМА́ (164) – нема (42), сама (24) + *чи сама*, німа (9), тюрма (8), дарма (7), кума (7), катма (6), Колима (4), лама (3) + *полама*, трима (3) + *трима*в, пітьма (3), вона (2), сумна (2), тъма (2), чортма (2), чума (2), весна, вийма, відніма, всімома, гамак, двома, дивина, дріма, завмаг, замай, здіймав, зокрема, КамАЗ, корчма, крадькома, кружкома, лиман, не мав, мала, невидима, недарма, оман, пряма, рима, рясна, сліпма, сповна, сприйма, сторчма, сулема, сума, сурма, труна, з усіма, човна

ЗОЛОТА́ (150) – болота (11), (не) свята (9), літа (8), ота (8), не та (6) + *геть не та*, самота (6), сльота (6), відліта (5), мета (5), висота (4), жита (4), марнота (4), молода (4), ворота (3), вуста (2) + уста, пророста (3), проста (3), сирота (3), доброта (2), огорта (2), проліта (2), простота (2), пустота (2), (до) ста (2), чистота (2), береста, бита, вита, Воркута, гіркота, загорта, золотар, зроста, калата, кота, крота, красота, крита, мерзлота, милота, моста, м'яка, нагота, наміта, непроста, німота, облита, підліта, плита, поколота, розквіта, розпліта, світа, світань, смакота, сота, так, товста, фата, [холода], хреста, чита, широта, шита, яснота

ЗОРІ (106) – вгорі (угорі) (19), (на, у, о цій) порі (8), (на) горі (7), комарі (5) + комарів, (на, у) дворі (4), (у) корі (3), ліхтарі (3), норі (3), поріг (3), трударі (3), горів (2) + згорів, дівторі (2), (у) журі (2), косарі

(2), (із) морів (2), старі (2), беріть, у буквaрі, вугрі, глухарі, гори, горіх, громів, гусярі, димарі, Дніпрі, в добрі, доріг, журинь, звари, знахарі, зорить, каменярі, корів, криві, марі, моріг, одні, прапори, пустирі, у рів, рік, руйнарі, тракторів, узрів, упирі, чагарі, череді, шури, якорі

ЗО́РІ (53) – прозорі (20), (в, у) морі (16) + море (2), коморі (3), неозорі (2), суворі (2), (в) хорі (2), долі, заборі, користь, надворі, паролі, узору

КАЛІ́НА (177) – малина (18), долина (12), дівчина (9), билина (6), днина (5) + як *днина*, ялина (6), дитина (4) + *осені терпка дитина*, хвилина (5), сина (4) + сину, лине (4), людина (4), перлина (4), слина (4), Галина (3), журавлина (2) + *душа журавлина*, Килина (3), родина (3), Україна (3), полину (2) + лину, вітрина (2), глина (2), єдина (2), зміна (2), країна (2), крижина (2), ожина (2), половина (2), порину (2), свинина (2), світлина (2), тополина (2), хустина (2), плине + плину, спина + спину, бджолина, Василина, вина, винна, грима, далина, дитинна, доктрина, драбина, дружина, жарина, картина, квасолина, клином, коліна, личина, Марина, машина, міна, невпинна, неопалима, нетлінна, нині, окалина, орлина, плінно, покине, прилине, провина, руїна, скотина, соломина, стежина, століння, без упину, хворостина, хмарина, чинна, щілина, Якилина, ярина

КО́НІ (167) – (в, на) долоні (18) + *промінчик на долоні*, (на) припоні (18), поні (12) + *чи поні*, сонні (12), доні (7) + доню, (в, на) лоні (7) + до лона, скроні (7) + *вітер у скроні*, (в) полоні (5), на осонні (3) + осоння (2), (в, з) оболоні (4), червоні (4), погоні (3), солоні (3), балконі (2), бездонні (2), грона (2), дзвони (2), (в) загоні (2), зоні (2), соні (2), сторонні (2), на троні (2), колони + колоні, безмовні, борні, броні, вині, вікні, вовні, гармоній, гойні, драконі, заборони, зовні, *слід на іконі*, Коні, кордоні, в короні, моні, в обороні; *ой, ні*; ослоні, без перепони, пероні, на підвіконні, пломінь, повні, погони, поклоні, рубіконі, салоні, на сконі, стогнуть, суконні, схроні, сьогодні, фотонні, хвойні, черлені, чорні

КОХА́ННЯ (159) – зітхання (23), світання (15), зрання (14), (до) рання (8), чекання (8), вітання (6), прохання (6), остання (5), бажання (4), єднання (4), мовчання (3), смеркання (3), буяння (2), востанне + як *востанне*, зізнання (2), змагання (2), колихання (2), пізнання (2), ранне (2), страждання (2), стрічання (2), Аня, благання, блукання, братання, вагання, Вахханів, вбрання, відривання, вінчання, гранню, гуляння, у

дзбані, дивування, займання, зарані, звертання, зрану, камінь, коливання, конання, копання; *кохай, на!*; кресання, кохування, малювання, манна, набухання, навзаєм, навчання, охайні, панна, полювання, прощання, спання, сподівання, стерня, стихання, стояння, страхування, тривання, хатній, чхання

КРИК (161) – (не) звук (15), рик (12), зник (11) + *за горами зник*, брик (11), лик (10), язык (6), смик (5), арик (4), бик (4), кулик (4), материк (4), проник (3), зик (2), музик (2), пшик (2), стик (2), чарівник (2), часник (2), черевик (2), чоловік (2), шик (2), балик, блик, бобрик, боровик, візник, вік, не встиг, гаплик, [гарик], з гори, двійник, *два-три*, денщик, дик, замри, зітри, індик, за Кагарлик, кадик, калік, Кирик, клик, комарик, крук, [кувік], [курлик], лік, навік, накрий, нарік, неподалік, нічичирк, обпик, одвик, парик, для пик, до пори, поринь, [приник], рік, рудник, рук, старий, старик, стрик, цинк, цирк, шашлик, шпик, штрих, щільник, ярлик, ярлик

КРІЛА (177) – мила (24), сила (15), вітрила (11), брила (10), вила (7), накрила (6), (до) рила (3) + рило (2), била (3), відкрила (3), вкрила (3), говорила (3), закрила (3), любила (3), покрила (3), укрила (3), ятрила (3), морила (2) + зморила, творила (2) + створила, біла (2), гріла (2), згубила (2), манила (2), мірила (2), несила (2), несміла (2), носила (2), світила (2), ходила (2), шила (2), щосили (2), парила + парило, бацила, Білла, вудила, горила, Даліла, дорила, замолила, з'їла, зварила, звила, згоріла, зіпріла, злетіла, злила, зломила, зрила, зустріла, Кирила, кобила, корила, крига, крилас, крихта, курила, ліра, мило, мирила, молила, мріла, оповила, побрила, прикрила, прилетіла, простелила, риба, робила, розкрила, сварила, скорила, умила

КРОВ (162) – знов (34) + ізнов (3), любов (33), зборов (12) + боров + поборов, здоров (5) + *будь здоров*, дібров (5), дров (5), покров (5), улов (5), змов (4), мов (4), немов (4), (до) основ (4), оков (3), розмов (3), знайшов (2), корогов (2), обнов (2), плов (2), стрімголов (2), церков (2), болиголов, [бров], віднов, вовк, Дніпро, замовк, крок, крокв, метро, молитов, мовов, обмов, охолов, підков, пішов, [свекров], світобудов, хоругов

ЛЕТІТИ (186) – хотіти (21), діти (19) + *як діти*, квіти (16) + квітом, віти (7), світе (3) + (по) світу (3) + в світі, (не) вміти (4) + уміти, тремтіти (4), гріти (2) + зігріти (2), горіти (2) + *гори ти* + згоріти, боліти (3), (на)

віти (3), свистіти (3), скніти (3), тліти (3), тітка + у тітки + тітко, бриніти (2), вити (2), жити (2), зоріти (2), леліти (2), літо (2), любити (2), міти + *не став міти*, мліти (2), радіти (2), сидіти (2), сопіти (2), трембіти (2), шепотіти (2), бити, вертіти, веселіти, висіти, ганьбити, гомоніти, гудіти, гуркотіти, давити, джигіти, ділити, епітет, жовтіти, журити, заповіти, зріти, клекотіти, крити, *лети ти*, лити, майоріти, маліти, марніти, мерехтіти, мити, нидіти, німіти, оксамити, осиротіти, паленіти, палити, пихтіти, плетінка, потіти, розквітлий, самотіти, самоцвіти, сіріти, скавуліти, софіти, спіти, спішити, стріти, терпіти, титри, тільки, тіні, торохтіти, цвітом, чапіти, шелестіти

ЛІСТЬ (125) – намісто (8) + (в) намісті (8) + наміста + [намістям], Христя (14), обійстя (10), чисті (5) + чиста (2), вогниста (2) + вогнисте + вогнисті, імлісті (2) + імліста + імлістий, місто (3) + міста, розхристя (3), чистять (3), барвисті (2) + барвисте, врочисте + врочистий + урочистий, близько (2), вісті (2), кисті (2), передмістя (2), триста (2), чисто (2), блисне + зблисне, любисток + любистком, благовістя, висне, *взяли стяг*, вклонися, врочисто, вчиться, годиться, гонористі, гризти, зблизька, земляста, ігристі, імлитися, іскриста, колисці, краплисті, лиса, *лис той*, мислять, окістя, [*це осіннє падолистя*], пелюстя, пісня, плисти, помолися, похвалися, пречиста, променисті, простися, свисне, сидиться, спаситися, стисне, *у твісті хистом*, убийся, щастя

ЛІТО (166) – (на) жито (10), сито (10), діти (8) + дітям, світом (4) + *править світом* + світу (3), мито (7), квіти (5) + квіту + квітом, зігріто (5) + зігріте, вмито (4) + умите, бито (4), залито (4), розлито (3) + *цвіт розлито*, летіти (2) + *понад Летою летіти*, цвітом (3), трембіто (2) + трембіта, відкрито (2), вітер (2), квіток (2), корито (2), міти (2), мохіто (2), накрито (2), сумовито (2), вміти + уміти, нагріте + нагріто, полите + полито, аби-то, Аеліта, боліти, вдіто, веліти, відлетіти, віти, вкрито, гріти, долетіти, еліта, епітет, заквітло, закрито, залітне, звіти, злито, зліток, зомліти, квітень, кліток, копито, ланіти, лито, Лідо, лікоть, ліра, літок, лото, маліти, миготіти, мігить, міток, надіто, одіто, орбіта, перелито, підкорити, плити, плітка, побито, покрито, помито, привітно, пролетіти, пролито, розкрито, розмито, сателіти, світле, сіло, спито, спіти, сповито, тісто, тітко, хотіти, цебеніти, шарудіти, які-то

ЛЮБО́В (158) – кров (31), знов (27) + ізнов, немов (9), зборов (7), агов (6), основ (5), дібров (3) + *під шум дібров*, мов (4), розмов (4), їй-бо (3), улов (3), або (2), знайшов (2), молитов (2), (не) обмов (2), (серед) об-нов (2), охолов (2), прийшов (2), бо, болиголов, [бров], не вимов, в'юном, [голов], готов, дров, заков, здоров, зайшов, зійшов, зміслов, змов, змовк, корогов, лов, людолов, обійшов, обом, оков, перейшов, [підков], плов, полов, поборов, покров, прохолов, [свекров], світобудов, стрімголов, схолов, [з тобов], умов, футбол, хоругов, часослов; *їж гарячим плов, щоб не охолов, а тоді вже щось мов*

МІ́ТИ (ім.) (166) – ситі (20), умиті (10) + вмиті (9), (в, у) житі (8), литі (7), (в) кориті (6), криті (6), виті (3) + звиті (3), (у) свиті (5), світі (4), блакиті (3), злиті (3), (в, по) літі (3), налиті (3), політі (3), розбиті (3), розкриті (3), сповиті (3), биті (2), відкриті (2), змиті (2), *ми ти* (2), облиті (2), оксамиті (2), оповиті (2), пережиті + *дні пережиті*, побиті (2), роз-маїті (2), (у) ситі (2), в житі + жито, бриті, відкрито, відлиті, віти, вкриті, влиті, *всі ти*, гриміти, діти, закриті, залиті, збиті, зігріті, зужиті, квити, квіти, у лихолітті, маститі, мила, миті, міти, немиті, ниті, одвіті, переми-ті, прикриті, пробиті, прожиті, пролиті, пропиті, риті, розлиті, розмиті, соковиті, спиті, сповиті, шиті

МІ́СТО (149) – тісто (32), намисто (17) + в намисті, чисто (14), вро-чисто (3) + урочисто (2), листя (3) + листом (2), звісно (4), сісти (3) + *не хочу сісти*, змісту (2) + змістом, трісни (2) + тріснув, барвисто (2), злісно (2), імлісто (2), лізти (2), променисто (2), свистом (2), тісно (2), золотис-то + злотисто, чистий + чисті, альтруїста, артиста, баптиста, безлисто, вісті, вістря, грізний, двісті, дитинство, дійство, еліто, затісно, звісток, ігристо, імлисте, істий, істин, їсти, крісло, літом, мідно, міра, місиль, мі-сіс, *міст той*, містить, на місці, наскрізно, падолистом, пломенисто, пре-чиста, прісно, просто, стисло, сто, Твістер, товариство, тоді-то, трембіто, туристи, фігуристка, хистом, чистить

МО́ВА (175) – (без, до) слова (11) + слово (7), знову (15), полова (12), корова (8), обнова (8), розмова (8), основа (6), нова (5) + новий, дро-ва (5), здорова (5), змова (5), лови (5), чудова (5), діброва (4), калинова (4), кольорова (3) + кольорові, будова (3), підкова (3), умова (3), зимова (2), казкова (2), колискова (2), промова (2), шовкова (2), готова + гото-вий, сова + сови, альтовий, бідова, брови, бузкова, вечорова, веселкова,

відмова, втома, голова, дніпрова, домова, дубова, замовив, зумовив, кльова, книжкова, крові, любові, море, нервова, обмова, овва, овид, окуви, Покрова, примова, раптова, римова, садовий, світанкова, світобудова, соснова, урядова, чорноброва

НÉБА (138) – (не) треба (56) + *так треба*, потреба (16), амеба (10), (без, до, з, у) тебе (8), Геба (5), (до, з, у) себе (4), нерва (2) + нерви (2), Лейба (2), (по) ребра (2), Феба (2), дерева + древа, верба, вишнева, ганебно, гейби, гребінь, гребля, жебрать, зебра, кеба, кредо, лебідь, люба, молебень, невід, переда, плацебо, *пощез би*, стебла, судьба, *ти ба*, угледів, хвороба, чий-небудь, чуба, шуба, щєбінь

НЕБÉС (152) – воскрес (42), чудес (19), (не) пес (8), (не) без (7), скрес (6), плес (5), тебе (5), [колес] (3), (під) прес (3), прогрес (3), увесь (2) + весь, (не) щез (3), Арес (2), Геркулес (2), десь (2), ефес (2), Крез (2), овес (2), себе (2), стрес (2), абсцес, АЕС, *ні «бе»*, бевз, Вергелес, Гермес, Дантес, Дніпрогес, едельвейс, експрес, Зевс, інтерес, кінобізнес, компрес, конгрес, *без лез*, МТС, [очес], пенс, перелесник, плебс, поетес, [принес], принцес, рябе, словес, хрест, черкес, [уес]

НО́ЧИ (175) – (в) очі (44) + *дивляться в очі*, дівочі (22), пророчі (15) + пророче, охочі (8) + охоче (2) + охочий, хоче (5) + хочу (3) + хочеш, Сочі (8), поторочі (6) + *мов поторочі* + [потороччя], робочі (5), співочі (4), зодчі (3) + зодчий, жіночі (3), скочив (3), урочі (3), клоччя (2), печі (2), сорочі (2), схоче (2), зурочив + не зурочить, віче, воркоче, дзвіночки, жовчі, заочні, захоче, злочин, клекоче, крочить, малечі, [мичить], морочить, мочі, [навроче], отче, плечі, потім, почерк, пророчо, речі, скорчив, сюркоче, хлопче, щоночі

О́ЧИ (169) – (серед) ночі (38) + *чари ночі* + ночам, пророчі (17) + пророчий (2), дівочі (16) + *ночі дівочі*, охочі (11) + охоче (3), Сочі (8), хочу (5) + (не) хоче (3), поторочі (6) + [патерочі], щоночі (5), співочі (3) + співочий, зодчі (3), регоче (3), скочив (2) + [скоче], вовчі (2), жіночі (2), зночі (2), клоччя (2), лоскоче (2), мочі (2), урочі (2), отчий + отчі, боці, вічі, гачі, дачі, збочив, жовчі, коротші, *ой чи*, парубочі, півночі, поточний, почесть, пророчо, речі, робочі, розпачі, смокче, сточить, схоче, торочить, точний, шепоче

ПЕЧА́ЛІ (165) – (у) далі (26) + *мов далі* + *в сині далі*, причали (7) + (на) причалі (7), мовчали (10), кричали (9), медали (5), звучали (4) +

звучало, сандалі (4), скрижалі (4), бувалі (3) + бувала, кралі (3), квітчали (2) + вквітчали, чалі + *коні чалі* + чалий, відсталі (2), (в, у) залі (2), коралі (2), ножами (2), педалі (2), повчали (2), розталі (2), сталі (2), ячали (2), жалі + жалю, начало + начала, верещали, вивчали, відтятий, вінчались, вітали, вокалі, впалі, Галі, гречані, гурчали, *і так далі*, [деренчалі], деталі, діагоналі, ждали, звали, звичайні, зів'ялі, знали, зухвалі, качали, клечали, магістралі, мало, мигдалю, моралі, навалі, навчали, недбалі, нездалі, овалі, оспалі, на палі, перкалі, печатки, подалі, помічали, Почайни, пралі, причалю, пропалі, ралі, на салі, стали, талі, тополі, *Сава Чалий*, Чарлі, чвалі, чимдалі, швалі

У ПО́ЛІ (181) – (у) долі (23) + *мов долі*, (до, на) волі (23), тополі (18) + *рядами тополі*, доволі (15) + *спати доволі*, кволі (9), голі (8), солі (8), неволі (6) + неволя, (в, у) колі (6), поволі (6), ролі (5) + *в тій ролі*, роздоллі (4) + роздолля, квасолі (3), (в) стодолі (2) + *в зеленій стодолі*, тролі (3), болі (2) + без болю, бемолі (2), красолі (2), недолі (2), паролі (2), футболі (2), сваволі + сваволя, бараболі, біополі, броколі, вволю, на видноколі, в гондолі, долоні, в камзолі, без льолі, молі, ніколи, Олі, в подолі, об поли, престолі, приполі, на роздолі, в тосолі, хворі, юдолі

РІКА́ (171) – рука (28), стрімка (11), гірка (10), втіка (5) + *у даль втіка* + утіка + тіка, така (7), дзвінка (6), тіка (5), гука (4) + гукав, мілка (4), стіка (4), говірка (3), гомінка (3), легка (3), струнка (3), віка (2) + у віках, близька (2), витіка (2), гінка (2), молока (2), м'яка (2), рукав (2), прудка (2), швидка (2), шука (2), АК, блука, бридка, в'юнка, випіка, витка, вінка, гопака, звика, зника, зрікавсь, ікав, *мій кап*, клопітка, крихка, кріпака, літака, лука, луска, марка, материка, містка, моряка, музика, мука, неговірка, низька, огірка, осока, палахка, протіка, рідка, різка, січовика, сміка, совка, стіжка, стійка, стрілка, струмка, сука, терпка, тремка, чекай, чекань, ЧК, чобітка, шерехка, шпарка, язика

В САДУ́ (179) – (не) знайду (23), (на) біду (15) + *відведу біду*, іду (10) + йду + *я йду* + *а йду*, (не) піду (12), впаду (8) + упаду (2) + *яблуком упаду*, веду (7), (на) дуду (4) + *граю на дуду*, кладу (5), молоду (5), прийду (5), (в, на) меду (4), (на) ходу (4), краду (2) + вкраду + украду, [аду] (3), коляду (3), (до) ладу (3), (в, на, у) роду (3), руду (3), на виду (2), відведу (2), гуду (2), задух (2), приведу (2), складу (2), бреду, буду, відкладу, вражду, вузду, гряду, дадуть, жду, забреду, заведу, звезду, зійду, їду, на льоду, на

мосту, наведу, нападуду, недугу, обійду, одійду, орду, паду, перейду, поведу, покладу, припаду, проведу, пропаду, пряду, *раду радять*, розведу, розкладу, спаду, стиду, сяду, тамаду, чаду, череду

СЕРЦЕ (141) – відерце (30), (з) перцем (27) + *характер з перцем* + перцю (2), озерце (15) + *дики озерце*, скерцо (16), в герці (5) + [герцем] (2) + герцю (2), джерельце (5), дверці (3) + [дверця], *все це* (3), кубельце (3), весельце (2), Герцен (2), денце (2), кілогерца (2), люстерце (2), озветься (2), не сердься (2), скельце (2), б'ється, кокетство, ллється, місце, сидельце, серпнем, *стер це*, терцій, [цеберце]

СЛОВО (156) – полова (20) + полово, мово (8) + мова (7) + мови, знову (13), лови (7), розмова (6) + розмово, чудово (6), корова (3) + корово + корову, основа (2) + осново + основу, готово (3), здорове (2) + здоровий, казково (3), любові (3), обнова (3), підкова (3), раптово (3), бузково (2), гонорово (2), калиново + *горить калиново*, кльово (2), колискова (2), ново (2), обов'язково (2), помилково (2), промова (2), ранково (2), готове + готовий, плову + [у плова], безголово, будова, веселково, випадково, відмова, вкололо, голо, диво, діброво, дрова, загадково, зимово, змова, імлово, кволо, колисково, кольорових, крайовий, малиново, медово, нервово, новий, обмова, олово, полиновий, поступово, примусово, [спижово], стопудове, суперово, чорноброва, ясного

СЛЬОЗА (160) – гроза (34), коза (26), лоза (19) + *шумить лоза*, дреза (9), *я за* (3) + *всі за* (2) + *він за* + *ми за*, роса (5), сказав (3) + казав (2), бірюза (3), вислиза (3), козак (3), рогоза (3), гюрза (2), замерза (2), з-поза (2), мурза (2), назад (2), небеса (2), поза (2), абзац, базар, буза, ваза, визира, відгриза, возах, вокзал, в'язав, гарбуза, глюкоза, злизав, казань, кобзар, козла, коса, краса, мімоза, оса, приза, сльота, сповза, [стрекоза], Тарзан, туза, ув'язав, чудеса, шиза

У СНІ (167) – (в) мені (19), ясні (18) + *очі вицвіли ясні*, пісні (15), навесні (13), (по) весні (9), дні (5) + *ці дні* (2) + *три дні*, голосні (7), навісні (7), (на, у) сніг (7), вогні (5) + *привиділось мені, що все згоріло у вогні*, рясні (6), тісні (4), (на) сосні (3) + сосни, (в) борні (2), (у) вині (2), затісні (2), масні (2), нудні (2), одні (2), півні (2), струні (2), сумні + сумний, брудні, вікні, Десні, дзвенів, на дні, дурні, засни, ласуні, лисніть, лісні, луні, мовчазні, ні, осяйні, поясни, рядні, свині, скакуні, смішні, у сніп, труні, усі, усні, чаклуні, чудні

ТІХО (128) – лихо (54) + (без) лиха (2) + *не знати лиха*, диха (9) + дихай + дихать, втіха (7) + втіхо (2) + втіху, (не до) сміху (6) + сміхом (2), вихор (4), (серед) віхол (4), стріха (3), віха (2), їжачиха (2), Барвиха, бус-лиха, вдихом, вовчихо, вухо, горіхом, дячиха, зайчиха, здихав, Кайдаши-ха, криго, крихка, крихта, кротиха, обліпиha, пиху, попиhaч, примхо, *про-стить хай*, рифом, Сихів, спіхом, стиха, *ти, хан*; [ти хо?], утіха, чмиha

ТОПО́ЛІ (177) – (в, у, на) полі (28), (до, на, по) волі (26), долі (21) + *вартів у долі*, поволі (18), доволі (11), голі (9), кволі (8), солі (8), (на) роздоллі (5), (в) стодолі (5), болі (2) + *проганяють болі* + болю (2), (у) ролі (3), мимоволі (2), парасолі (2), (в) подолі (2), (для, у) Полі (2), сваво-лі (2), альвеолі, бемолі, біополі, броколі, вволю, видноколі, в Гуляйполі, зорі, квасолі, колі, красолі, Миколі, молі, намолу́й, неволі, недо́лі, паро-лі, *душі похолі́*, юдолі

ТРАВА́ (172) – жива (11), голова (10), (не) слова (10), бува (9), му-рава (9), дрова (8), крива (8), права (8), дива (7), булава (6), жнива (6), брова (4), нова (4), сова (4), овва (3), співа (3), ожива (3), навіва (2), два + *раз-два*, зрива (2), отава (2), польова (2), співа (2), стривай (2), тятива + *бринить, неначе тятива*; айва, вага, на вас, вдова, відкрива, відрива, вікова, глава, грива, гава, забува, зірвав, злива, канва, караван, коваль, колива, курява, лава, лаваш, людва, Москва, мурашва, награвa, насува, пава, полова, порива, снага, сплива, степова, татарва, трамвай, трива, узвар, укрива, уставай, халва, хвала, хова, цікава, шляхова, яскрава

УКРАЇ́НА (179) – руїна (20), єдина (15), країна (11) + *це країна* + *Рай-країна*, солов'їна (12), пір'їна (9), родина (8), дитина (6), зміїна (5), калина (5), раїна (5), (до) сина (4), Б(б)атьківщина (3), днина (3), коліна (2) + *не поставиш на коліна*, людина (3), міна (3), перлина (3), спина (2), травина (2), чаїна (2), чужина (2), бедуїна, [безупину], благочинна, віно, Гаїна, героїну, година, Гондурас, Діна, долина, дружина, заміна, жу-равлина, зваблива, зміна, караїма, картина, краплина, кураїна, лебедина, лину, Ліна, Мальвіна, наївна, напоїла, невпинно, незмінна, неодмінна, *дань нетлінна*, Ніна, ожина, орлина, Поліна, постійна, прилину, рідна, самотина, світлина, сіна, сіни, стіни, сумління, таїна, тамбурина, тополи-на, турбіна, укорінюй, часина, частина, Чураївна, Фаїна

ХА́ТИ (187) – мати (34), м'яти (6) + *з рути-м'яти*, брати (5), жати (5), лати (5), махати (5), волохатий (4), колахати (4), кохати (4), пхати (4),

стояти (4), дати (3), збирати (3), знати (3), спати (3), шати (3), бгати (2), брехати (2), бувати (2), буяти (2), грати (2), дбати (2), зітхати (2), кувати (2), мовчати (2), плекати + *долю плекати*, солдати (2), співати (2), читати (2), вата + вати, на чати + на чатах, багато, благати, брата, [брюхатий], буряти, вдихати, вертати, витати, вітати, віти, вмирати, вухатий, гортати, дата, дихати, єднати, жити, завітати, загати, звати, їхати, квіти, керувати, кирпатий, колисати, кострубатий, кружляти, кудлатий, ламати, лунати, лякати, мріти, окатий, оспівати, пархатий, пенати, питати, пихатий, підібрати, підпирати, піти, пожато, позіхати, прибрати, приховати, прохати, пузатий, рухати, світу, зі святом, сотати, стати, тато, тримати, узнати, *хай ти*, хитати, ховати, чекати, чигати, чхати

ХВИЛІНА (197) – малина (18), калина (14), година (12), билина (11), дитина (11), долина (8), (без) сина (6) + сину (2), глина (7), людина (6), лине (5) + лину, єдина (5), перлина (5), родина (4), світлина (4), пилина (3), рослина (3), долину (2) + полине, дівчина (2), днина + *мов днина*, дружина (2), краплина (2), машина (2), невпинна (2), слина (2), упину (2), хатина (2), ялина (2), спина + у спину, бадилина, батьківщина, безупинна, [безупину], війна, вікторина, данина, [жеврина], жоржина, *доля журавлина*, зеленина, зупинить, картина, Килина, країна, лебедина, маслина, міна, наївна, насінина, невпинно, незмінно, неодмінно, орлина, Павлина, павутина, піна, пір'їна, плине, плінна, повинна, полинна, половина, порину, прилине, причина, пуповина, рутинна, свитина, скотина, соколина, стеблина, тварина; *хвали, на!*; хвали-но, часина, частина

ЧІСТИЙ (132) – врочистий (8) + урочистий (8), намисто (14) + (в, у) намисті (2), місто (4) + у місті + містом + місту, іскристий (6), імлистий (5) + млистий, променистий (5), листя (4), плечистий (4), бистрий (3), вогнистий (3), гонористий (3), ігристий (3), плечистий (3), хисту (2) + хистом, барвистий (2), безлистий (2), врочисто (2), тісто (2), висне + повисне, Пречиста + пречистий, багатолистий, бариста, з батисту, близький, вистиг, вісті, вчити, глисти, гризти, [громовистий], двісті, двоїстий, жилистий, землистий, злісний, зористий, істий, їсти, кисті, кушистий, лисий, [листий], [майористий], многолистий, навмисний, норовистий, облийся, особистий, [очистий], перлистий, ребристий, росянистий, свисну, сріблистий, стисне, сяйнистий, тернистий, триста

ЩА́СТЯ (121) – Настя (21) + від Насті, причастя (13) + *чисте причастя*, (не) вдасться (10) + *як вдасться*, тряся (10), часто (5), красти (3) + вкрасти + украсти, масті (3) + *всякої масті*, зап'ястя (3), власний (2) + власній, напасті + *не знати напасті* + [напастя], (не) впасти (2), (не) здасться (2), класти (2), навстіж (2), [ненастя] (2), нещастя (2), пришестья (2), квітчає + квітчасті, баластом, безчасся, браття, віддасться, не докричаться, [здрасьті], клітчає, ласти, листя, [*думи мовчаться*], настрій, нещасні, обійся, Пречиста, продасться, смугасті, старайся, урочиста, Фастів, *час той*, часті, чиста, шмаття, шпичасті, ясно.

Матеріали до «Словника фразеологічних синонімів перекладів Миколи Лукаша» (продовження)

ВИХОВУВАТИ¹

НАВЧАТИ ПРАВИЛ ПОВЕДІНКИ, ДАВАТИ ОСВІТУ й т. ін.

доводити до розуму (кого)

Аби я тільки знав, де живуть батьки твої, я з дорогою душею одпрорвадив би тебе до них, та й їх наставив би разом, як треба діти **до розуму доводити**.

Гріммельсгаузен, с. 17.

– От же, їй-Богу і присяй-Богу, – сказав Лісовий, – вирішив я, пане джуро, і постановив покинути к бісу оте дурне лицарювання і вернутись до себе в село та діток своїх **до розуму доводити**, а їх у мене трійко, там як перли оріанські.

Сервантес, с. 394.

Жінка повернулась додому і сказала, що довіку не розлучиться з дитиною, яку мала од Феронда, а житиме сама в хаті і буде сина **до розуму доводити** та хазяйству, що по чоловікові лишилось, лад давати.

Боккаччо, с. 426.

доводити до пуття (кого)

– Пане, я собі чоловік тихий, смирний і потульний, на всяку кривду незлобивий, бо маю жінку й діток, а їх же треба якось годувати й **до пуття доводити**.

Сервантес, с. 84.

¹ Визначити функціонально головний варіант серед залученого до аналізу матеріалу просто неможливо. Про причини свідомого оминання проблеми варіантності ФО під час дослідження синонімії у фраземіці перекладних творів М. Лукаша див.: Скопненко О., Цимбалюк Т. Фразеологічні синоніми в мові художніх перекладів Миколи Лукаша // Лексикографічний бюлетень. – Вип. 10. – 2004. – С. 63 – 71.

ВИХОДИТИ / ВИЙТИ

ІТИ/ПІТИ ЗВІДКИ-НЕБУДЬ НАЗОВНІ, ЗА МЕЖІ ЧОГОСЬ

вилáзити на світ бóжий

– Та ні ж бо, ні, – пояснив Оме. – Бачите, мадам Лефрансуа, я просто хотів сказати, що сиджу весь час дома, рідко коли **на світ божий вилажу**.

Флобер, с. 125.

віткнути нóса (звідки, куди)

Ну і дощище – плющить, аж пищить,

Хлюпа надворі, в вікно порошокить.

Люди сидять по домівках, – нікому

Носа не хочеться **виткнути** з дому.

Родарі, с. 34.

Ще під час антракту ніхто не наважувався **виткнути носа** на вулицю. Бризки дощу залітали в вестибюль кінотеатру.

Стіль, с. 236.

ВІДВЕРТО

ЩИРО, ЧИСТОСЕРДЕЧНО

як на долóні зі сл. викласти

– Питайте мене про що хочете, ваша милість, – відповів Санчо, – і я вам любісінько викладу, **як на долоні**, все, од початку до кінця, тільки прошу вас, пане, не будьте такі оприскливі та мстиві.

Сервантес, с. 192.

як пéред Бóгом святі́м зі сл. к а з а т и

Та кажу тобі, **як перед Богом святим**, що коли він мене ласкою своєю не оставить, я радо дам тобі обітницю, якої ти жадаєш, або ще й більшу якусь.

Боккаччо, с. 417.

ВІДКРИТО

НЕПРИХОВАНО, НЕТАЄМНО

без оглядків

А Леонелла зраділа, що пані їй у всьому попускає, бо не сміє виказати, а навпаки, ладна повсякчас покрити й попередити, та й загуляла вже *без оглядків*, дбаючи лише про власну втіху.

Сервантес, с. 231 – 232

на мирі

Пустити з'їд левів собакам на поталу,
Нагарбати собі двірців і капіталу,
Сатрапом бучно жить, усіх і все чавить,
Пиячить *на миру*, блудити вочевидь...

... це все тепер чеснота...

Гюго, с. 200.

серед білого дня

Ні сіло ні впало притарабанились [люди] на твоє поле *серед білого дня* та й ну міряти, кілочки забивати...

Стіль, с. 119.

у живі очі

Аж ні – всі в одну душу так кажуть і говорять; як добре придивитись, то щось воно тут непевне, коли люди *в живі очі* проти самої правди, проти життєвого досвіду ось таке стверджують.

Сервантес, с. 294.

ВІДМОВИТИ

ПІД ЧАС СВАТАННЯ, ЗАЛИЦЯННЯ

дати відкошá (одкошá) (чому, кому)

А ще говорили, що як хочу я тим його [дона Фернанда] непризвоїтим зазіханням *відкоша дати*, то вони хоч і зараз ладні мене одружити з ким би я сама бажала...

Сервантес, с. 174.

Усі вподобали маркізу, що така була цнотлива і так ловко **дала одкоша** французькому королеві.

Боккаччо, с. 253.

– Боже мій світе? Чи не краще було знов **дати** Лотарієві **одкоша**, як я вже не раз робила, ніж отак дозволити, щоб він мав мене за нечесну й невірну хоча б на сей короткий час, поки я не виведу його з омані?

Сервантес, с. 225.

да́ти ві́дсіч (чому)

Лотарієві слова здивували, вразили й приголомшили Ансельма, бо він аж ніяк не сподівався почути їх саме тепер: адже він був певен, що Камілла **дала відсіч** усім отим нарочитим Лотарієвим замахам, і він ладен був уже святкувати цю преславну перемогу.

Сервантес, с. 222.

да́ти об́лизня (кому)

Приємно, аж лоскітно, вислухувати їхні [кавалерів] оспівчення, бачити їхні кислі фізіономії, коли **даси** їм **облизня**.

Стіль, с. 237.

ВІДОМО

УЖИТО ДЛЯ ПОЯСНЕННЯ ЯКОЇСЬ ПРИЧИНИ, НАСЛІДКУ

не секрет

[Трістан (до Теодоро):]

Ще учора, **не секрет**,
в вас була Марчелла пташка,
а тепер уже комашка.

Лопе де Вега, с. 230.

не мені ка́зати й не тобі слухати

Хоч я в тебе одіта і обута, та **не мені казати й не тобі слухати**, яка мені од тебе шана в постелі, що я вже й забула, коли ми вдвох спали.

Боккаччо, с. 571.

ЩО-НЕБУДЬ ДАВНО ВСІМ ВІДОМЕ

старá пісня

Стара пісня [, префекте], не вперше чуємо... Я через те і в комуністи пішов...

Стіль, с. 120.

та са́ма пісня

[Гомін у юрбі:]

Два шахраї... Один то грець...

Край трону дурень... І мудрець...

Та сама пісня... знана всім...

Той шепче щось... А той за ним...

Гете, с. 222.

ВІДПЛИСТИ

ВИРУШИТИ В ПЛАВАННЯ

удáрити у вéсла

Побачивши Зораїда, що всі втікачі вже в фелюку посідали і от-от у *весла вдарять*, а батько її та інші маври пов'язані лежать, почала казати потурнакові, щоб я тих маврів велів розв'язати, а батька її на волю пус- тив...

Сервантес, с. 268.

сі́сти на вéсла

В п'ятницю, тобто другого дня по моїй розмові з Зораїдою, як тільки вчороріло, потурнак закинув якоря в затоці якраз проти того місця, де жила прекрасна мавританка. Християни, що мали *сісти на весла*, попри- чаювались хто де поблизу того будинку.

Сервантес, с. 267.

ВІДПОВІДНІСТЬ

ЗВЕСТИСЯ ДО ТОГО САМОГО

бу на бу, му на му

Отож, люб'язні мої дами, так і живіть, – оддавайте всякому віть за віть, а не можете тепер, то оддайте в четвер, от воно й вийде – **бу на бу, му на му**, як гукнеш, так і одгукнеться.

Боккаччо, с. 572.

виходити на одно́ (одне́)

– Друже Санчо, – зауважив Дон Кіхот, – як є добра сума, а в тій сумі добра сума, то воно **на одно виходить**.

Сервантес, с. 369.

[Люцифер:]

Дуб віковий і муха-одноденка,
Живе, радіє, любить і вмирає,
Звершивши труд свій, здійснивши
бажання.

Не час біжить – міняємося ми.

Чи вік, чи день, все **на одно виходить**.

Мадач, с. 36.

Якщо Олександр Великий розрубав Гордіїв вузол, мовлячи: «Розрубав чи розв'язав – **на одне виходить!**», і се не завадило йому стати всевладним паном над усією Азією, то так само і я, щоб одчарувати Дульсінею, сам одшмагаю Санча проти його волі...

Сервантес, с. 610.

віть за віть

– І я, – каже [купець], – так само чиню, бо хоч вір жінці, хоч ні, вона там однаково у гречку вскочить, то нехай уже буде в нас так за так і **віть за віть**: як, мовляли, гукаш, так і одгукнеться.

Боккаччо, с. 347.

так за так

Тим, що я його [Спінеллочча] все-таки люблю, не хочу я іншої помсти, як йому **так за так** заплатити: він із мою жінкою жартував, а я хочу пожартувати з тобою.

Боккаччо, с. 719.

що хрін із редькою, що редька з хріном

Отож я й думаю, що коли всі дуеньї, хоч якого шталту і штибу, причепи і нахаби, то що вже казати про горопашних, як отся грахвиня Трихвоста, чи нехай Трихвалда, бо воно **що хрін із редькою, що редька з хріном**, все на одно виходить.

Сервантес, с. 510.

як гукаєш / гукнеш, так і одгукнеться

Отож, люб'язні мої дами, так і живіть, — оддавайте всякому віть за віть, а не можете тепер, то оддайте в четвер, от воно й вийде — бу на бу, му на му, **як гукнеш, так і одгукнеться**.

Боккаччо, с. 572.

... хоч вір жінці, хоч ні, вона там однаково у гречку вскочить, то нехай уже буде в нас так за так і **віть за віть: як, мовляли, гукаєш, так і одгукнеться**.

Боккаччо, с. 347.

ВІДРАЗУ

У ТОЙ САМИЙ ЧАС, У МОМЕНТ МОВЛЕННЯ, НЕГАЙНО

без угайки

Сподіваючись, що їй удасться залагодити сю справу, може, й по-инакшому, ніж вона спершу подумала, мати знову попрохала сина щиро відкрити їй свою схотінку, обіцяючи влаштувати **без угайки** все згідно з його бажанням.

Боккаччо, с. 340.

за одним присідом

Санчо зняв із осла свою здобич, і, розташувавшись на зеленій траві, наші зголоджені шукачі пригод одбули **за одним присідом** сніданок, обід, полуденок і вечерю...

Сервантес, с. 108.

з маху

...ми [мандровані рицарі]... ворогів знаємо не мальованих, як тамті, а таки натуральних, живих, і нападаємо на них при першій-ліпшій нагоді, і вдаряємо **з маху**...

Сервантес, с. 364.

Одняв він дубину в одного з драбуг

І вклав трьох напасників **з маху**,

А решта втекла зі страху.

Шиллер, с. 147.

однім за́махом

Іди ж тепер [, батьку], поплач із жінками і вбий із лютості своєї **одним замахом** його [Гвіскарда] й мене, як уже тобі здається, що ми тої кари заслужили!

Боккаччо, с. 248.

— От бачиш, — каже Каландріно, — а ти мені зразу не вірив, як я тобі сказав.

Я, брате мій, такий: на котру гляну, то вже й моя. Хто б іще зумів **одним замахом** таку кралю прилюбити?

Боккаччо, с. 766.

однім ма́хом

Дон Кіхот так кресонував мечем, що **одним махом** одтяв од того дрючка дві третини, але тим цурпалком, що йому в руках залишився, носій луснув рицаря по плечу, якого щит не міг захистити од грубої мужицької сили, і бідний Дон Кіхот грюпнувся з коня, як непришнний.

Сервантес, с. 328.

тої ж міті

Тогді велів [король] дати графові одяг і зброю, слуги й коні — все, що годиться мати такому іменитому чоловікові; сей наказ був виконаний **тої ж миті**.

Боккаччо, с. 346.

у два ма́хи

Той гвалт усіх нас дуже налякав і занепокоїв; потурнак, збагнувши, чим таке діло нам загрожує, вирішив зацитькати старого, поки по всьому дому пополюх не пішов, і **в два махи** кинувся до Хаджі-Мурата, а за ним іще дехто з наших.

Сервантес, с. 268.

у ту ж мить

[Командор:]

...забувається **в ту ж мить**

те, що ним оволодіть

можна без труда тяжкого.

Лопе де Вега, с. 78.

ВІДСТОЮВАТИ

*ДОТРИМУЮЧИСЬ ПЕВНИХ ПОГЛЯДІВ, ДУМОК, УПЕРТО ВІД-
СТОЮВАТИ / ВІДСТОЯТИ ЇХ*

наполягати на своєму

Пані, слухаючи мужа, плакала й казала, що не бажає од нього такої милости, та хоть як вона одмагалась, Джільберто твердо **наполягав на своєму**.

Боккаччо, с. 813.

поставити на своєму

А коли я й завів був ото суперечку про платню, то не сам од себе, а з жінчиного призводу, бо вона в мене така – як убгає щось у голову, то поти буде товкмачить, поки **на своєму не поставить**...

Сервантес, с. 370.

правити своє

Одні казали, що то Ламберти [найшляхетніший рід], другі – Уберти, одне слово – кожен **своє правив**, як хто розумів.

Боккаччо, с. 592.

Словами можна без кінця сперечатися: ти **своє правитимеш**, я своє, а пуття з того не буде ніякого.

Боккаччо, с. 349.

провадити своє

Упливло небагато часу, і майже всі неаполітанці, в тому числі сама Кателла, гадали, що він і справді любить уже ту, іншу; Річхардо ж так уперто **своє провадив**, що скоро вже ніхто в тому не сумнівався.

Боккаччо, с. 195.

Навіщо ж ото так уперто **своє провадити**, противно до того, що всі люди кажуть?

Боккаччо, с. 349.

стояти на своєму

Тоді пані сказала все по щирості Жанетті, та вона ще твердійше **на своєму стояла**.

Боккаччо, с. 342.

[Анаксагор (до Фалеса):]

То **на своєму** ти **стоїш** несхибно;

Яких тобі ще доказів потрібно?

Гете, с. 339.

Але Шарль, всупереч звичаєві, **стояв на своєму**, бо був пересвідчений, що ця розвага вийде їй [Еммі] на користь.

Флобер, с. 203.

ЗАХИЩАТИ / ЗАХИСТИТИ ВСІМА СИЛАМИ ЩО-НЕБУДЬ

стояти / стáти горюю (за що)

[Лавренсія:]

Гей, сюди, жінки, дівчата!

Як одна, усі **горою**

станьмо всі за нашу честь!

Лопе де Вега, с. 116.

Слухайте, Леруа, мене переконувати нічого. Але є такі люди, що за мир **стоять горою**, а комуністів не люблять.

Стіль, с. 381.

ВІДСУТНІЙ

ЩО-НЕБУДЬ АБСОЛЮТНО ВІДСУТНЄ

було ані слідно (чого)

Там [у маєтку] вона [пані] раптово занедужала: такі обняли її млості, що жадної ознаки життя **ані слідно було**. Покликали лікаря – мертва, каже.

Боккаччо, с. 805.

не бу́ло ані́ слі́ду (*чого*)

Як на те, вітру *не було ані сліду*, і туди позліталася сила-силенна мух та гедзів: вони сідали їй на порепане тіло і тнули, мов гострими голками шпигали...

Боккаччо, с. 712.

ЯКОГО НЕМАЄ

ані́ слі́ду (*чого*)

Обшукали всі дороги, обшугали всі ліси, обникали всі закамарки і аж на третій день таки знайшли своєсумку Леандру в горах-нетрях, у печері: була вона в самій сорочці, а грошей чималих і клейнодів дорогих, що з дому була взяла, ніде *ані сліду*.

Сервантес, с. 324.

ВІДЧАЙ

ПОЧУТТЯ ДУШЕВНОГО БОЛЮ, БЕЗВИХІДНОСТІ

бідна голóвонько

Почувши сєє [що приїхав Ламбертуччо], мадонна Ізабетта так і похолола на місці: що тут діяти, *бідна головонько*?

Боккаччо, с. 639.

бідна моя голі́вонько (голі́вонька, голóвонько, голóвонька)

Ступивши на поріг кухні, жінка заголосила:

— Ой, Маріє, Маріє! Що тут твориться?! Як його і в світі жити? *Бідна моя голі́вонька.*

Стіль, с. 12.

— Ох, яка ж нещаслива наша жіноча доля, ох, за віщо ж ми любимо наших недостойних чоловіків! *Бідна ж моя голі́вонько!*

Боккаччо, с. 405.

...а я — *бідна моя головонька!* — жонатий, а до того ще й неписьменний, ні аз, ні буки не втну...

Сервантес, с. 159.

Бідна ж моя головонько! Добре знаю – се так само певно, як те, що люди родяться, аби помирати, – начитався він [Дон Кіхот] отих проклятих книжок, от вони й засліпили йому розум.

Сервантес, с. 41.

Довго вона [вдова] так бідкалась, потім стала шукати способу, як би додолу злізти; нічого не придумавши, знов почала рюмати і думала собі слушно та невесело: «**Бідна моя головонько**, що скажуть брати мої, родичі й сусіди, всі флорентинці, коли дізнаються, що мене тут голою застали?»

Боккаччо, с. 707.

голівонько моя безталанна

Коли вже те світло буде, щоб я тебе виганьбила як слід, собако ти шолудивий, лайдаку проклятий! Ох, **голівонько ж моя безталанна!** Кого я так довго й так вірно любила?

Боккаччо, с. 405.

па́губа на мою́ го́лову

[Адам:]

Запрагло серце гіркоти. Полин

Мені в вино, жало в червоні губи,

І пагуба на голову мою!

Мадач, с. 80.

ой лішенько

Як почувла те жінка, то наче хто її по голові вдарив.

– **Ой лишенько!** – скрикнула вона. – Що ви кажете, отче велебний, я ж думала, що ви свята людина. Чи подоба ж святому такії речі до жінки обертати, як вона у його ради питає?

Боккаччо, с. 424.

– **Ой лишенько!** – сплеснула руками небога. – Щоб я так жива була, се вже дядько мій ізнов у мандровані лицарі хоче!

Сервантес, с. 342.

ой лішенько моє́

Тимчасом настигла і служниця, – вбігла в ту башту, сплеснула руками й заголосила: – **Ой лишенько моє!** Де ви, панійко моя люба?

Боккаччо, с. 715.

па́дку мій (мій па́дку)

[Фрондосо:]

Ні, її [Пасквалу] не залякати!

[Суддя:]

Чом спинився? Дужче, кате!

[Пасквала:]

Ай, **мій падку!**

Лопе де Вега, с. 142.

Гляне Санчо – тут Сірій тікає, а там пан простягся: куди ж його, **падку мій**, вдаритися перше?

Сервантес, с. 387.

ВІДЧУВАТИ

УГАДУВАТИ / УГАДАТИ ЧУТТЯМ

відчува́ти (чу́ти) нутро́м (кого, що)

[юрба:]

А підозрілі? Кожен підозрілий

Це, безперечно, ворог, бо народ

Нутром їх **відчуває** непохибно.

Мадач, с. 130.

– Кому ви кажете! – запишався Санчо. – Не гадайте собі, що я не знаюся гаразд на винах. Повірите, пане джуро, я од природи всяке вино **нутром чую**: тільки нюхну разок і тут же вам усе розкажу й розмажу: і відки воно, і якого сорту...

Сервантес, с. 396 – 397.

душá чу́є (що)

Уже в мені й ревності стали потроху ворухитись – не те, щоб я обавлявся якої несподіваної зради від моєї вірної і щирої Люсінди, а **чула**, мабуть, **душа**, що готувала їй лиха доля...

Сервантес, с. 142.

Отож не жалійте, що послухаетесь моєї поради, сідайте на коня, якщо здужаєте, а ні, то я підсаджу, та й їдьмо звідси, бо **чує** моя **душа**, що зараз нам більше ноги потрібні, як руки.

Сервантес, с. 132.

сérцем чўти / почўти (*що, кого*)

Як побачили вони [внуки] за столом графа, обсіли його кругом і лашились до його, ніби якась недовідома сила їх на те штовхала, ніби **почули** вони **серцем**, що то їхній дід.

Боккаччо, с. 343.

[Адам:]

Нащо відіпхнув я

Від себе боже провидіння? **Серцем**

Його я **чув**, але не шанував,

Умом жадав його, але даремно!

Мадач, с. 32.

[Турбота:]

В полі, в морі, завше, всюди

Серцем чують мене люди,

Не шукаючи, знайдуть,

Улещаячи, кленуть.

Гете, с. 481.

ВІРИТИ

СПРИЙМАТИ / СПРИЙНЯТИ СЕРЙОЗНО

брáти (узýти) за щíру прáвду (*що*)

Один лише Санчо Панса **брав за щиру правду** все те, що його пан торочив, хоч і знав його з самого мальства, хто він такий і що.

Сервантес, с. 74.

Правда, дехто вважає, що ти надто вже великий легковір, коли **взяв за щиру правду** оте губернаторство над островом, що тобі пропонує присутній тут пан Дон Кіхот.

Сервантес, с. 353.

давáти/дáти [пóвну] віру (*чому*)

І багато ще такого казав він [святий муж] про його [Чаппеллетто-ву] праведність та непорочність і речами своїми, яким тамтешні краєне

давали повну віру, так утовкмачив їм у голову побожні помисли, що, як скінчилася одправа, всі натовпом посунули цілувати ноги й руки покійникові і розідрали на канцур'є одежу на йому...

Боккаччо, с. 241.

...і в навісній голові його [Дон Кіхота] заманячили постаті Балдуїна, якого поранив і залишив у горах Карло Малий, та маркіза Мантуанського: історія znana дітям, відома юнакам і люба старим людям, що **дають** їй **віру**, хоч у ній стільки правди, як у Магометових чудесах.

Сервантес, с. 40.

Поки Анікіно говорив, пані дивилась на його пильно. Вона **дала повну віру** його словам, і в її душі такий зустрічний племін загорівся, що вона теж зітхнула не раз та й не два...

Боккаччо, с. 644.

діймати (доймати) віри (чому)

Через те деякі люде **діймають** снам такої самої **віри**, як і отому, що вони уявки бачуть, і радіють із своїх снів, чи сумують, залежно од того, чи добре чи лихе їм наснитися.

Боккаччо, с. 485.

[Мефістофель (до Учня):]

Словами спорять всі на теми,

Словами творять всі системи,

Словам тим **віри** всі **діймають**,

Із слова букв не викидають.

Гете, с. 78.

Тут почала вона [дама] розпитувати в нього про всіх родичів, називаючи їхні імена. Андреуччо відповідав їй і все більше **доймав віри** тим вигадкам, яким би мусів не вірити анітрохи.

Боккаччо, с. 298.

пойняти віри (чому)

І якби оці сітки, що займають невеликий, бачиться, простір, оповили були весь земний круг, я став би шукати нових світів, аби обійти їх не ушкодивши; щоб же ви більшої **пойняли віри** отсій моїй гіперболі, знайте, що се вам обіцяє не хто інший, як сам Дон Кіхот з Ламанчі...

Сервантес, с. 601.

МАТИ ДОВІР'Я

вірити своїм очам

Не вірю я чужим речам,
А *вірю я своїм очам*.
Дозвольте, синьйори, самому
розглянутися
На всі ті міста – у натурі, без глянцю.
Родарі, с. 47.

діймати віри (*кому*)

Хто міг би думать, що в мої обійми
Схоплю я ту розкішну,
Ту недосяжну мрію?
Як я скажу – хто *віри* мені *дійме*,
Що я ту вроду пишну
Вже цілувати смію?
Боккаччо, с. 744.

діймати правди (*кому*)

...вони [ченці] там уже володарі й господарі і роздають помершим
душам кому кращі, кому гірші місця, залежно од того, хто їм скільки гро-
шей одписав; отак вони й сами себе дурять, як узагалі в щось вірять, і
тих, хто їм *правди діймає*.

Боккаччо, с. 464 – 465.

додержати віри (*кому*)

[Крессіда (*до Троїла*):]
Ох, ми дурненькі!
Сама призналась, зрадила себе –
Хто ж нам тепер і як *додержить віри*?
Шекспір, с. 381.

покладати надію (*на кого, на що*)

[Теодоро:]
А як Марчелла? Це ж для неї зрада...
Жінки на нас *надій покладають*,

а ми... Та ні, з них кожна зміні рада...

Лопе де Вега, с. 221.

Поки троє братів жили отак широко та все боргували, як готових грошей не ставало, на Англію твердо **надію покладавши**, аж тут неждано-негадано завелась у тій Англії усобиця між королем та його сином, і ввесь острів надвоє розколовся – той за одного руку тягне, а той за другого...

Боккаччо, с. 285.

признати рацію (кому)

– А такі [докази], – одповів Скальца, – що не тільки ти, а й сам суперечник мій змушений буде **признати** мені **рацію**.

Боккаччо, с. 593.

ВЛУЧНО

ЧІТКО РОЗКРИВАТИ, ВІДБИВАТИ СУТЬ ЧОГО-НЕБУДЬ

вліпнати в саме око

[Нестор:] (убік)

Оце воно! **Вліпив у саме око!**

[Діомед:] (убік)

А цей мовчить, впивається хвалою.

Шекспір, с. 370.

як в (ув) око вліпнати

От і зараз крутиться в мене на умі їх [приповідок] четвірко, що скажу, як до кошика грушки зложу, і таки не змилю, а **як в око вліплю...**

Сервантес, с. 532.

– Хоть і заложуся, – сказав Санчо, – що як не назвали його тими знаменитими кінськими найменнями, то не звуть же, мабуть, і Росинантом, як у мого пана: ото вже назвав, **як ув око вліпив!**

Сервантес, с. 519.

як до кошика грушкі зложу зі сл. с к а з а т и

От і зараз крутиться в мене на умі їх [приповідок] четвірко, що скажу, **як до кошика грушки зложу**, і таки не змилю, а як в око вліплю; тільки, мати, не говоритиму, бо хто мовчить, той двох пересанчить.

Сервантес, с. 532.

ВОЛОДІТИ / ЗАВОЛОДІТИ

МАТИ ЩО-НЕБУДЬ У СВОЇЙ ВЛАСНОСТІ

прибрати до рук (*що*)

А з другого боку, американцям треба буде не більше двох-трьох років, щоб **прибрати до рук** усе наше господарство під тим приводом, що тільки вони зуміють захистити нас від комуністів.

Стіль, с. 251.

ПІДПОРЯДКУВАВШИ СВОЇЙ ВОЛІ, РОЗПОРЯДЖАТИСЯ / РОЗПОРЯДИТИСЯ КИМ-, ЧИМ-НЕБУДЬ

тримати за віжки (*що*)

Там Правда, що її святою називали,
Та мало знали, більше уникали,
Моє життя рвучке **тримала за віжки**...
Шиллер, с. 106.

узяти сілу (*над ким*)

Та вже чи так, чи инак, а ліпота твоя чудовна таку **взяла** надо мною **силу**, що мушу жадати любови твоєї.
Боккаччо, с. 424.

ВОРОГУВАТИ

ВИКЛИКАТИ ВОРОЖНЕЧУ, ЧВАРИ

пійти на розбрат, *перен. (між чим)*

Коли отак між пустельниковим дияволом і дівчининим пеклом **пійшло на розбрат** через надмірну жадобу з одного боку і недостатню спромогу з другого, сталося, що в Капсі вибухла пожежа, і батько Алібек згорів у своєму домі з дітьми і всією родиною...

Боккаччо, с. 442.

сіяти ворожнечу (*серед кого*)

– Прошу вас не зачіпати політичних справ у класах, – попередив Шевро. – Я прекрасно знаю, що є люди, які **сіють ворожнечу** навіть серед дітей...

Стіль, с. 313.

ВОЮВАТИ

БИТИСЯ ЗІ ЗБРОЄЮ В РУКАХ

вой воювати

Хоч які ви страшні **вої воюєте**, хоч яких ворогів побиваєте, а ніхто ж то не бачить і не знає, так воно все і зостанеться, мовчанням замуроване, всупереч тому, чого ваша милість хотіла і чого заслужила.

Сервантес, с. 120.

...глянь, друже мій Санчо, що там попереду бовваніє: то тридцять, якщо не більше, потворних велетнів, що з ними я наважився **вой воювати** і всіх до ноги перебити.

Сервантес, с. 51.

ПОЧИНАТИ / ПОЧАТИ ПРОТИ КОГО-НЕБУДЬ ВІЙНУ

знести мечі (*за кого, проти кого*)

[Цісар (*до Фауста*):]

Проте прошу вас, в цю врочисту мить

Охочі руки від мечів прийміть;

Шануйте час, коли тут тисячі

Знесуть за нас чи проти нас **мечі**.

Гете, с. 441.

зняти зброю (*на кого*)

[Баррільдо:]

На пана **зброю** має **знять** село?

[Естеван:]

Король наш пан, та ще господь на небі,

а не тиран, що людям творить зло.

Лопе де Вега, с. 111.

іті / піті війно́ю (на кого)

[Єва:]

Та, виріши надмірно, тая сила

Іде на матір смертною **війною**...

Якщо заради слави голосної

Твій батько зрадить рідний край

священний, –

Я проклену його. Молімся, сину.

Мадач, с. 54.

Вони [гості] прощають вам [, місячани], що ви **пішли війною** на гостинного Ягагу, який уклав мир з синьосіяною Вахою, володаркою небесних просторів...

Єлін Пелін, с. 166.

підня́ти мечá

[Паріс (до Приама):]

Нема ж такого нищого між нами,

Щоб так спідлів, щоб не **підняв меча**,

Боронячи Єлену, і немає

Шляхетного такого, щоб гадав,

Що за Єлену вмерти непристойно.

Шекспір, с. 363.

узя́тися за збро́ю

[Мефістофель (до Фауста):]

Усяке тут [у царстві] **за зброю узялося**,

Бо жить – бороться...

Так воно і йшлося.

Гете, с. 433.

ВРАЗИТИ

ЗАВДАТИ ДУШЕВНОГО БОЛЮ, ЖАЛЮ

мов ножа́ в се́рце да́ти (кому)

Як почув те ревнивець, то **мов** хто йому **ножа в серце дав**; аби не кортіло йому вивідати геть чисто все, то кинув би сповідь та й пійшов.

Боккаччо, с. 635.

ніби обухом по голові вдáрити (кого)

Емма аж знітилась, **ніби** її **вдарив** хто **обухом по голові**. А Лере ходив од вікна до столу й назад та все примовляв...

Флобер, с. 272.

*СПРАВЛЯЮЧИ ГЛИБОКЕ ВРАЖЕННЯ, НАДОВГО
ЗАПАМ'ЯТОВУВАТИСЯ / ЗАПАМ'ЯТАТИСЯ*

запа́сти в ду́шу (кому, чію)

І так сії слова **запали в душу** французькому королеві, що, не бачивши маркізи зроду в вічі, загорівся він як стій до неї жагою і задумав, у похід рушаючи, ладуватися на корабель не де, а тільки в Генуї...

Боккаччо, с. 251.

Марив я в дитинстві про чудні краї,
Змалку **в** мою **душу** казка та **запала**
Про пишноти Сходу, про Сарданапала...

Верлен, с. 27.

звору́шувати до слі́з (кого)

Ти дуже побожний як і вірний твій друг Рене Даліз
Пишнота церковна **зворушує** вас **до слі́з**
О дев'ятій як газ зблакитніє
з дорміторію до каплиці
Викрадемося було та й ну цілу ніч
молиться

Аполлінер, с. 317.

Джерела

- Аполлінер** – Аполлінер Гійом / Лукаш М. О. Від Боккаччо до Аполлінера: Переклади. – К., 1990. – С. 300 – 316.
- Боккаччо** – Боккаччо Джованні. Декамерон / Пер. з італ. М. Лукаш. – К., 2006. – 896 с.

- Верлен** – Верлен Поль. Лірика / Пер. з франц. М. Рильський, М. Лукаш, Г. Кочур. – К., 1968. – 174 с.
- Гете** – Гете Йоганн-Вольфганг. Фауст: Трагедія / Пер. з нім. М. Лукаш. – К., 1981. – 540 с.
- Гюго** – Гюго Віктор / Лукаш М. О. Від Боккаччо до Аполліне-ра: Переклади. – К., 1990. – С. 193 – 203.
- Гріммельс-гаузен** – Гріммельсгаузен Ганс Якоб Крістоффель фон. Приго-ди Простака Простаковича [Уривки] / Пер. з нім. М. Лу-каш // Україна. – 1988. – № 50. – С. 16 – 17.
- Єлін Пелін** – Єлін Пелін. Ян Бібіян: Повість-казка / Пер. з болг. М. Лукаш. – К., 1961. – 195 с.
- Лопе де Вега** – Вега Карпіо Лопе Фелікс де. Овеча криниця. Собака на сіні / Пер. з ісп. М. Лукаш. – К., 1962. – 359 с.
- Мадач** – Мадач Імре. Трагедія людини: Драматична поема / Пер. з угор. М. Лукаш. – К., 1967. – 252 с.
- Родарі** – Родарі Джанні. У небі і на землі / Пер. з італ. М. Лукаш та Г. Кочур. – К., 1966. – 80 с.
- Сервантес** – Сервантес Сааведра Мігель де. Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі / Пер. з ісп. М. Лукаш, А. Перепа-дя. – К., 1995. – 703 с.
- Стіль** – Стіль Андре. Перший удар / Пер. з франц. М. Лукаш. – К., 1953. – 412 с.
- Флобер** – Флобер Гюстав. Мадам Боварі. Побут провінції / Пер. з франц. М. Лукаш. – К., 1961. – 237 с.
- Шекспір** – Шекспір Вільям. Троїл і Крессіда: Драма / Пер. з англ. М. Лукаш // Шекспір Вільям. Твори: В 6-ти т. – Т. 4. – К., 1986. – С. 331 – 435.

Паспортизація запозичень у словнику іншомовних слів староукраїнської мови (на матеріалі північноукраїнських пам'яток XVI–XVII ст.)

У пропонованому словнику матеріал добирається з текстів різних стилів XVI–XVII ст., писаних на північноукраїнській території та в яких виразно виявлені поліські лінгвальні риси. Найбільше пам'яток аналізованого періоду належить до ділового стилю (акти городських, підкоморських та земських урядів із Володимира-Волинського, Луцька, Житомира, Овруча, Києва, Кременця, Вижви, грамоти, універсали як державного рівня, так і приватні). У невеликій кількості наявні тексти інших стилів – художня, полемічна, конфесійна література. За географічним принципом залучаємо до джерельної бази «Ключ царства небесного» Г. Смотрицького, Пересопницьке Євангеліє, вірші Андрія Римші, «Духовний заповіт» В. Загоровського, твори Іпатія Потія та ін.

У попередніх працях¹ детально описано концепцію пропонованого словника та критерії виділення й методологію дослідження запозичених слів, тому тут коротко пояснимо принципи побудови словника². Складниками словникової статті є:

1) реєстрове слово в початковій формі з усіма виявленими графічними варіантами;

2) вказівка на мову, з якої потрапило слово в українську (описувати запозичену лексику можна за історичним (з якої мови безпосередньо

¹ Титаренко В. Принципи укладання історичного словника запозиченої лексики (на матеріалі північноукраїнських пам'яток XVI–XVII ст.) // Лексикографічний бюлетень. – 2010. – Вип. 19. – С. 103–113. Титаренко В. Критерії виділення та методологічні аспекти дослідження запозичених слів (На матеріалі актових книг північноукраїнського ареалу) // Лексикографічний бюлетень. – 2011. – Вип. 20. – С. 180–192.

² Розробляючи принципи укладання словника, спиралися на засади історичних словників інших типів, зокрема «Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.», «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.», «Матеріали ...» Є. Тимченка, «Даўнія запазычанні беларускай мовы» А. Булики та ін.

потрапило слово до мови-реципієнта) та етимологічним (у якій мові слово утворилося) джерелами. У наших студіях описуємо за етимологічним джерелом, яке перебачає врахування мови-джерела запозичення та мов-посередниць, тому лексеми, що потрапили через посередництво польської мови з інших, відокремлюються від власне полонізмів, наявність польського, чеського тощо відповідника свідчить про можливий, але не єдиний шлях проникнення цих слів до української мови. Цілком може бути, що одне й те слово в різних пам'ятках з'являлося різними шляхами. Також уважаємо за потрібне подавати різні погляди на історію одного й того ж слова та, за потреби, додатково коментувати певні мовні явища, котрі відбувалися в процесі запозичення (наприклад, лексема змінила рід, зазнала зміни семантики тощо);

3) тлумачення лексичного значення реєстрового слова (ілюстративний матеріал наводиться для найбільш повного представлення лексичного значення, а також на всі виявлені графічні варіанти. Кожне значення лексеми ілюструється контекстом з пам'ятки. Цитати наводяться з текстів різних стилів, писаних на різній північноукраїнській території (Києва, Житомира, Луцька, Володимира тощо);

4) вказівки на місце написання пам'ятки, час, джерело;

5) додаткові коментарі і спеціальні позначки, якщо цього потребує лексема, зокрема, подаючи омоніми, фразеологізми тощо, користуємося спеціальними позначками, зокрема цифровими індексами, значком ◊ і т. ін.

На нашу думку, у працях, у яких аналізуються запозичення, обов'язково має міститися вказівка на джерело інформації (відповідні етимологічні чи іншого характеру джерела), оскільки, по-перше, це підтверджує походження іншомовних слів, по-друге, з етичного погляду часто дослідники не самі простежують історію іншомовного слова, а на підставі вже наявних студій етимологів, відповідно, має бути покликання, і по-третє, низка лексем в українському мовознавстві не має однозначного трактування, тому дослідник запозичень таким чином проілюструє, чиїх поглядів дотримується чи, можливо, проводив власні етимологічні розвідки. Тому й у цій публікації після мови донора зазначатимемо скорочено джерело, звідки взята інформація про історію запозиченої лексеми (наприклад, ЕСУМ, ЕSB, BEС та ін.).

Матеріали до словника

АНИМУШЬ (п. *animusz*, лат. *animus* [BES I, с. 12]) ‘запал’: *теды его милость панъ Каменъски(и) з выне(с)лы(м) якимъсь анимѹшемъ своимъ ѡведѹшиисе а и(з) слѣзгами и (с) челе(д)ю своею при(с)пособивъши се и намовивъши мене чоловика невинъного покоемъ права по(с)политого ѡбе(з)печоного... потрѣтилъ мене* (Житомир, 1635; АЖГУ, с. 184).

БОХОНЬ (п. *bochen*, свн. *vochenze / fochenze* [BES I, с. 63; ESB, с. 34]) ‘буханець’: *...а (р)жаного хлѣба два(д)цать и семъ бохоновъ... (сплатити податок – В. Т.)* (Луцьк, 1545; ЛМ, с. 178).

БРАМА¹, БРАНА (стп. *brata, brana*, стч. *brana* [ESB, 37–38]) 1) ‘великі ворота у фортецях, міських укріпленнях, баштах, брама’: *...то(т) тѣстамѣ(н)ть // кзва(л)то(в)нѣ ув Остро(г) и (в) браму мѣ(ст)цкую взяли...* (Житомир, 1590; АЖГУ, с. 60); *Григоре(и) Нѣ(в)мири(ц)ки(и), во(з)ны(и) и енера(л) воево(д)ства Кие(в)ско(г)[о]... да(л) и положиломъ по(з)вы зе(м)скіє кие(в)скіє на трибуна(л) при(ш)лы(и) Любе(л)ски(и)... у брамы за(м)ковое у ворота во(т)кну(л)...* (Житомир, 1605; ДМВН, с. 45). *ω(т) ты(х), што за (б)рамами с поро(ж)ними возами стояли, по шести гроше(и) лито(в)ски(х) брал* (Володимир, 1608; ТУ, с. 246); *на томъ мѣсте тепере заробили брану воротную и еще необмазаная* (Овруч, 1684; АрхЮЗР, 2/П; с. 36). 2) ‘тюрма’: *протестантесъ просили уряду о указанье вязеня таковымъ виновайцамъ тутъ в замку Луцкомъ, в браме, в турме здавна будучой* (Луцьк, 1644; АрхЮЗР 8/П, с. 601).

Зміна *н* → *м* відбулася в польській мові під впливом омонімічної лексеми *брама* ‘облямівка’ [ESB, с. 37–38]). У досліджуваних пам’ятках більш поширеною виявилася форма *брама*.

БРАМА² (стп. *brata*, нім. *brame, brāme* [BES I, с. 72]) ‘облямівка’: *Скрыню великую з шатами, в которой дей было: саянов оксамитных чотыри: оден чорного оксамиту рытого з трема брамами злогоглавовыми* (Володимир, 1573; АрхЮЗР 8/П, с. 245).

БРАШНО (цсл. *брашьно* [СлУм. 2, с. 68]) ‘їжа’: *да шѣ(д)ши в села, коупѣ(т) собѣ брашина* (Пересопниця, 1556–1561, ПЄ, с. 166).

БРЫНЬДЗА (стп. *bryndza*, рум. *Brînză* [BES I, с. 81]) ‘овечий сир’: *Ѹ Ѡмельяна Тѹръкина ѡвѣса мирокъ дви, ку(р) десѣтъ, ма(с)ла кго(р)нецъ, сыра, брынѣдзы кунѣвы дви взяли* (Житомир, 1635; АЖГУ, с. 161).

ВАНТУХЪ (п. *wantuch*, нім. *Wägentuch* [ЕСУМ I, с. 329], розглядається як результат видозміни форми *лантух* (п. *lantuch*) або як стягнена форма *Wägentuch* ‘полотно для воза’ [ЕСУМ I, с. 329]), ‘мішок, лантух: одиниця виміру хмелю’: ...у *Степани* *ω(т)* *ва(н)туха* *хмелю* по (д)вана(д)ца(т) *гроше(и)* *бєру(т)* (Кременець, 1545; ТУ, с. 70); *Маєть быти* *брано* *ω(т)* *ωбохъ* *рукъ*: ...*ω(т)* *ва(н)туха* *хмелю* – *гроше(и)* *двана(д)цать* (Луцьк, не пізніше 1569; ТУ, с. 140); ...*сѣпалили*, *меновите*: ...*такъ же* и *шѣпи(х)лє(р)*, *въ* *которы(м)* *было*... *хмелю* *ва(н)тухъ* – *золотыхъ* *двана(д)ца(т)*... (Луцьк, 1625; СР, с. 187).

ВАРУНОКЪ (стп. *warunk*, п. *warunek*, свн. *warunge* [ESB, с. 679–680] ‘умова’: ...и *пото(м)ки* або *кре(в)ные* *мои* не *маю(т)* *по(д)* *такими* (*ж*) *вару(н)ки* и *ωбова(з)ки* *вѣше(и)* *ωписаными* (Володимир, 1584; ТУ, с. 206); *То* *па(к)* *его* *м(л)*. *кѣзь* *Ружи(н)ски(и)* и *ма(л)жо(н)ка* *его* *м(л)*. *ωбоє* *спо(л)нє*, *пропо(м)нєвши* *доброво(л)ного* *запису* *свое(з)[о]* и (*в*)*си(х)* *ωбова(з)ко(в)* и *вару(н)ко(в)* *пра(в)ны(х)*, в *нє(м)* *ωписаны(х)*,... на *себе* *вси(х)* *по(д)даны(х)* з *моцы* *владзы* и *послушє(н)ства* *и(х)* *м(л)*. и з *о(в)* *сими* *пожи(т)ками* *ω(т)няли* и (*с*) *спокоино* *го* *де(р)жа(н)я* *мо(ц)но*, *кѣва(л)то(м)* *выбили* (Житомир, 1605; ДМВН, с. 27); ...*которую* *онъ* за *правомъ* и *конътрактомъ* *арєньдовнымъ* и *пєвнымъ* *варѣньками* до *посєсыи* *ω(д)* *зъма(р)лого* *небожъчика* *княжати* *его* *м(л)* *Короля* *Корецького* в *моць*, *де(р)жанє* и (*с*)*поко(и)ное* *ѣживанъє* *подана* *трыма(т)* (Житомир, 1635; АЖГУ, с. 141); ...для *того* *варунокъ* *вкладаю* на *нихъ* и на *то* *если* *далъ*, *яко* на *рєчь* *мою* *властную* (Луцьк, 1638; АрхЮЗР I/VI, с. 747).

ВОНТПИТИ, ВОНЪЛТИТИ (стп. *watpić* [ЕСУМ I, с. 424; ESB, с. 682–683]) ‘мати сумнів, сумніватися’: *Не вѣдати* *чи* *оу* *вѣрє* *во(н)тпите* *чи* *о* *Ба* *избавлє(н)є* *мало* *дбаєтє* *про* *што* на *прє(д)ки* *свои* *не* *памєтаєтє* (Остріг, 1587; Ключ, с. 8); *А* *поводовая* *сторона*, *рєа(с)* *сумуючи* *пє(р)шую* *протєстацию* *свою*... *рєпротєстуючи(с)*, *вцалє* *вси* *доводы*, *докумєнта*, *пробациє*, *добродє(и)ства* *правныє* *заховавши*, *абы* *инътєкгритати* *гєрунтовъ* *поводовое* *стороны*... *ничого* *не* *шкодили*, *ани* *правныє* *поступки* и *добродє(и)ства*, *сторонє* *поводово(и)* *служачиє*, *вон(т)пили*, *протєстовала(с)*... (Київ, 1643; ДМВН, с. 249); *А* *плєнипотєнтъ* *поводовое* *стороны*... *протєстова(л)сє*..., *жє* *такими* *позваная* *сторона* *зволочи(т)* *диляциями*, *абы* *инътєкгритати* *гєрунтовъ* *поводовое* *стороны*,... *не* *шкодили*, *ани* *правныє* *поступки* и *добродє(и)ства* ...*вонътлили* (Київ, 1643; ДМВН, с. 265).

ГА(Л)ЖБАНТЬ (п. *halsbant*, нім. *Halsband* [Brükner, с. 168]) ‘деталь спорядження воїна’: *А меновите взяла пани Вина(р)ская потае(м)не за вла(с)ною намовою и ро(с)каза(н)е(м) ма(л)жо(н)ка своего з го(с)поды моее Слободисъцъ // зо тою мо(с)ко(в)кою Оленою ря(д) серебряны(и) гуса(р)ски(и) зъ га(л)жба(н)томъ* (Житомир, 1590; АЖГУ, с. 71).

ДОБОШЬ, ДОБАШЬ (стп. *dobosz*, уг. *dobos* [ЕСУМ II, с. 98]) ‘військовий музикант: барабанщик; литаврист’: *...ю(ж) на зе(м)ли лежачого небо(з)чика вси спо(л)не з челя(д)ю своєю тыра(н)ско праве забияли, в оста(т)ку и стреля(т) до небо(з)чика его м(л). па(н) ро(т)мистръ коне(ч)не росказа(л), яко жъ в по(л) з ручъници южъ ба(р)зо ра(н)ного добошови свое(му) пре(с)трели(т) ро(с)каза(л)* (Житомир, 1650; ДМВН, с. 201); *На о(с)тато(к) южъ се са(м) доволи на(д) ни(м) тира(н)ско напа(ст)ви(в)ши, а видеци есче трохи живо(г)[о], добашови своему дъругому Самоелови его м(л). па(н) ро(т)ми(ст)ръ каза(л) коне(ч)не шию дотяти* (Житомир, 1650; ДМВН, с. 201).

ДУКАТЬ (стп. *dukat*, нвн. *dukat*, іт. *dukato*, лат. *discātus* ‘герцогство, князівство’ [BES I, с. 310]) ‘срібна, а потім золота монета, що була поширена в деяких європейських країнах, дукат’: *...личачи по три годы ро(к) о(д) року тую суму три тисечи и чотыриста ко(н) гроше(и) па(н)у Ивану Гапличу о(т)дамъ и заплачу и(н)ши(м), о(д)но тала(р)ми добрыми, которые иду(т) по золотому и по три гроши або че(р)лєными золотыми добрыми уго(р)скими, або монетою по(л)скою, або полугро(ш)ками и широкими гро(ш)ми монеты литвское, а не дукаты ани гро(ш)ми почво(р)ными, ани потро(и)ными, ани подво(и)ными... (Володимир, 1569; ВГ, с. 54); в других дво(х) важило сере(б)ра чотыри гри(в)ны, двана(д)ца(т) дукато(в), перлы великими осажованы, што сестра наша на ши(и) носовала* (Луцьк, 1560–61; ЛЗК, с. 494)

ДЯКЛО (лит. *diúokle, dokle* [Булика, с. 104]) ‘данина збіжжям’: *записую его мл(с)ти кнзю Роману Федорови(ч)у Са(н)кзушку... село Залє(с)ца з бояры и (з) и(х) имє(н)ями, слугами пу(т)ными, з лю(д)ми тяглыми и (з) и(х) землями всякими пови(н)ностями и роботами, и с платы грошовыми, и да(н)ми медовыми, и (з) дя(к)лы житными и овсяными, и (в)сяки(ми) иными пожи(т)ками, з ни(х) приходячими... (Камень, 1571; ВГ, с. 141).*

ЕКЗЕМПТЪ (стп. *egzempt*, лат. *exemptus* [ЛРС, с. 392]) ‘документ про звільнення від певних обов’язків’: *жа(д)ны(х) оборо(н), которые бы ко(л)векъ з выналя(з)ку лю(д)ского мо(г)ли быть вымы(с)леные не заживаючи хоробами по(с)лугую речи по(с)полито(и) и екъзе(м)пта-ми, не закладаючи се апеляцы(и) прозекууцые(и) не чинечи, ани и(ж) собе на помо(ц) не беручи и (з)гола жа(д)ны(х) оборонъ пра(в)ны(х) и неправныхъ не заживаючи* (Житомир, 1635; АЖГУ, с. 101).

ЗКГВАЛТИТИ (стп. *zgwalcіc* [ESB, с. 189]) ‘збезчестити’: *...помен Тныѣ нае(з)дѣники... протѣ(с)туючого в дому мнованы(м) напа(д)-иши, такъ самого (ж) яко и самую словы неу(ц)тивыми пофукали, полая(ли) // гонорови ихъ шляхе(т)ско(му) шкодачи(ми) и доткливы(ми), которо(и) в тоѣ(и) протѣ(с)тациѣ(и) для в(с)тыду и писати не може, в чи(м) до(м) тепере(и)ны(х) протѣстуючи(х) зкзва(л)тили и по(г)рабили* (Житомир, 1650; ДМВН, с. 204).

КАПИТУЛА (п. *kapitula*, лат. *capitulum* [BES I, с. 625]) ‘колегія духовних осіб при єпископській кафедрі’: *«Дѣя сегоднешнего звы(и)писаного вря(д)ни(к) капитулы головного костела луцкого светое Тро(и)цы хотечовски(и) Фро(и)цъ Ѡ(л)шевски(и) з многими помо(ч)никами своими, бояры хотечовскими, за росказа(н)емъ всеѣ капитулы, ... з ру(ч)ни(ц) на мене стреляти хотели»* (Володимир, 1587; ТУ, с. 213–214); *...и по капитулу его м(л) Киевскую до знесеня и (с)касова(н)я презы(с)ку... (Житомир, 1617; СР, с. 161); ...постанови(в)ише очеви(с)те велебньи в бозѣ ксе(н)-дзъ Ма(р)цинь И(з)дебски(и), по(д)зекани(и) катедры Луцкое, ... з ла(с)ки божое би(с)купа луцкого, по(д)ка(н)цлерого коро(н)ного, всеѣ капитулы викарьювъ катедры Луцкое уска(р)жа(л)...* (Луцьк, 1620; СР, с. 174); *А по ты(м) сторона поводова по(д)несла трети(и) позовъ по(д)комо(р)-ски(и) автѣ(н)ты(ч)ны(и), ѡ(д) себѣ по велебно(г)[o] в Бозѣ ѡ(т)ца Исаия Трохимовича, игумена монастыра свето(г)[o] Николы Пусты(н)но(г)-[o] кие(в)ско(г)[o], и капитулу того (ж) монастыра* (Київ, 1639; ККПС, с. 223).

КАРБАЧЪ, КГА(Р)БАЧ (стп. *karbacz*, тур. *kirbāç*, *kirpāç* [ЕСУМ II, с. 388]) ‘батіг, нагайка’: *Тимоша нелитостивѣ зби(л) и (з)рани(л), ... на лево(м) плечи две пре(н)кги ѡ(т) ка(р)бача* (Житомир, 1611; АЖГУ, с. 77); *...у Тимоша видѣлъ є(с)ми рану синюю, черѣ(з) плече кие(м)у ударѣно,*

ухо правое кривавое, на лево(и) стороне две пренъжки ѿ(т) кга(р)бача (Житомир, 1611; АЖГУ, с. 91).

КАФТАН, КАӨТАНЪ, КАПЪТАЪ (тур. *kaftan* [ЕСУМ II, с. 377]) ‘каптан’: У Матыса Счепановского[!] злуплено: ярма(к) сини(и), лю(н)-ски(и), коштовалъ копъ три, кафтан лиси(и), копъ две коштова(л) (Житомир, 1584; АЖМУ, с. 120); И в то(т), де(и), ча(с) за кзва(л)то(в)ным наеха(н)е(м) ихъ погинуло з дому его речеи домовы(х) немало, тое(ст) два каөтаны за(м)шовы(х), однорядо(к) сини(и) лю(н)ски(и) з инурами... (Луцьк, 1560–61; ЛЗК, с. 395); А потомъ каза(л) челя(д)никови своему на (и)ме Ха(р)кови, яко се ѿнь прозыва(л) Хворо(с)товичъ по-шляхо(ц)-ку, зняти з него капътанъ кра(с)ньи, нитьками перешиваны(и), ключем напъханы(и) ... (Луцьк, 1630; ПЖАК, с. 171).

КИТАЙКА (тат. *Kytai* [Булика, с. 155]) ‘шовкова або бавовняна тканина’: Устава туре(ц)кихъ товаровъ: ...ѿ(т) ке(и)сяка кита(и)ки бу(р)-ское [має бути ту(р)ское – В. М. Титаренко] – гроше(и) чотыри (Луцьк, не пізніше 1569; ТУ, с. 140); У Во(и)теха Рачи(н)ского злуплено деляю бу(р)-на(т)ную, фа(и)лю(н)дишевую, кита(и)кою по(д)шитую [!] (Житомир, 1584; АЖМУ, с. 119); ...на(и)не(р)ве(и) взяли деляю фалю(н)дьяшовую чи(р)воную, кита(и)кою зеленою по(д)шитую, купленую за два(д)ца(т) золоты(х) по(л)ски(х) (Житомир, 1605; ДМВН, с. 35–36).

КЛУНЯ, КЛОНЯ (лит. *klūonas* [ЕСУМ II, с. 467]) ‘клуня, стодола’: у клуни замокъ ѿ(т)бивши узять пашни молочоное, жита коло(д) не(т)-надъцать, пиеницы коло(д) десеть, овъса коло(д) не(т)на(д)цать (Житомир, 1590; АЖГУ, с. 54); [...съпалили, меновите]: ...Такъ тежъ и клоня зо вси(м) зъбожо(м) (Луцьк, 1625; СР, с. 187).

МЕРЗАЧКА, МЕРЗЯТКА (п. *mierzatka* [BES II, с. 179]) ‘огида, прикристь’ у фразеологізмі ‘бути у ворожих стосунках’: Я с ты(х) причи(н), не хотечи с пны Ора(н)скими у ме(р)зачъе бити, и проти(в)ку ни(х) стоя(ти), даломъ то(и) речи поко(и) и тые выписы ѿ(т) пна Ща(ст)-ного и пне(и) ма(т)ки мое(и), у суду земъского мне даны(х) (Володимир, 1569; ВГ, с. 46). Я с тыхъ причи(н), (не) хотечи с пны Ора(н)скими у ме(р)-зя(т)це бы(т) (Володимир, 1569; ВГ, с. 48). ССУМ ілюструє часте використання лексеми в XIV–XV ст. [ССУМ I, с. 586].

МОЖДЕРЬ (п. *moździerz*, *mozdierz*, ч. *moždieř*, свн. *morser*// *morsaer*(e), лат. *mortārium* [BES II, с. 215]) ‘гармата’: А то суть броньньи

речи замѣку Луцкого, которыи зложоны у склепѣ вѣжи Воротное: ... дѣлѣ велики(х) у хо(р)лѣбѣ, по(д)ле воротѣ, – двѣ; а трети(и) – мо(ж)е-де(р) старосвѣ(т)ски(и) (Луцьк, 1545; ЛМ, с. 145).

РАБАНИ (п. *rabīn*, девр. *rabbī* [Булика, с. 273]) ‘послідовники талмуда’: При то(м) жаловали на(м) жидове мѣста Лу(ц)кого обои(х) зборовѣ – караимове и рабанове – на кнѣзя Ма(т)вѣя Че(т)вѣ(р)те(н)ского ѿ погребѣща свои и ѿ ставѣ новозасытаны... (ЛЗ 1545; ЛМ, с. 171).

РУБИНЬ (стп. *rubin*, нім. *Rubin*, лат. *ruber* [Brückner, с. 466]) ‘рубин’: Дрѣвѣю, де(и) скри(н)ку мою з грошми и (з) рѣчи моими и жоны моеѣ взя(л), в которо(и), де(и), было... трети(и) пѣ(р)стѣнь с каменѣмъ рѣбиномѣ, коштова(л) золоты(х) чи(р)воны(х) деся(т) (Луцьк, 1582; ДБВ, с. 306); ...в которы(х) скры(н)ка(х) взяли напро(д) кле(и)ното(в) три: в о(д)но(м) было камени(и) рубино(в) чтыри... (Володимир, 1599; ТУ, с. 231); ...ѿ(т)би(в)ши комору взяли шкатулу, в которо(и) было... пѣ(р)сте(н)ко(в) два золоты(х): оди(н) и(з) рубиномѣ, коштова(л) по(л)ски(х) три(д)ца(т), а други(и) з диамѣ(н)то(м), коштова(л) золоты(х) по(л)ски(х) соро(к) (Житомир, 1611; АКЖГУ, с. 58).

РЫХВА (стп. *ryfa*, нім. *Reifen* [Brückner, с. 471]) ‘обід, шина’: Тоѣ(ст) меновите взяли и кѣва(л)том пограбили... вы(р)ванѣты, обручи, рыхвы, свѣ(р)дла, долота, по(д)ковы ко(н)ские, сво(р)ни тоѣ, все коштовало золо(т)/ых/ два по(л)ских (Житомир, 1611; АКЖГУ, с. 33–34).

СЛѢСАРЬ (нім. *Schlosser* [Булика, с. 301]) ‘слюсар’: К тому ѿсобливе мѣщанѣ володимѣ(р)скии жаловали на князя старосту володимѣ(р)ского, што жѣ некоторые мыслѣвцы и слѣсарѣ и инѣиѣ... ремѣсники, мѣшкаючи в мѣсте Володимѣ(р)скомѣ и дома свои маючи... тѣли, де(и), мѣ(ст)ское земли вживаючи, а за него, старосту, заложившиѣ, жадны(х) платовѣ и подачокѣ мѣ(ст)скихъ и по(д)во(д) давати и па(р)кану робити не хотятѣ (Луцьк, 1545; ЛМ, с. 170).

СЫГНЕТ, СЕКГНЕТЬ, СЫГНѢТ (п. *sygnet*, лат. *signetum* від *signit* [Brückner, с. 528]) ‘перстень-печатка’: Приѣха(в)ши до владѣ замѣку Лу(ц)кого его м(л) па(н) Я(н) Якубови(ч) Мо(н)то(н)т³, ѿповѣда(л) тѣмъ обычаемъ, што (ж), де(и), вчора(ш)него ча(с)у м(с)ца ию(н) два(д)ца(т) ѿсмого днѣя, в суботу, згинулъ в него сыгнѣ(т) золоты(и) по(д) гѣ(р)бомъ его топоро(м) лососѣ(м) (!) // и трѣма врубѣ, которого ѿ(т)искати

³ Треба читати «Монтовт».

немогъ (Луцьк, 1560–61; ЛЗК, с. 341); *И на то я, Га(н)на Миколаевна Ѡстиковича, доброво(л)не з мило(с)ти и (з) с(!)правое хути моеє ма(л)-же(н)ское<.> дала... ма(л)жо(н)кови моему нами(л)шому, се(с) мо(и) ли(ст), припечатавши его власны(м) секзнето(м) мои(м)* (Володимир, 1569; ВГ, с. 68); *Напервеи, [с] самого пна ротмистра при том збитю злуплено делию бурнатную, подиштую, коштовала талеровъ пятдесат, сыгнет з гербомъ, в нем было ѡсмъ черленыхъ золотыхъ, с которым ему хотеть татарин руку уяти* (Житомир, 1584; АКЖМУ, с. 119).

ТО(Л)МАЧЬ (тур. *tilmaç* [Булика, с. 322], через українську мову тюркізм проник у старопольську, у якій лексема зазнала фонетичної адаптації й набула форми *thumacz* [ESB, с. 635], звідки вторинно була запозичена в українську мову – ‘перекладач’: *На початку ро(з)данье за(м)ку Володимер(р)ского, водле попису реистра самого князя старостина, то есть: ...село Хобольтова, даль Ѡлехсаньдро, король, Костюшку, толмачу* (Луцьк, 1545; ЛМ, с. 182).

ОБЛОЧИ(С)ТЫ(И) (п. *obłoczysty* [BES II, с. 345]) ‘подібний до кольору хмари’: *Ѹ Ма(т)яшиа взяли доломанъ ѡблочи(с)ты(и) шипотѣховы, которы(и) коштоваль два(д)цать золоты(х)* (Житомир, 1635; АЖГУ, с. 168).

ОМЕ(Ш)КАТИ (п. *omieszkąć* [BES II, с. 410]) ‘гаяти, зволікати (час)’: *И ѡнь чини(л) перед нами справу, што жъ тѣли листы ѡ(с)дрѣскии скоро ѡ(т) Патєя до него принесены и ѡ(н), того часу ничего не ѡмєшикиваа, служебными замѣковыми в повѣтъ розо(с)ла(л), которому розосланью минуло бо(л)ши шысти недѣль* (Луцьк, 1545; ЛМ, с. 123).

ЧОТИРЬДЕСЯТ (п. *czterdzieście* [ESB, с. 101]) ‘сорок’: *Писа(н) у Пори(ц)ку<.> по(д) ле(т) бо(ж)его нароже(н)я тыс[еча] пѧ(т)со(т) чоты(р)дєсѧтого року* (Порицьк, 1571; ВГ, с. 17).

ШАФОВАТИ, ШАФОВАТИ (п. *szafować*, нім. *schaffen, Schaffer* [Brükner, с. 539]) ‘розпоряджатися, управляти’: *Которыи ѡни листы, ѡть на(с) принемѣши, три дни ку своєи воли и бачности ихъ мѣли и ими шафовали* (Луцьк, 1545; ЛМ, с. 119); *А(ч) бы подобно ещє лѣпше, коли бы тѣм не всѣ што не кождомѸ належить шафовали, толко с тѣ(м) што ѡрковъ сѣтаа дѣховно оуставила зако(н)но оутвердила* (Остріг, 1587; Ключ, с. 8); *здай ми личбоу изъ шафарьства твоего. бо ю(же) далѣи не боудєши шафовати* (Пересопниця, 1556–1561; ПС, с. 288); *...и всю ча(ст)*

имѣ(н)а моего у Бутѣтича(х) ..., и всю маѣ(т)но(ст) мою, што они яко опекунове маю(т) ты(м) та(к) шафовати и владнути, якъ на и(х) ста(н) приналежи(т) (Володимир, 1577; ВГ, с. 23). *Маѣ(т) уже и буде(т) мочи ма(л)жо(н)ка моя с пото(м)ки (своими) ... тоѣ маѣ(т)ности вси та(к) в рѣчи ... оною шафова(т), во(д)лу(г) уподоба(н)я обороча(т) до лѣ(т) и часу зупо(л)ного вы(и)стя в правѣ том...* (Житомир, 1605; ДМВН, с. 25); *...для того варунокъ вкладаю на нихъ и на то есми далъ, яко на речъ мою властную, котору мнѣ волно было шафовати и за отпущене греховъ моихъ и всехъ моихъ, церкви Божои и служителемъ ея, также нищимъ дати, даровати, фундовати* (Луцьк, 1638; АрхЮЗР 1/VI, с. 747).

Джерела

- АЖГУ** – Акти Житомирського гродського уряду: 1590 рік, 1635 рік / Підгот. до вид. В. М. Мойсієнко. – Житомир, 2004. – 256 с.
- АКЖГУ** – Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року / Підгот. до вид.: А. М. Матвієнко, В. М. Мойсієнко. – Житомир, 2002. – 392 с.
- АКЖМУ** – Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582–1588 рр.) / Підгот. до вид. М. К. Бойчук. – К.: Наукова думка, 1965. – 192 с.
- АрхЮЗР** – Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссией для разбора древних актов. – Ч. 1–8. – К., 1859–1914.
- Булика** – Булика А. М. Даўнія запазычанні беларускай мовы / А. М. Булика. – Мінск: Навука і тэхніка, 1972. – 384 с.
- ВГ** – Волинські грамоти XVI ст. / Упорядн. В. Задорожний, А. Матвієнко. – К.: Наукова думка, 1995. – 245 с.
- ДБВ** – Документи Брацлавського воєводства 1566–1606 років / Упорядники Микола Крикун, Олексій Піддубняк. – Львів, 2008. – 1220 с.
- ДМВН** – Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст.: Зб. док. / Підгот. до вид. В. В. Німчук, В. М. Русанівський та ін. – К.: Наукова думка, 1981. – 316 с.
- ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови: / За ред. О. С. Мельничука: В 7-ми т. – К., 1982 – 2012. – Т. 1–6.

- ККПС** – Книга Київського підкоморського суду (1584–1644) – К.: Наукова думка, 1991. – 344 с.
- Ключ** – Смотрицький Герасим. Ключ царства небесного / Підгот. до вид. В. М. Мойсієнко, В. В. Німчук. – Житомир, 2005. – 123 с.
- ЛЗК** – Луцька замкова книга 1560–1561 рр. / Підгот. до вид. В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук. – Луцьк, 2013. – 733 с.
- ЛМ** – Литовська метрика. Книга 561: Ревізії українських замків 1545 року / Підгот. В. Кравченко. – К., 2005. – 597 с.
- ЛРС** – Дворецкий И. Х. Латино-русский словарь. – М.: Русский язык, 1976. – 1096 с.
- ПС** – Пересопницьке Євангеліє 1556–1561. Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик / Підгот. І. П. Чепіга за участю Л. А. Гнатенко – К., 2001. – 669 с.
- ПЖАК** – Яковенко Н. М. Пародії і жарти в актових книгах Житомира та Луцька першої половини XVII ст. // Український археографічний щорічник. – Вип. 2. – К., 1993. – С. 161–176.
- Сл.УМ** – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. – Вип. 1–16. – Львів, 1994–2013.
- СР** – Селянський рух на Україні 1569–1647 рр. Збірник документів і матеріалів / Упорядники Г. В. Боряк та ін. – К.: Наукова думка, 1993. – 357 с.
- ССУМ** – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: У двох т. – К.: Наукова думка, 1977–1978.
- Тимченко** – Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. У двох книгах / Підг. до видання В. В. Німчук та Г. І. Лиса. – Київ-Нью-Йорк. – 2003.
- ТУ** – Торгівля на Україні, XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина / АН УРСР. Археограф. комісія та ін.; упор. В. М. Кравченко, Н. М. Яковенко. – К.: Наукова думка, 1990. – 408 с.
- УПРД** – Українське повсякдення ранньомодерної доби: збірник документів. Вип. 1: Волинь XVI ст. / Упор. В. В. Безпалько, М. Б. Висотін, І. О. Ворончук, М. М. Кучерук, Ю. І. Чубик. – К.: «Фенікс», 2014. – 776 с.

- Фасмер** – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4-х т. – М.: Прогресс, 1964 – 1987.
- BES** – Bańkowski A. Etymologiczny słownik języka polskiego / A. Bańkowski. – Warszawa, 2000. – Т.1–2.
- Brükner** – Brükner A. Słownik etymologiczny języka polskiego / A. Brükner. – Kraków: Wiedza Powczesna, 1957. – 806 s.
- BS** – Basaj M., Siatkowski J. Bogemizmy w języku polskim. Słownik. – Warszawa, 2006. – 502 s.
- ESB** – Boryś W. Słownik etymologiczny języka polskiego / Wiesław Boryś. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2005. – 863 s.

Valentyna Tytarenko

**VOCABULARY UNIT OF BORROWINGS IN THE DICTIONARY OF
FOREIGN WORDS IN OLD UKRAINIAN LANGUAGE
(on the material of north-Ukrainian monuments of the XVI–XVII centuries)**

The register of dictionary will make the foreign appealing vocabulary, which is available in the Northern Ukrainian monuments of the XVI–XVII centuries, inherited and non-inherited vocabulary in Ukrainian language. Borrowed words will be categorized according to etymological source; etymons from possible intermediary languages will also be provided. All illustrated lexical meanings will include illustrative material. If necessary, some words will be submitted to the broader comments, especially if the token has a different interpretation of etymologists, we refer to relevant literature in the vocabulary. The source of the database of the dictionary will be texts of different styles of the XVI–XVII centuries, which originate from the northern Ukrainian territories and clearly reveal the polissya's linguistic features.

Key words: borrowing, historical source of word, etymologic source of word, passportization, vocabulary unit.

РЕЦЕНЗІЇ

Лідія Гнатюк

РЕЦЕНЗІЯ

на *Український лексикон кінця XVIII – початку XXI ст.:
словник-індекс: у 3-х т. (К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017)*

Поява «Українського лексикону кінця XVIII – початку XXI ст.», три-томного словника-індекса із загальним обсягом близько 300 тисяч номінативних одиниць, – визначна подія в сучасній українській лексикографії, плід багаторічної сумлінної праці словників відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України. Ця праця інтегрує цінну мовознавчу інформацію – слова і фразеологізми з 18 авторитетних словників, переважно філологічних, зокрема тлумачних, правописних, перекладних, іншомовних слів, нових слів та значень, орфоепічного тощо (хоча є два енциклопедичних, які відіграли значну роль у розвитку української мови в XX ст.), що дозволяє дослідникові, проаналізувавши лише один чи кілька рядків у рецензованому словнику-індексі, виявити динаміку тієї чи тієї поданої в різних лексиконах мовної одиниці в часовому проміжку понад два століття з урахуванням просторових параметрів її вживання, представлених східноукраїнськими і західноукраїнськими правописними традиціями. П.Ю. Гриценко в передмові до «Українського лексикону кінця XVIII – початку XXI ст.» влучно зауважив, що «лексико-семантичний, структурний, історичний, статистичний, типологічний, функційний, ортологічний напрямки лінгвістичних студій – це аж ніяк не вичерпний перелік можливих сфер лінгвістичного пізнання, в яких інформація УЛ може виявитися корисною» (с. VII). Рецензована праця є потужним джерелом поглиблення і переосмислення лінгвістичних, історичних, культурологічних знань у різних аспектах.

Перед авторським колективом стояло дуже непросте завдання – обрати найрепрезентативніші словники кінця XVIII – початку XXI ст., які відіграли істотну роль у розвитку української літературної мови, зокрема у становленні її лексикону і норм слововживання. Кожне з лексико-

графічних джерел, реєстр якого ввійшов до зведеного рецензованого лексикону, було свого часу подією в українській лексикографії й визначало певною мірою вектор розвитку літературної мови: *Білецький-Носенко П.П. Словник української мови*. – К., 1966; *Голоскевич Г. Правотписний словник*. – Вид. 12. – Нью-Йорк – Париж – Сидней – Торонто – Львів, 1994; *Словарь української мови: В 4 т.* / За ред. Б.Д. Грінченка. – К., 1907 – 1909; *Желеховський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словар: В 2 т.* – Львів, 1886; *Нові слова та значення* / Укл. Л.В. Туровська, Л.М. Василькова. – К., 2008; *Орфоепічний словник української мови: У 2 т.* / Укл. М.М. Пещак, В.М. Русанівський, Н.М. Сологуб, В.В. Чумак, Г.М. Ярун. – К., 2001; *Орфографічний словник української мови* / Уклад. С.І. Головащук, Т.В. Зайцева, І.С. Назарова, М.М. Пещак, В.М. Русанівський. – К., 1975; *Орфографічний словник української мови* / Уклад. С.І. Головащук, М.М. Пещак, В.М. Русанівський, О.О. Тараненко. – К., 1994; *Український орфографічний словник* / Уклад. В.В. Чумак, І.В. Шевченко, Л.Л. Шевченко, Г.М. Ярун. – Вид. 9-е. – К., 2009; *Словник іношомовних слів* / За ред. О.С. Мельничука. – К., 1986; *Сучасний словник іношомовних слів* / Уклад. О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. – К., 2006; *Словник української мови: В 11 т.* – К., 1970 – 1980; *Українсько-англійський словник* / Уклад. К.Г. Андрусишин і Дж.-Н. Кретт. – Саскатун (Канада), 1990; *Українсько-німецький словник* / Уклад. З.Ф. Кузеля і Я.А. Рудницький. – Лейпциг, 1943; *Українська радянська енциклопедія: В 12 т.* – К., 1977 – 1985; *Український радянський енциклопедичний словник: У 3 т.* – К., 1986 – 1987; *Українсько-російський словник: В 6 т.* – К., 1953 – 1963; *Яворницький Д.І. Словник української мови*. – Катеринослав, 1920. – Т. 1 (А – К).

У кожній словниковій статті рецензованої праці названі джерела представлено в порядку від філологічних до енциклопедичних. Спочатку подано інформацію про фіксацію слова в академічному одинадцятитомному «Словнику української мови» (К., 1970 – 1980), потім – в орфографічних словниках з урахуванням розбіжності даних або наявності інших слів у різних виданнях, потім – в «Орфоепічному словнику української мови», після цього – в решті філологічних словників за хронологічним принципом: від найдавнішого диференційного «Словника української мови» П.П. Білецького-Носенка, що містить українську лексику кінця XVIII – першої половини XIX ст., відмінну від російської,

до лексикографічної праці ХХІ ст. «Нові слова та значення» (К., 2008). Після цього наведено дані за двома енциклопедичними словниками. Таке представлення фіксації слова в лексиконах, кожен із яких є віхою на шляху понад двохсотлітнього розвитку української мови, є доцільним, логічно вмотивованим; воно дозволяє мовознавцеві досягнути динаміку конкретної лексичної одиниці.

Для того, щоб дослідники могли якнайповніше скористатися можливостями, які пропонує рецензований лексикон для лінгвістичних студій, його укладачі докладно висвітлили засади добору реєстру зі словників-джерел, звернувши увагу на деякі особливості подання матеріалів із них, обґрунтували спосіб представлення слів у новій лексикографічній праці, використання позначок для граматичної характеристики слів, пояснили принцип подання омонімів, а також варіантів слів, особливості відси-лань, навели список умовних скорочень, розкрили специфіку умовних позначень граматичної та інших характеристик слів. Граматична концепція укладачів лексикону враховує сучасні досягнення української грама-тичної науки й відображення їх у лексикографічній практиці.

Словникова стаття має чітку структуру: у лівій частині біля реє-стрового слова, у якому проставлено наголос, подано його граматичну характеристику, за необхідності – пояснено семантику та стилістичні особливості, у правій частині наведено лексикони, у яких зафіксоване це слово, в порядку, викладеному вище. Автори напружували логічні принципи подання слів, по-різному засвідчених у взятих за основу лек-сикографічних працях відповідно до їхніх типів і граматичних уявлень, які існували на час укладання цих лексиконів. Це стосується переваж-но відтворення слова у формі однини із зазначенням інших випадків реєстрової форми; розмежування прикметників та іменників (субстан-тивованих прикметників і дієприкметників); наведення коротких форм прикметників при відповідних повних формах, форм вищого ступеня порівняння прикметників і прислівників при відповідних прикметни-ках і прислівниках у вихідній формі, а форм найвищого ступеня – на своєму алфавітному місці; подання співвідносних форм доконаного і недоконаного виду дієслова як самостійних слів на своєму алфавітно-му місці, а також дієприкметників і дієприслівників в окремих статтях тощо.

Рецензована праця є безцінною для історика української мови, оскільки дає можливість наблизитися до осягнення складних процесів, які відбувалися між лексикою, успадкованою зі старої української літературної мови, і відповідниками з народнорозмовної практики, які поступово витісняли староукраїнські лексичні одиниці. Наприклад, у словниковій статті *жизнь* (т. 1, с. 477) наявна важлива інформація про той часовий проміжок, у якому староукраїнська лексема ще «жила»: її фіксують словники *Желеховський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словар: В 2. т. – Львів, 1886* (поряд із варіантами *жиздь* і *жизь*; варіант *жизть* перед тим засвідчено в «Словнику української мови» П.П. Білецького-Носенка, написаному в середині XIX ст.); *Словарь української мови: В 4 т. / За ред. Б.Д. Грінченка. – К., 1907 – 1909; Українсько-німецький словник / Уклад. З.Ф. Кузеля і Я.А.Рудницький. – Лейпциг, 1943*; у другій половині XX ст. *жизнь* засвідчена лише у виданій у діаспорі праці *Українсько-англійський словник / Уклад. К.Г. Андрусишин і Дж.-Н. Кретт. – Саскатун (Канада), 1990*. Водночас три останні словники фіксують, як показує відповідна реєстрова стаття, і лексему сучасної української літературної мови *життя*, яка й витіснила остаточно *жизнь*, про що свідчать хронологічно наступні словники, наведені в реєстровій статті *життя* [т. 1, с. 480].

Словникова стаття *єсли* рецензованого лексикону засвідчує, що притаманний староукраїнській книжній традиції і народнорозмовній практиці сполучник *єсли* (його поширеність у народному мовленні підтверджують записані К. Зіновієвим у книзі «Приповіді посполиті» народні прислів'я і приказки кінця XVII – початку XVIII ст.) не відразу вийшов з ужитку в новій українській літературній мові: у Галичині в 1886 р. його зафіксував *Малорусько-німецький словар*, а в мовленні представників діаспори він іще побутував і в XX ст., що підтверджують *Українсько-німецький словник / Уклад. З.Ф. Кузеля і Я.А.Рудницький. – Лейпциг, 1943* та *Українсько-англійський словник / Уклад. К.Г. Андрусишин і Дж.-Н. Кретт. – Саскатун (Канада), 1990* [т. 1, с. 469].

Докладне вивчення реєстрових статей рецензованого словника-індекса в такому аспекті дозволяє лінгвістові поглибити уявлення про зв'язки між старою українською літературною мовою і новою на великому лексичному матеріалі, осмислити закономірності формування лексичного

складу сучасної української літературної мови, а також виявити початок лексикографічної фіксації кожної одиниці і краще пізнати її словникову історію.

Так, можемо простежити зокрема, що появу нових слів із формантом *євро-* вперше зафіксував *Український орфографічний словник* / Уклад. В.В. Чумак, І.В. Шевченко, Л.Л. Шевченко, Г.М. Ярун. – Вид. 9-е. – К., 2009: *євроарена, євроатом, євробанк, євробанкнота, євробона, євробюрократ, євровіза, єврогодинник, єврогрупа, євродепозит, єврозона, євроінтеграція, єврокомісар, єврокомунізм, європосол, євроремонт, євроструктура* та ін. [т. 1, с. 466].

Відсутність певної лексичної одиниці в реєстрі рецензованого словника також проливає світло на історію її функціонування: наприклад, «Український лексикон» не фіксує лексеми *накладанець* ‘бутерброд’, яку, як відомо, було реактивовано лише впродовж останнього десятиліття. У «Словнику української мови» за ред. В.В. Жайворонка (К., 2012) її вже наведено.

Відчитуємо в новому лексиконі й цінну інформацію про давність і поширеність фонетичних, акцентних, словотвірних, морфологічних, орфографічних, орфоепічних та комбінованих варіантів слів. Наприклад, з реєстрової статті *завжди* стає зрозумілим, що словники ХІХ й першої половини ХХ ст. засвідчують тільки акцентний варіант із наголосом на першому складі, а подвійний наголос уперше зафіксував одинадцятимний «Словник української мови» [т. 1, с. 493].

Зіставляючи морфологічні варіанти – як сучасні, так і ті, що були такими в історії української мови, дослідник на основі інформації про представленість їх у тих словниках, реєстр яких увійшов до «Українського лексикону кінця ХVІІІ – початку ХХІ ст.», може зробити висновок про поширеність цих варіантів у літературній мові певного часу (див., наприклад, *титла* і *титло* [т. 3, с. 495]) чи специфіку їх співіснування і процес витіснення одного з них іншим (див., зокрема, *нежить ч.р.* і *нежить ж.р.* [т. 2, с. 342]).

Рецензована лексикографічна праця дає вичерпне явлення про багатство словотворчих засобів української мови, які беруть участь у творенні похідних лексем.

Новий лексикон чітко показує представленість омонімів (із зазначенням їхньої семантики) української мови в названих словниках, що дозволяє дослідникові по-новому «прочитати» історію формування, побутування і зникнення багатьох із цих лексичних одиниць (див., наприклад, *байрак*¹, *байрак*², *байрак*³ [т. 1, с. 51] чи *кава*¹, *кава*², *кава*³, *кава*⁴, *кава*⁵ [т. 2, с. 2]).

Безсумнівно, що зведений словник-індекс «Український лексикон кінця XVIII – початку XXI ст.» є видатним досягненням сучасної української лексикографії, яке відкриває перед дослідниками нові лінгвістичні можливості та перспективи.

Додатковий том «Словника української мови»: комунікаційні ремарки

Сфера соціальних комунікацій на сьогодні чи не найповніше охоплює (проте не осмислює, залишаючи цю функцію медіалінгвістам та філологам) усі мовні та мовленнєві процеси, що відбуваються у суспільстві. Це зумовлено не лише наявністю медіа, зокрема і регіональних (а в самих медіа – різноманітністю тем, гнучкістю у засвоєнні іншомовних одиниць та конструкцій, зменшенням мовного нормативного контролю, загальним трендом на природність мови, використанням прямої мови респондентів тощо), але і більшою мірою появою соцмереж, які потрапляють у фокус дослідників медійних комунікацій і є живими нецензурованими резервуарами мовного матеріалу в різноманітні словникового складу мови.

Науковці у сфері соціальних комунікацій у дослідженні лексики, її функціонування, звісно ж, розставляють свої акценти, пов'язані з професійними аспектами журналістської мови, мови реклами та стратегічних комунікацій тощо, проте така галузь, як лексикографія, тобто теорія та практика укладання словників, теж не залишається поза увагою. Аргументом до такого твердження можна навести цілком конкретні приклади, зокрема існування навчальних курсів для студентів Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, де студентам-комунікаціонікам лексикографія подається якраз у розрізі їх майбутніх професій, а саме: крім призму традиційного розуміння особливостей будови словників, їх типів та завдань, увагу акцентують на специфіці розроблення словникових статей, а особливо – практичному використанні матеріалів словників у роботі [1; 11].

Крім вже згаданого спеціального розділу «Лексикографія» у навчальному курсі «Культура усного мовлення», студентам пропонується до вивчення і окрема дисципліна, присвячена словникам та енциклопедіям – «Словники, довідкові та енциклопедичні видання», де приділено увагу і «Словнику української мови» в 11 томах, а також Додатковому тому до зазначеного словника. Оскільки викладання дисципліни ведеться для

здобувачів кваліфікації редактора та працівника видавничої сфери, то й акценти розставляються відповідні – особливості укладання словникових статей, характеристики цієї жанрової форми, а саме: комунікативна цільність, транспортна функція (від науки до якнайширших аудиторій), морфологічні особливості тощо. Власне, у цьому контексті Додатковий том Словника слугує яскравим прикладом до багатьох аспектів, зокрема і навчальних. Ось саме на цих аспектах і зупинимо нашу увагу детальніше.

В анотації до Додаткового тому відфіксовано, що видання цільовою аудиторією визначає «науковців, редакторів, журналістів, студентів, учнів, а також усіх, хто цікавиться українською мовою» [2], і, звісно, в контексті викладання фокусних дисциплін саме в Інституті журналістики аудиторія таргетується щонайбільше. Саме в руслі цього передусім треба говорити, яка лексика представлена в Додатковому томі з функціонального погляду. Звісно, лексичну основу складають загальновживані слова, проте укладачі не оминули своєю увагою і такі важливі групи лексики, як терміни, діалекти, жаргон, розмовну лексику, що разом відповідає обсягу у понад 35 тис. слів.

Передусім, це ті слова та словосполучення, які не увійшли до 11-томного «Словника української мови», або ж набули нових значень чи відтінків та особливостей вживання у нових комунікативних умовах. Сам факт того, що останній том згаданого видання вийшов у 1980 році, слугує добрим аргументом про визрілу необхідність виходу аналізованого нами в цій статті Додаткового тому.

Журналісти потребують довідкових видань та словників, які оперують якнайбільш актуальною лексикою, з цієї точки зору навіть Додатковий том вочевидь не вичерпає усіх потреб у поясненні нових лексем. І тут годиться говорити про найновіші тенденції укладання електронних словників, довідкових видань, які наповнюються і поповнюються фактично в режимі живого часу, тобто не мають фіналізованої усталеної версії (на цьому питанні варто зупинятися окремо, тому на разі лише принагідно зауважимо, що і 11-томник, і Додатковий том вже стали базою до відразу кількох таких інтернет-проектів, утім, у багатьох випадках варто таки визнавати цілий ряд суттєвих, навіть неприпустимих - правових, недоліків – від порушення авторського права і аж до питання сумнівної компетенції анонімних «доукладачів».

Великий пласт лексики, утім, все ж знайшов своє місце у Додатковому томі, зокрема і та лексика, яка не увійшла до 11-томника через ідеологічну цензуру, що стало ще і процесом історичної реабілітації цілого ряду лексем. Як сказано в передньому слові від укладачів: «Глибокі зміни в розвиткові української літературної мови настали зі здобуттям Україною незалежності, коли було скасовано політичну, а з нею – і мовну цензуру, покладено край заборонам поширення й видання творів українських авторів минулого й сучасників, включно з авторами з-поза України, уведено в культурний і мовний простори проскрибовану раніше велику художню, публіцистичну, наукову літературу українських авторів, вийнято з письменницьких шухляд, архівів раніше не публіковані тексти, повернуто із забуття важливі лексикографічні джерела..., допущено до широкого використання українськомовні тексти релігійного змісту» [2; IV].

Укладачі відповідально наводять перелік джерел наповнення Додаткового тому, серед яких, звісно, чільне місце займає лексична картотека Інституту української мови, фахівці якого і опікувалися виданням, електронний ресурс (Інтернет), а також цілий ряд енциклопедичних та філологічних словників, серед яких і «Українська радянська енциклопедія» (1977-1985), «Український радянський енциклопедичний словник» (1986-1987), «Географічна енциклопедія України» (1989-1993), «Українська літературна енциклопедія» (1988-1995) і багато інших (всього понад два десятки) [3]. Утім, знову ж повертаючись до наших специфічних комунікаційних акцентів, зауважимо саме ті зі словників чи довідників, які сягають не лише академічні усталені форми, але й лексику так званого «живого» спілкування. Передусім маємо зазначити не лише працю Л. Ставицької «Короткий словник жаргонної лексики української мови», але й ті видання, які фіксують власне нові слова, зокрема особливими джерелами наповнення Додаткового тому дослідники (і ми з ними в цьому солідарні) називають «словники, метою яких було відображення новотворів в українській лексиці, наприклад «Нове в українській лексиці: Словник-довідник» Д. Мазурик (2002), серія «Лексико-словотвірні інновації» А. Нелюби та ін. (2003, 2007, 2009), «Нові слова та значення» Л. Туровської та Л. Василькової (2008) [2].

Кожна лексема супроводжується розгорнутим тлумаченням, яке відповідає найголовнішим жанровим вимогам до словникових статей, а саме: граничному лаконізмові, змістовій вичерпності, відсутності якісних прикметників тощо. Паспортизовані цитати, які доповнюють тлумачення, взято із найрізноманітніших сфер функціонування мови, вони теж влучні і, крім змісту, розкривають особливості вживання лексеми в її сполучуваності. Саме ця характеристика є дуже важливою для професійних комунікаторів – журналістів, рекламників, медіапродюсерів, адже допомагає функціонально осягнути тонкощі та якнайповніше використувати ресурс мови у фаховій комунікації.

У контексті аналізу безпосередньо словникових статей – варто зауважити наявність двох типів таких статей у Додатковому томі. Умовно їх можна назвати нові і доповнювальні (скорочені за визначенням укладачів), і наявність таких варіантів продиктована самою історією створення видання. Нові статті обслуговують слова, що раніше не зустрічалися у «Словнику української мови» в 11-ти томах, відтак відповідають усім критеріям представлення інформації у їх повноті, тоді як доповнювальні розкривають додаткове значення, нове значення, змінене тощо – характеризуються скороченою формою і висвітленням лише того аспекта, про який не йшлося у повному виданні. Відтак для зручності користування апаратом видання слова, супроводжувані доповнювальними статтями, мають відповідне зручне умовне позначення, про що ми скажемо окремо.

Сама по собі стаття, а точніше – її вид у Додатковому томі, розкриває також і відомості про наявність лексеми у попередньому виданні, а з цього теж уважний комунікаційник може зробити певні висновки (або ж застосувати арсенал професійних засобів та дослідити ланцюжок проблеми).

Цілком зрозумілим є «невстигання» словника за живою мовою, яка реагує на суспільні виклики, нові історичні та політичні обставини, технологічні напрацювання тощо, адже укладання такого видання передбачає не просто фіксацію нової мовної одиниці, а систематизацію певного досвіду оперування нею у мовленні, а це потребує ресурсів – часу, фахівців, технічних умов, зрештою – фінансування. Не можна також оминути увагою і того факту, що сфера соціальних комунікацій переобтяжена тими лексемами, які носять аж надто виразно тимчасовий характер і тут

залишається дискусійним питання, чи варто говорити про потребу фіксування таких слів у ґрунтовних працях. Ідеться передусім про активні англіцизми на позначення нових понять (часом лише короткий період до появи своєї питомої назви), слово – обслуговування мемів, жартів, політичних реалій тощо.

Користувачі зі сфери соціальних комунікацій безумовною перевагою (а на підтвердження цих слів ми наведемо деякі цифри соціологічного дослідження) назвуть те, що Додатковий том охопив лексику з різних стилів мовлення - художнього, публіцистичного, науково-популярного, розмовного, офіційно-ділового та конфесійного, а це значно увиразнює палітру інструментарію фахового комунікаційника, який є потенційним користувачем аналізованого видання.

Додатковий том «Словника української мови» в 11-ти томах складається із двох книг. У передньому слові від упорядників зазначено засадничі підходи та історичні передумови створення видання, а також окреслено деякі особливості, як-от: особливості фіксування нововиявлених одиниць (наявність розробленої та затвердженої інструкції). Апарат видання дуже зручний у користуванні, містить також відомості про структуру словника (де окремо подано алгоритм побудови повної словникової статті, скороченої, а також пояснено використання знаків), списку умовних скорочень, списку скорочень джерел та списку стійких сполучень слів. Варто також зазначити, що упорядники для зручності користувача джерела ілюстративного матеріалу подали в тематичному групуванні, що значно увиразнює джерельну базу з точки зору репрезентованості різних сфер.

Аби робити певні узагальнення, а не покладатися винятково на суб'єктивне сприйняття, хай навіть засноване на певному галузевому досвіді, нами було запропоноване невелике опитування тих, хто безпосередньо задіяний у сфері соціальних комунікацій, як фахівець, науковець чи студент. Опитування у вигляді анкетування з відкритими та закритими запитаннями було проведено у період з 12 по 21 березня 2020 року за допомогою сервісу «Гуглформс». В опитуванні взяло участь 113 осіб.

Звичайно, говорити про граничну репрезентативність ми не зважимося, швидше результати дають нам можливість переконатися у правиль-

ності наших висновків щодо функціональних характеристик аналізованого Додаткового тому «Словника української мови» в 11-ти томах.

Відтак, серед основних результатів опитування ми все ж виокремили кілька відповідей, які, як нам здається, можуть становити суттєве доповнення до оцінки даної праці в комунікаційному фокусі.

- Більшість респондентів зазначила необхідність появи Додаткового тому як логічного продовження попередньої праці (майже 57 відсотків).

- Корисність і, відповідно, готовність користуватися (або вже наявний досвід користування) зазначили 41 респондент (36 відсотків), і можна було б потрактувати цей показник як невисокий, проте насправді це досить непогане значення, якщо враховувати загальну тенденцію користуватися електронними підручними засобами, особливо словниками та довідково-енциклопедичними виданнями.

- 83 відсотки респондентів відповіли, що видання має зручний апарат, і майже 81 – що скорочення, умовні позначення, побудова статей оптимальні для розуміння змісту.

- 51 відсоток зауважив доречність ілюстративного матеріалу.

Отже, в цілому можна стверджувати про позитивний відгук цільової аудиторії на запропоноване їй видання.

Трішки відійшовши від канону наукової неупередженості, все ж хочеться дозволити собі кілька емоційних зауважень, адже Додатковий том серед своїх потенційних користувачів виокремлює і редакторів, журналістів, а хотілося б сказати і про авторів, зокрема і художнього слова. Словники – не лише фіксують наявний та вже усталений в нормі лексичний матеріал, його емоційно-експресивні та часові характеристики, а передусім ставлять крапку в певних етапах становлення мови. Крапку-підсумок і крапку-вердикт, коли навпроти слова з'являється для когось просто умовне позначення – «заст.» – застаріле або «розм.» – розмовне слово. Утім, для тих, для кого слово – це інструмент препарування емоцій, крапка стає точкою опори, адже будь-яке застаріле, розмовне, міфологічне та навіть рибальське, а тим більше музичне чи хореографічне можна розгойдати з новою силою у живу, сучасну, навіть модерну, хай поетичну, мову.

Додатковий том у цьому сенсі – це чудовий досвід занурення в цілий пласт красивої і просто функціональної лексики, а от з чим випірнути на поверхню - залежить від кожного читача/користувача/пінальника в мову.

Безумовно, укладачам вдалася ця ґрунтовна праця як свідчення стану лексикографії у сучасній Україні і як безумовний аргумент до необхідності підготовки та виходу фундаментальних праць, присвячених усьому багатству лексики та фразеології сучасної української літературної мови.

Література:

1. Лексикологія української мови : практикум / І. О. Мариненко. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2017. – 159 с.
2. Словник української мови в 11 томах. Додатковий том: у 2-х кн. – Кн. 1. А-Л. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. – LXVIII+556 с.
3. Мовчун Лариса. Додатковий том «Словника української мови» // <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/43664/03-Movchun.pdf?sequence=1>
4. Мовчун Лариса. Словник української мови: додатковий том. Історія укладання та підсумки роботи / Л. Мовчун // Українська мова. – 2011. – № 3. – С. 74–81. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrm_2011_3_10

ЮБІЛЕЇ



Галина Макарівна Гнатюк

Юлія Вознюк

Галактика Слова (до 90-річчя від дня народження доктора філологічних наук Галини Макарівни Гнатюк)

З-поміж когорти українських мовознавців ХХ століття вирізняється постать доктора філологічних наук Галини Макарівни Гнатюк. Коло її наукових інтересів охоплювало історію української мови, термінологію, лексикологію та лексикографію, граматику. Особливе місце в її науковому доробку посідала лексикографія. Галина Макарівна відома як одна з укладачів і редакторів академічного тлумачного «Словника української мови» в 11 томах (1970-1980). Чимало зробила дослідниця й для розвитку української термінологічної лексикографії за десять років (1957-1967) роботи вченим секретарем Словникової комісії при Президії АН УРСР. Словникова комісія підготувала та видала низку російсько-українських

термінологічних словників з фізики, хімії, математики, геології, гірничої справи, металургії, теплотехніки і газотехніки, машинознавства і машинобудування, механіки, ботаніки, ветеринарії та інших галузей наукового знання та виробництва.

Плідною була робота Г.М. Гнатюк над академічним «Словником синонімів української мови» у двох томах у 1999-2000 роках – першим в історії української лексикографії найповнішим за ступенем опрацювання зведенням української синоніміки. Окрім того, Галина Макарівна редагувала однотомний тлумачний «Словник української мови», брала активну участь у колективних працях Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні та Інституту української мови НАН України, опублікувала понад 60 різножанрових наукових розвідок.

Усе зроблене Галиною Макарівною в галузі лексикології та лексикографії, науково-теоретичних працях стало цінним внеском в українське та слов'янське мовознавство. Саме тому нові покоління українських лінгвістів послуговуються й будуть послуговуватися значущим доробком Г.М. Гнатюк, таким чином віддаючи шану її праці та її світлій особистості.

З нагоди 90-річчя від дня народження Галини Макарівни Гнатюк 7-8 грудня 2017 року в Інституті української мови НАН України відбулася наукова конференція «Теорія і практика української та слов'янської лексикографії: традиції і сьогодення». У конференції взяли участь науковці мовознавчих установ НАН України – Інституту української мови, Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні в Києві та Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича у Львові, викладачі університетів Києва, Львова, Луцька, Ужгорода, Кривого Рогу, Харкова, Дрогобича.

На відкритті конференції виступив син Галини Макарівни і Дмитра Михайловича Гнатюків – кандидат філологічних наук, доцент **Андрій Дмитрович Гнатюк**, який поділився з присутніми зворушливими спогадами про матір, а також світлинами й документами із сімейного архіву.

На пленарному засіданні учасники наукового зібрання мали змогу послухати **П.Ю. Гриценка**, котрий у доповіді «Словник як парадигма життя: Г.М. Гнатюк» висвітлив залюбленість Галини Макарівни у словники та внесок науковиці в теорію й практику української лексикографії.

Л.О. Симоненко в доповіді «З когорти українських лексикографів» окреслила витoki світогляду Г.М. Гнатюк, звернула увагу на важливі для професійного зростання факти біографії та віхи життя, пов'язані із словникарською діяльністю дослідниці. Вона зауважила, що лексикографія посідала особливе місце в науковому доробку Галини Макарівни, адже робота над словом, за її висловом, була для неї «подарунком долі».

Ж.В. Колоїз, покликаючись на лексикографічний досвід Галини Макарівни в тому числі, виокремила особливості лексикографування прецедентного ономастичного простору поетичної творчості Ліни Костенко, репрезентувала теоретичні передумови створення та принципи побудови словника прецедентних імен на матеріалі поетичного тексту.

З.Г. Козирєва презентувала присутнім принципи укладання словника нового типу – «Українського лексикону кінця XVIII – початку XXI століття», який уклав колектив лексикографів Інституту української мови НАН України. Словник побачив світ 2017 року (див. вище рецензію на нього Л. Гнатюк). Вона зазначила, що цей словник-індекс, як своєрідний путівник по словниках, сповна відбиває сучасну українську лексику і фразеологію і засвідчує шляхи формування українського національного лексикону від часів І. Котляревського до наших днів.

Л.В. Мовчун поділилася досвідом укладання додаткового тому «Словника української мови» в 11-ти томах, особливу увагу зосередила на поданні статей з новим наповненням у порівнянні з аналогічним досвідом слов'янської лексикографії, довела важливість ілюстративного матеріалу, а також зупинилася на труднощах, з якими доводилося зіткнутися лексикографам Інституту української мови НАН України під час роботи над цією лексикографічною працею. Вона також побачила світ 2017 року (див. вище рецензію на цю працю О. Сухомлин (Ольхової)).

В.Ф. Старко виголосив доповідь, підготовлену в співавторстві із програмістом зі США **А. Рісінім**. Дослідники звернулися до проблем комп'ютерної лінгвістики й присвятили виступ темі вільнопоширюваних електронних словників, призначених насамперед для машинного використання – забезпечення повнотекстового пошуку в пошукових системах, побудови комп'ютерних моделей мови, розпізнавання й генерування текстів українською мовою та інших завдань. Моделлю такого словника є «Великий електронний словник української мови (ВЕСУМ)»,

створений доповідачами і удоступнений на сайті «Російсько-українські словники» за адресою r2u.org.ua.

Цікавою та різноманітною була тематика секційних засідань. Секцію «Теорія та практика сучасної лексикографії» очолювала **Н.Ф. Клименко**. Під час роботи секції виступили **Н.О. Данилюк** («Народнопоетична лексика у словниках української мови»), **С.С. Єрмоленко** («Про довколанауковий металексикографічний дискурс»), **І.А. Ярошевич** («Основні підходи до вивчення дієприкметника у граматичній структурі української мови»), **О.А. Остроушко** («Структура і семантика сучасних назв кухонної техніки та приладдя»), **І.А. Самойлова** («Дієприкметники – продукти черезступеневого словотворення як об'єкт авторської лексикографії»), **М.В. Жуйкова** («Словникові дефініції в контексті антропоцентризму»), **Л.П. Кислюк** («Дієприкметник в українській лексикографічній традиції та мовній практиці»), **В. Б. Задорожний** («Слово: лексикографія vs словник»).

Секцію «Проблеми української історичної лексикографії» очолювала **Л.О. Симоненко**. Під час засідання були заслухані доповіді **Н.Ф. Венжинович** («Лепта библейской мудрости» вісімнадцятьма мовами як вагомий результат міжнародної співпраці»), **Г.М. Дидик-Меуш**. («Природа ад'єктивно-субстантивних словосполучень в українській мові XVI-XVIII ст. і їх відображення у комбінаторному словнику»), **А.В. Гончаренко** («Церковнослов'янїзм як об'єкт східнослов'янської історичної лексикографії»).

Головою секції «Засади та методологія укладання словників різних типів» була **М.В. Жуйкова**. У цій секції свої наукові результати презентували **А.М. Нелюба** («Антиюридичний словник як спроба інвентаризації та кодифікації правничої термінології»), **В.І. Критська** («Словотвірний потенціал лінгвістичних термінів у тексті»), **О.М. Тищенко** («Джерельна база словникових матеріалів О.Я. Кониського (за рукописними додатками до праці «Опытъ русска-украинскаго словаря» М. Левченка»), **Л.М. Колібаба** та **В.М. Фурса** («Прескриптивні та дескриптивні граматичні норми у словниках (на матеріалі «Словника дієслівного керування»))), **Є.А. Карпіловська** («Словотвірна компонента у метамові тлумачних словників»), **Ю.В. Романюк** («Пояснювальний граматичний словник українських дієслів: принципи укладання та перспективи вико-

ристання»), *Ф.Є. Прилипка* («Теоретичні засади і практика укладання словника комунікем»), *Н.В. Сніжко* («Проблеми оновлення реєстру та ілюстративної бази сучасної академічної лексикографії»).

За матеріалами конференції заплановано видати збірник наукових праць під назвою «Галактика Слова» у серії «Не все спливає рікою часу...». У цій назві буде поєднано дві великі наукові любові Галини Макарівни Гнатюк – любов до зоряного неба і рідного українського слова.

Усі теми доповідей були пов'язані із лексикографією, яка завжди перебувала у фокусі наукових зацікавлень Галини Макарівни і якій вона присвятила чи не найпильнішу увагу. А це свідчить про актуальність словникового доробку Г.М. Гнатюк та його цінність для науковців – теперішніх і майбутніх.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ КОНСУЛЬТАЦІЇ

Зінаїда Козирєва

Вантаж, а не груз, вантажити, а не грузити

Нормативною в сучасній українській літературній мові є лексема **вантаж** і похідні від неї – **вантажити, завантажити/завантажувати, розвантажити/розвантажувати** та ін. Слово **груз**, засвідчене в академічному тлумачному «Словнику української мови» в 11 томах (1970-1980; т. 2, с. 180) не є нормативним, про що свідчить подана до нього тут ремарка *розм. (розмовне)*.

Словники української мови кінця XIX – початку XX ст., зокрема «Словарь української мови» у 4 томах за редакцією Бориса Грінченка (1907-1909), подають слово **груз** у значенні «бита цегла, щєбінь», а дієслово **грузити** – зі значенням «топтати, місити ногами розм'яклу після дощу землю, багно» (Словник Грінченка, т.1, с.332-333). Значення «вантажити, наповнювати чимось» у цих словах виникло під впливом російських слів **груз** і **грузить**, воно не властиве українській мові. Отже, радимо вживати слова **груз** і **грузити** так, як прийнято в українській мові, а стосовно сукупності якихось предметів і дій з ними (уміщення їх кудись чи, навпаки, вилучення звідкись) використовувати українські нормативні назви **вантаж, вантажити, завантажити/завантажувати, розвантажити/розвантажувати, звантажити/звантажувати, вантажівка, вантажник** та ін.

Чи є синонімами терміни *домоволодіння* і *домогосподарство*?

Терміни *домоволодіння* і *домогосподарство* належать до терміносистем різних галузей знання й суспільного життя: перший стосується правової сфери, другий – економічної.

Терміном *домоволодіння* позначають житловий будинок як об'єкт права особистої власності. Інструкція з ведення погосподарського обліку в сільських, селищних та міських радах, затверджена Державною службою статистики (наказ № 56 від 11.04.2016 р.), дає таке визначення: *Домоволодіння – житловий будинок з господарськими спорудами та будівлями, які розташовані на одній земельній ділянці* (Офіційний вебпортал «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0689-16>). Загальноюмовний тлумачний «Словник української мови» в 11 томах подав таке визначення цього слова без будь-яких ремарок, що обмежували б його вживання тільки правовою сферою: **домоволодіння** – 1. Володіння домом (у 1 значенні); 2. Один або декілька будинків з число-небудь власністю (Словник української мови в 11 томах, Київ, 1971, т. 2, с. 365). Слово *дім* у поданому тлумаченні означає «будівля, признач. для житла або для розміщення різних установ; будинок» (Там само, с. 306).

Термін *домогосподарство* тлумачить Закон України «Про сільськогосподарський перепис»: *Домогосподарство – сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життєдіяльності, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти* (Офіційний вебпортал «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/575-17>). Аналогічне тлумачення терміна *домогосподарство* є і в цитованій вище Інструкції з ведення погосподарського обліку в сільських, селищних та міських радах. Зазначений документ подає до терміна *домогосподарство* синонімічне словосполучення *домашнє господарство*. Згаданий вище загальноюмовний

тлумачний «Словник української мови» в 11 томах не подав цього слова. Натомість у пізнішому одностомному тлумачному «Словнику української мови» є слова **домо́господар** і **домо́господарка** з такими визначеннями: **домо́господар** – 1. Господар дому, господарства; 2. *трад.-нар.* Пан господар (в обрядодіях) і **домо́господарка** – Господиня дому, яка веде домашнє господарство і не зайнята якою-н. оплачуваною роботою (Словник української мови, Київ, 2012, с. 245).

Отже, терміни *домоволодіння* і *домогосподарство* мають неоднакове значення, а тому не можуть бути взаємозамінними. Лексеми *будівля*, *будинок*, *дім*, *виробництво*, *господарство* та ін. не є абсолютними синонімами до них, оскільки не охоплюють усього змісту та обсягу чітко окреслених понять, позначуваних термінами *домоволодіння* і *домогосподарство*.

Чисельність і число, кількість і кілька

Авторитетні лексикографічні джерела подають такі дефініції до названих слів, з яких випливає, що перевагу слід надати іменнику *чисельність* (Словник української мови в 11 тт. / АН УРСР, Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970-1980. – Т. 4. – С. 161, – Т. 11. – С. 329). Сама внутрішня форма слів (їхнє походження) підказує, яке з них стосується означеної кількості, а яке – неозначеної: *чисельність* пов'язана з *числом*, тобто з визначеною кількістю, а *кількість* – з неозначено-кількісним числівником *кілька*, тобто, з кількістю, не означеною конкретним числом. З огляду на такі відмінності в значеннях цих слів слово *чисельність* слід уживати з іменником *населення*, коли його сукупність визначено певним числом, напр.: *Чисельність населення країни 2017 року становила 44,03 млн осіб*. Слово *кількість* з іменником *населення* слід уживати, коли його сукупність не означено конкретним числом, пор.: *Велика кількість населення сконцентрована у промислових центрах країни*. Замість конкретного числа до слова *кількість* додають означення *велика, мала, недостатня, зроста* та ін.

Найменування осіб жіночої статі у сучасній українській мові: поради до нормативного вживання

Уживання назв осіб жіночої статі (фемінітивів) в українській мові є традиційним виявом поваги до жінки: *княгиня, богиня, господиня, газдиня*.

Творення фемінітивів та особливості їх використання в різних стилях мови регламентовано чинним правописом, довідниками з культури української мови та академічними словниками.

В українській мові назви осіб жіночої статі творять за допомогою суфіксів **-к(а)**, **-иц(я)**, **-ин(я)**, **-ес(а)**, **-н(а)** та ін. від іменників чоловічого роду. Найуживанішим є суфікс **-к(а)**, який поєднуємо з різними типами основ: *авторка, дизайнерка, директорка, редакторка, співачка, студентка, фігуристка* та ін. Суфікс **-иц(я)** приєднуємо насамперед до основ на **-ик/-ник**: *верстальниця, набірниця, порадиниця* та **-ень**: *учениця*. Суфікс **-ин(я)** сполучаємо з основами на **-ець**: *кравчиня, плавчиня, продавчиня*, на приголосний: *майстриня, філологиня, бойкиня, лемкиня*. Суфікс **-ес(а)** рідковживаний: *дияконеса, патронеса, поетеса*.

Труднощі вживання назв осіб жіночої статі часто виникають через надмір варіантів. Право на існування, наприклад, мають усі форми назви жінки-фотографа: *фотографиня, фотографка, фотографеса*. Проте до активного вжитку ввійде те слово, яке найчастіше використовують знавці української мови і яке засвідчене академічними словниками. У науковому та офіційно-діловому стилях нормативним є використання форм чоловічого роду на позначення осіб обох статей (*член-кореспондент О.М. Загородня, міністр З.С. Левицька*), а в засобах масової інформації можливе використання нових форм (*міністерка, канцлерка*), адже газетно-публіцистичний стиль (стиль суспільної комунікації) допускає поєднання експресії та стандарту, елементів розмовного, наукового, офіційно-ділового та художнього стилів. Проте незмінним для представників засобів масової інформації залишається основне правило – бути зразком бездоганної літературної мови, забезпечувати високий рівень культури мовної комунікації.

Лінгвісти Інституту української мови НАН України прискіпливо вивчають сучасні активні процеси творення фемінітивів і планують адекватно представити їх у багатотомному словнику української мови активного типу. Для цього створюємо картотеку, у якій фіксуємо особливості вживання назв осіб жіночої статі (*адвокатеса, борчиня, водійка, знавчиня, критикеса, мислителька, миротвориця, неврологиня, продавчиня-консультантка, жінка-міністр, жінка-полковник, жінка-ортопед* та ін.) у творах провідних українських письменників, публіцистів, науковців, юристів, журналістів та ін., тобто вивчаємо особливості використання фемінітивів у різних стилях мови.

Лише на основі багатого ілюстративного матеріалу, зібраного з різножанрових творів українських знавців мови, можемо простежити тенденції закріплення найбільш вдалих та милозвучних форм на позначення осіб жіночої статі.

Отже, основна вимога до нормативного використання нових назв осіб жіночої статі полягає в дотриманні загальноприйнятих правил словотворення та слововживання із урахуванням особливостей стилістичної диференціації української мови.

Закінчення чи сплив терміну?

Слово **закінчення** має такі значення: 1. Дія за знач. **закінчити**. 2. Кінцева частина, кінець чого-небудь. 3. *грам.* Змінна частина слова, що додається до його основи і служить для виявлення його граматичних значень в сполученнях з іншими словами в реченні (Словник української мови в 11 т., 1972).

Синоніми до слова **закінчення** в різних значеннях можна дібрати такі:

– доведення до останньої стадії якоїсь дії, справи і т. ін.: *завершення, скінчення* рідше, *довершення* рідше; *вівершення* (перев. при будівництві);
– останній момент чогось, що відбувається в часі, а також час, пов'язаний з цим моментом; *завершення, закінчення* чогось: *кінєць; розв'язка, епілог* книжн. (завершення чогось з певним результатом); *край* (закінчення, припинення якоїсь дії, стану); *межа* (закінчення чогось); *фінал* (закінчення, завершення якоїсь справи, події) та ін. (Словник синонімів української мови у 2 т., 1999).

Слово **сплив** (як іменник, а не форма минулого часу дієслова *спливати*) – рідше вживане в сучасній українській мові, фіксоване переважно в давніших перекладних словниках і має такі значення:

Наползень (оползень, оползина) – *сплив*, зсув, обсув (Російсько-український академічний словник 1924–1933, А. Кримський, С. Єфремов);

Стечение – стікання; *сплив*; збіг, напр.: **стечение обстоятельств** – збіг обставин (Російсько-український фразеологічний словник 1927, В. Підмогильний, Є. Плужник);

Сліяніє (стеченіє) – *сплив*, зливов, сутіч, збіг (Словарь російсько-український 1893–1898, М. Уманець, А. Спілка);

Сбег – збігання, спливання; збіг, *сплив*, напр.: **сбег резьбы** – збіг різі (нарізки) (Російсько-український словник з інженерних технологій, 2013, М. Ганіткевич, Б. Кінаш).

Процес – 1. Перебіг, *сплив*, збіг; 2. Суд, розправа (Словник чужомовних слів і термінів, 1977, П. Штепа).

Отже, сучасні нормативні словники практично не фіксують слово *сплив* (як іменник), а в значенні ‘завершення’ – ніколи. Давніші словники (к. XIX –поч. XX ст.) фіксують слово *сплив* зі значенням ‘збіг, зсув, зливання’.

Для позначення завершення терміну частіше вживають такі одиниці: *минання, проминання, сповнення, збігання, спливання, скінчення, завершення, закінчення, уплів*, напр.: *сповнення, скінчення, уплів певного часу, терміну (строку)*.

Уживати слова *закінчення* та *сплив* як синоніми не коректно, оскільки вони мають різні значення.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

БЕРГАЛЮК Марія Миколаївна	аспірантка, Інститут української мови НАН України (Київ)
ВОЗНІЮК Юлія Олександрівна	аспірантка, Інститут української мови НАН України (Київ)
ГНАТЮК Лідія Павлівна	доктор філологічних наук, Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ)
ДІДУН Лілія Іванівна	кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)
КОЗИРЄВА Зінаїда Георгіївна	кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)
МОВЧУН Лариса Вікторівна	кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)
РОМАНЮК Юлія Віталіївна	кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)
САМОЙЛОВА Ірина Анатоліївна	кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)
СКОПНЕНКО Олександр Іванович	кандидат філологічних наук, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України (Київ)

СНІЖКО Наталія Володимирівна	кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)
СУХОМЛИН (ОЛЬХОВА) Ольга Юріївна	кандидат наук із соціальних комунікацій, відділення суспільних комунікацій Київської малої академії наук (Київ)
ТИТАРЕНКО Валентина Миколаївна	кандидат філологічних наук, доцент, Житомирський державний університет імені Івана Франка (Житомир)
ТИЩЕНКО Оксана Миколаївна	кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)
ЦИМБАЛОК-СКОПНЕНКО Тетяна Василівна	кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)

Шановні колеги!

Відділ лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України запрошує вас до участі в збірнику наукових праць “Лексикографічний бюлетень”, де є такі рубрики:

1. Лексикографія, лексикологія, фразеологія: теорія та практика. 2. Словникові матеріали. 3. Персоналії. 4. Рецензії, анотації. 5. Хроніки. 6. Лексикографічні консультації.

Збірник висвітлює питання, пов’язані з історією лексикографії, методикою й технологією укладання словників різних типів, аналізом українського та іноземного словникарства, лексикологією, фразеологією, а також із проблемами структурного, семасіологічного, комунікативного та ін. аналізу мовного матеріалу як підґрунтя його кодифікації й параметризації у словнику.

Вимоги до оформлення матеріалів:

- поля: праве – 1,5 см; ліве, верхнє та нижнє – по 2,5 см;
- гарнітура Times New Roman; розмір 14; інтервал звичайний;
- абзацний відступ 1,25 см, міжрядковий інтервал 1,5;
- ініціали в межах статті подавати **уніфіковано** через знак “нерозривний проміжок” (Ctrl+Shift+проміжок): М. П. Лісовий;
- назву друкувати по центру з великої літери;
- ім’я та прізвище автора та **УДК** розмішувати над назвою:

Ольга Петренко

УДК 161.2.81’374.46

Один з аспектів лексикографічної фіксації термінів

і також на окремому аркуші зазначити **науковий ступінь, місце роботи, електронну адресу й контактний телефон;**

– після статті обов’язкові **ім’я, прізвище автора, назва статті, резюме англійською мовою (7–10 рядків), ключові слова (до 8 слів);**

– список використаної літератури подавати **нумеровано** в кінці статті **за алфавітом**, посилання в тексті оформляти у **квадратних дужках**, напр.: [21: 107; 22: 15; 23], [СУМ, XI: 56].

– список джерел (з умовними скороченнями їхніх назв) подавати в алфавітному порядку перед списком літератури, **між скороченням і повною назвою джерела подавати** знак тире, напр.:

Джерела

- ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови: в 7-ти т. – К. : Наукова думка, 1982–2012.
- Св. Л.** – Люборадські. Семейна хроника А. Патриченка Свидницького // Зоря. – 1886. – № 1–22.
- Св. Л. 1** – Свидницький Анатоль. Люборацькі. – Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Фонд 3. – № 3663. – ч.1 – 373 с.

– посилання на джерела ілюстративних матеріалів робити у квадратних дужках, напр.:

.../ Далі йду тим шляхом до мети / І несу покути свій тягар [Забашт: 45].

Література

1. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови. Семантична структура слова. – Х.: Вища шк., 1977. – 114 с.
2. Малаховский Л. В. Теория лексической и грамматической омонимии. – Л.: Наука, 1990. – 240 с.

– назву, абзаци, відомості про автора та інше **не формувати** спеціальними стилями;

– матеріали подавати як файл у форматі Word 97 (або пізніша версія) та в друкованому варіанті (у двох примірниках) або надсилати за електронною адресою: slovsprra@ukr.net;

– **спеціальні шрифти** (у разі їх використання) надсилати разом із файлом статті або прикріплювати до тексту (Сервіс–Параметри–Збереження–Приєднати шрифти True Type); для наголосу використовувати символ Юнікод F009; розрізняти дефіс і тире;

– для авторів без наукового ступеня – **дві рецензії від фахівців з науковим ступенем** (хоча б одна з них – від філолога), одна з яких має бути з іншої організації. Питання, які обов’язково треба висвітлити у рецензії на статтю: 1) опис об’єкта дослідження; 2) актуальність роботи; 3) наукова новизна; 4) значення одержаних результатів дослідження; 5) недоліки роботи; 6) рекомендації.

відділ лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики, Інститут української мови НАН України,
вул. М. Грушевського, 4,
м. Київ, 01001, Україна
тел.: 044 279-60-17.
e-mail: slovsprava@ukr.net

Наукове видання

Лексикографічний бюлетень

Випуск 26

Оригінал-макет: *Т. І. Савенко*

Підписано до друку 24.02.2022 р.
Формат 60 x 84 1/16. Папір офсетний. Гарнітура «Тип Таймс».
Обл.-вид. арк. 9,74. Ум.-друк. арк. 10,71.
Наклад 300 прим. Зам. №2212.

Видавничий дім Дмитра Бураго
ФОП «Бураго Дмитро Сергійович»
Свідоцтво про внесення до державного реєстру ДК
№ 4558 від 05.06.2013 р.
04080, Україна, м. Київ-80, а / с 41
Тел. / факс: (044) 227-38-28, 227-38-48;
e-mail: info@burago.com.ua, site: www.burago.com.ua